SZENT-GYÖRGYI ALBERT SZEGEDEN

SZEGED ELŐTT

Nagyrápolti Szent-Györgyi Albert Imre 1893. szeptember 16-án született Budapesten, régi erdélyi családból. Dédapja, Szent-Györgyi Imre királyi személynök hitelesítő aláírásával került kihirdetésre 1848-ban az a törvény, amely Magyarország és Erdély unióját mondotta ki. A nagyapa, Szent-Györgyi Imre igazságügyi államtitkár, kúriai tanácselnök volt. Albert apja, Szent-Györgyi Miklós, a fiú születésekor pénzügyi fogalmazó, majd jószágkormányzó a Nógrád megyei Kis-kér pusztán.[1] Felesége Lenhossék József egyetemi tanár leánya, Jozefa volt. Szent-Györgyi Albert családjában anyai ágon a Pauler—Markovics—Lenhossék tudósdinasztiák öröklési anyaga találkozik[2].

Albert gyermekkorát Pál nevű bátyjával együtt a budapesti Ráday utcai lakásban és a Buják melletti Kis-kéri kúrián töltötte nyugodt, polgári környezetben. Minketten zenét és nyelvet tanultak, Pál korán kiemelkedett zenei tehetségével, és hegedűművész lett[3]. Középiskolai tanulmányaikat a budapesti Lónyay utcai Református Főgimnáziumban végezték, ahol Pál egy évfolyammal felette járt. Szent-Györgyi Albert 1963-ban írt önéletrajzában neveltetésükben az anyai hatást hangsúlyozza:

„...Én azt hiszem, hogy sokak nevelése és tanítása már a születés előtt kezdődik. Az én neveltetésem a múlt század elején kezdődött, az 1800-as évek elején, mikor egy mezítlábas parasztgyerek, az akkori elmaradott, szegény Észak-Magyarországról útnak indult dél felé, hogy tudást keressen. Lement Pozsonyba, és ott elszegődött egy patikushoz kihordógyereknek. Két évtizeddel később már Bécsben találjuk, mint a fiziológia professzorát. Később visszajött Magyarországra, hogy a magyar egészség-

[1] Kis-kér puszta egy hajdani település Buják mellett. Neve szerepel egy számadási iraton, a Pappenheim uradalom levéltári anyagában Székesfehérváron, a Fejér Megyei Levéltárban. A századunk első éveiben kelt számadás aláírója — Szent-Györgyi Miklós — jószágkormányzó volt Kiskérpusztán. — (Vincze): Nobel-díj, C-vitamin, — Kis-kér... *Szabad Föld* 1986. november 28.

[2] Lásd az 1. sz. dokumentumot.

[3] Szent-Györgyi Pál a középiskola elvégzése után a berlini egyetemen szerzett jogi doktorátust, közben a zeneakadémiát is elvégezte. 1914-ben hazajött, bevonult, és végigharcolva a háborút, főhadnagyként szerelt le. Mint fiatal jogász, főispáni titkárnak Esztergomba került. — Martos Yvette: A hegedű szerelmese. — *Ünnep* 5; 8. 28—29; Szállási Árpád: Szent-Györgyi Albert cikke az 1919-es Esztergomi Népszavában. — *Új Forrás* 1974 2. 55—57.

ügy vezetője legyen. Ennek a fiúnak a fia is egyetemi tanár, professzor és kutató lett, és annak a fia az én anyai nagybátyám, Lenhossék Mihály, a neves hisztológus..."[4]

A közvetlen anyai hatás mellett nagybátyja, az akkor még nőtlen Lenhossék Mihály, kimondatlanul is a család feje, Albert szellemi irányítója volt. Mint az önéletrajz további részében írta Szent-Györgyi Albert, senki sen bízott abban, hogy viszi valamire. A későn érő fiú a gimnázium ötödik osztályában félévkor három tantárgyból bukott, köztük kémiából, és csak házitanítók fogadásával segítették át a vizsgákon. A pubertás korban jótékony változás lépett fel nála. Szenvedélyesen falta a könyveket, és elhatározta, hogy tudós lesz. Nagybátyját az elhatározás meghökkentette. Azt hangoztatta, hogy a szellemileg ennyire lomha fiatalnak nincs sok keresnivalója a tudós pályán. Először kozmetikusnak, majd tanulmányi eredményeinek rohamos javulása következtében, fogásznak szánta a fiút. A jórendűséggel végzett nyolcadik osztály, majd a jól sikerült érettségi alapján nagybátyja mégis beleegyezett, hogy 1911 őszén a budapesti tudományegyetem orvosi karára iratkozzék be.

Már elsőéves korában írt tudományos dolgozatot Lenhossék intézetében. A dolgozat a végbél hámjának szövettani vizsgálatával foglalkozott. 1913-ban Lenhossék professzor újabb feladatokkal bízta meg, és így keletkezett a Vizsgálatok az üvegtest szerkezetéről című tanulmánya, mely 1916-ban akadémiai kiadványban jelent meg.[5] Már harmadéves korában mint hisztológusnak bizonyos tekintélye volt a hallgatók között, amikor 1914-ben katonai szolgálatra kellett bevonulnia.

A miskolci katonai kórházban dolgozott, majd mint a 65. gyalogezred önkéntese („Ludwig-bakák") indult az orosz harctérre, a Dnyeper partjára. Három évi frontszolgálat értelmetlen áldozatai miatt, mint sok más katonatársa, átlőtte karját, hogy a harctértől megszabaduljon. Harctéri „sebesüléséért" kisezüst vitézségi érmet kapott és hosszabb időre szabadságolták. Gyógyulása idejét hátralevő vizsgáira való felkészülésre használta fel, és 1917-ben doktorált. Ugyanazon év szeptember 19-én a Kálvin téri református templomban házasságot kötött Demény Kornéliával, Demény Károly államtitkár, postavezérigazgató leányával. Teljes gyógyulása után az olasz fronton egy katonai kórház bakteriológiai laboratóriumába került. Ott volt egy magántanár Bécsből, aki olasz hadifoglyokon végzett veszélyes gyógyszertani kísérleteket. Szent-Györgyi megtagadta az emberre ártalmas kísérletek végzését, és feljelentette a hadseregnél az orvost. De annak két csillaggal többje volt (Szent-Györgyi alhadnagy volt ekkor). Szent-Györgyit büntetésül kihelyezték az olasz frontra, mocsarak közé, ahol a trópusi malária dühöngött. Szerencséjére, két hét múlva az egész front összeomlott, így 1918 novemberében leszerelt.

Az újonnan alapított pozsonyi egyetem gyógyszertani tanszékére került tanársegédnek Mansfeld Géza professzor mellé. Néhány hónappal később Pozsonyt a a trianoni békeszerződés Csehszlovákiához csatolta, és a magyar intézményeknek

[4] SZENT-GYÖRGYI ALBERT: Lost in the Twentieth Century. — *Annual Review of Biochemistry* 32; 1—13, 1963.

[5] SZENT-GYÖRGYI ALBERT: Vizsgálatok az üvegtest szerkezetéről. — *Természettudományi Értesítő* 1916. 623—640.

sürgősen távozniuk kellett. Munkásnak álcázva magát, feleségével és kisleányával egy éjszaka átlépte a magyar határt, magával vitte tudományos felszereléseit is. Még Pozsonyban írta meg bátyjának, Szent-Györgyi Pál szerkesztőnek kérésére az Esztergomi Népszava 1919. február 28-i számában megjelent Tudomány és szocializmus című cikkét:

„...A szocializmus legerősebb szövetségese éppen a tudomány, hiszen a szocializmus maga is tudomány és avval együtt az emberiség legértékesebb kincse, mely a legerősebb lánc a legtávolabb eső nemzetek között is.

A kapitalista állam képmutatása is pártfogásba vette a tudományt, ott, ahol az üzleti érdekeinek megfelelt, de nem átallotta a tudománytól megvont utolsó filléreken ágyúkat, fegyvereket és öldöklő szerszámokat gyártani, s a milliókba kerülő hadsereget fenntartani... Ne féltsük hát a tudományt a szocializmustól! A mi nyomunkban támad majd csak igazán az emberiség javát szolgáló tiszta, kapitalista hazugságoktól mentes valódi tudomány. Ezek nyújtják a mi fegyvertárunknak a legbecsesebb eszközöket..."

Megírásának indítékáról így nyilatkozott nyolcvanéves korában:

„Pál bátyám rövid ideig szerkesztője volt az újságnak, és ő kért meg, hogy írjak egy cikket. Magam Pozsonyban voltam asszisztens, és mély benyomást tett rám, hogy a munkásság felemelte szavát az egyetem mellett..."[6]

Csekély anyai örökségével vándorútra indult. Feleségével, valamint Kornélia (Nelli) leányával 1919-ben néhány hétre Prágába költözött, ahol A. Tsermak élettani intézetében elektrofiziológiai tanulmányokat végzett, majd Berlinben L. Michaelis intézetének laboratóriumában lett asszisztens (1919—1920). Minthogy kinevezésére nem volt lehetőség, elhatározta, hogy a trópusokra megy. Ezért Hamburgban a Trópusi Egészségügyi Intézetben bakteriológiai és kémiai kutatásokat végzett (1920—1921). Ezután a leideni Farmakológiai Intézetbe került Verzár professzor helyére, aki abban az időben tért vissza hazánkba. Két tevékeny év után (1922—1923), amely idő alatt egyre fokozódó mértékben fordult figyelme a fiziológiai jelenségek és a farmakológiai hatások hátterében meghúzódó, és azok alapját képező kémiai folyamatok felé, H. J. Hamburger professzor meghívására az ugyancsak hollandiai Groningen egyetemére megy magántanárnak (1923—1926). Ezen első, kinevezéssel járó állásában eltöltött négy év alatt kezdett behatóan foglalkozni a sejtoxidációval, és kísérletei 1924-ben eldöntötték az O. Warburg és H. Wieland közötti vitát.

Hamburger váratlan halála után új állást kellett keresnie, ezért feleségét és leányát a bizonytalanság elől hazaküldte Magyarországra. Rövid ideig Londonban

[6] SZÁLLÁSI ÁRPÁD i. m. Szent-Györgyi Pál a Károlyi-kormány megalakulása után az *Esztergomi Népszava* szerkesztője lett. A Komárom és Esztergom múltja és jelene című könyv úgy emlékezik meg róla, mint „egy jó nevű úri család leszármazottja", aki „a nemzetközi szocialista táborhoz csatlakozott és azokat az elveket kezdte nyíltan hirdetni, amelyeket ez a tábor vallott". A Tanácsköztársaság bukása után vizsgálati fogságba került, majd Bécsbe emigrált. A bécsi filharmonikusokkal több hangversenyt adott. Innen Hollandiába, Dortmundba szerződött, majd Németországba ment. Stuttgartban családot alapított, az ottani zenekar karmestereként. 1972-ben halt meg.

dolgozott, mint a Medical Research Council vendége. A kétségbeesés és éhínség peremén érte F. G. Hopkins professzor meghívása, és 1926-ban Hollandiából az angliai Cambridge-be költözött, ahol 1930-ig, Szegedre kerüléséig dolgozott. Itt izolálta különböző növényekből, állati mellékveséből az általa akkor hexuronsavnak nevezett C-vitamint. A vizsgálatokhoz szükséges nagyobb mennyiségű anyag biztosítására E. C. Kendall meghívására egy évet töltött Rochesterben (USA), a Mayo Klinikán (1926—1927). Itt a hatalmas vágóhidakról szerzett anyagból egy év alatt 25 gramm hexuronsavat vont ki, és ezzel utazott vissza Cambridge-be, ahol 1927-ben a kémia doktora lett.

KINEVEZÉS SZEGEDRE

A török uralom alól 1686-ban felszabadult Szeged egy évszázad alatt nemcsak gazdaságilag lendült fel, hanem nagy vonzásterületével iskolavárossá is fejlődött. A város tanácsa már 1790. július 2-án engedélyt kért a Helytartótanácstól felsőbb iskola létesítésére, és 1792. december 11-én a piaristák szegedi gimnáziumában két líceumi osztállyal megindulhatott a magasabb szintű oktatás. 1859-ig, megszűnéséig ez az intézmény volt Dél-Magyarország egyetlen főiskolai jellegű tanintézete. Volt a tanácsnak egy másik, meg nem valósult kezdeményezése is. A pécsi főiskola Győrbe helyezése kapcsán 1802-ben vetődött fel a jogakadémia létesítésének gondolata. Tudományegyetemért folyó küzdelem az árvíz évében, 1879-ben indult meg Szegeden, és 1921-ig kilenc nagyobb akciót indítottak egyetem szerzésére.

Kolozsvár 1918. december 20-i román megszállásával felvetődött a Ferenc József Tudományegyetem Szegedre kerülésének lehetősége. A város évszázados törekvése teljesült, midőn a nemzetgyűlés 1921. május 20-án elfogadta a törvényjavaslatot, és az 1921. évi XXV. tc. szerint a Ferenc József Tudományegyetem „ideiglenesen" Szegeden nyert elhelyezést. 1921. október 9-én megvolt az ünnepélyes megnyitás, és 12-én megindult az oktatás.

A Magyar Tanácsköztársaság leverését követően a trianoni békeszerződés Szegedet határvárossá tette, mindazon gazdasági és kulturális fellendülést visszavetve, amely a város előző évtizedeit jellemezte. Gazdasági pangás és munkanélküliség, pincelakások ezrei, a menekültek tömegeinek elhelyezésével kapcsolatos lakáshiány, az ellenforradalom megtorló intézkedései olyan helyzetet alakítottak ki, hogy a váratlanul egyetemi várossá válás az öröm mellett a gondok tömegét is jelentette. Az egyetem elhelyezése, a tanárok számára lakások, a sokszáz menekült és vidéki hallgató számára diákotthonok és menza biztosítása óriási áldozatokat követelt a várostól.

Az ideiglenes elhelyezést csak az alsóbb szintű oktatás rovására oldhatták meg. Feláldozta a város a rókusi népiskolát az anatómiai intézeteknek, a móravárosi népiskolát járványkórháznak, az állami főgimnáziumot a természettudományi kar intézeteinek, a fémipariskola új épületét (Kálvária tér 5/B, mai Úttörő tér) a belgyógyászati és sebészeti klinika, valamint a gyógyszertár és öt elméleti intézet számára.

Több klinika a város kórházait kapta meg. A jog- és államtudományi, a bölcsészeti kar, a matematikai intézetek, az egyetemi könyvtár és a különböző hivatalok az eredetileg főreáliskola céljaira épült, később kir. ítélőtábla épületében, a Dugonics téren kaptak helyet.

Az orvosi kar intézeteinek elhelyezése viszonylag gyorsan és megfelelően ment végbe, különösen a fémipariskola épülete széles folyosóival, tágas, világos termeivel alkalmas volt betegosztályok céljaira. Az alagsori termek sötétek, nyirkosak voltak, itt kapott elhelyezést a gyógyszertár és az orvosi vegytani intézet laboratóriuma.

Az „ideiglenes" jelleg véglegessé vált, és a szűkösen elhelyezett egyetem jelentős bővítése vált szükségessé. Szeged város törvényhatósági bizottságának 1924. június 30-án tartott közgyűlése felajánlotta, hogy „a tudományegyetem állandó elhelyezésének költségeihez ötven éven át 24 vagon, 2400 m³, Tisza vidéki búza árát koronában, illetve az állam mindenkori törvényes eszközében fizet".[7]

A Rerrich Béla mérnök tervei alapján gyors ütemben kibontakozó építkezés 1926-ban kezdődött meg és zömében 1930-ra befejeződött, illetve a gazdasági válság következtében leállt.

Szeged város „közönsége" egyre inkább eladósodott az építkezések terhei következtében, 1926 és 1930 között 23 millió pengővel emelkedett Szeged adóssága. Jogosan jelentette ki Pálfy József polgármester 1933-ban: „... sokszor hangoztattam és hangoztatni fogom a jövőben is, hogy Klebelsberg bármilyen jóakarója volt Szegednek, tőle ingyen semmit sem kaptunk".[8]

A tanárok lakáshoz juttatása évekig húzódott. A város tanácsa már 1921-ben megindította a lakásrekvirálást, a nagyszámú oktató személyzet és az alkalmazottak elhelyezésére ez kevés volt. Az orvosi karon hat professzor (Lőte, Jancsó, Rigler, Vidakovits, Lechner és Imre) intézetükben laktak.[9] A megoldást csak új építkezésekkel segíthették elő, ezért építtette a város a Tábor utcai két emeletes bérházat is 1925-ben[10]. A rossz lakásviszonyok mellett a súlyos gazdasági helyzet és az infláció is hozzájárult az oktatók nehéz helyzetéhez.

Az egyetem sokszáz vidéki hallgatójának elhelyezése és ellátása még megoldhatatlanabb probléma volt az első években. 1921-ben 1007 hallgató iratkozott be (köztük 511 orvostanhallgató és 48 gyógyszerészhallgató), kiknek zöme az elszakított területekről, elsősorban Erdélyből került a szegedi egyetemre. Az első években létesített kisebb internátusok és a menza fenntartása, a nyomasztó drágaság és az infláció nagy gondot okozott. Jellemző volt a diáknyomor, a húszas évek végén száznál több hallgató a városi népkonyhán étkezett.

[7] CsmL Szeged Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. — 1924. június 30.

[8] CsmL Közgy. Jkv. 1933. 11. lap.

[9] M. kir. Ferenc József Tudományegyetem Orvostudományi Kar. Kari ülés jegyzőkönyve — 1921. november 25. A továbbiakban: OK_1 Jkv. — Az eredeti jegyzőkönyvek a SZOTE Dékáni Hivatalában, xerox másolatuk a SZOTE Közp. Kvt. Szent-Györgyi Gyűjteményében.

[10] *Szeged* c. napilap 1925. március 20., 4.

A népszövetségi kölcsönből az egyetemekre fordított állami támogatásból Szeged viszonylag keveset kapott. A budapesti egyetem 75,055 551 és a pécsi egyetem 26,924 804 koronájával szemben 22,937 980 koronát. Az infláció miatt az intézetek késve érkezett ellátmányának értéke csökkent. Nem egy professzor saját eszközeivel, műszereivel volt kénytelen dolgozni. A harmincas évek gazdasági válsága pedig már az egyetem létét veszélyeztette, noha a hallgatók létszáma 1931—32-ben már 2163 volt, tehát tíz év alatt megkétszereződött, és az egyetemen már 62 tanszék volt.

A klinikák és intézetek felszerelése csak a humanitárius és oktatói munkához volt éppen elegendő, a tudományos kutatómunkát a szűkös elhelyezés és elégtelen felszerelés mellett a nemzetközi kapcsolatok elégtelen volta is hátráltatta.

A Haller-féle 1920. évi XXV. tc. alapján az 1924/25. tanévre megállapított 6%-os zsidó hallgató aránynak — a numerus claususnak — főként a szegedi orvoskari „kijátszása" vádjának következtében a Turul bajtársi szövetségek irányította tüntetések, atrocitások sorra követték egymást a szegedi egyetemen. Reinbold Béla két rektorsága (1923/24., 1927/28.) éppen ezen megmozdulások idejére esett, s az utóbbi nagymértékben hozzájárult a halálához.

A megüresedett tanszékének betöltésére kiküldött bizottság levelezést folytatott a Cambridge-ben működő Szent-Györgyi Alberttel. Az 1928. február 27-i kari ülési jegyzőkönyv szerint „Szent-Györgyi örömmel tenne a Kar esetleges meghívásának eleget, csak azt kéri, hogy megkezdett munkáját jelenlegi tartózkodási helyén befejezhesse, s e célból 1929. év tavaszáig jelenlegi működéskörében maradhasson".

Az 1928. május 25-én tartott kari ülésen a dékán ismertette Szent-Györgyi személyi adatait és tudományos fejlődését. Részletesen tárgyalta 60 tudományos dolgozatát és a nemzetközi kongresszusokon való szerepléseit. A méltatás során kiemelte azt a jelentős kutatómunkát, amely nevét a tudományos világban ismertté tette. A bizottság javaslatára a Kar egyhangúan 10 „igen" szavazattal Szent-Györgyi Albert meghívása mellett foglalt állást.

Klebelsberg kultuszminiszter a 73 519/1928. V. K. sz. rendeletével ki is nevezte a tanszékre Szent-Györgyi Albertet, és a 78 519/1928. V. K. sz. rendelettel egy évi szabadságot engedélyezett számára. A kinevezés a Budapesti Közlöny 1928. évi szeptember 16-i számában jelent meg. A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Tanácsának 1928. szeptember 29-én tartott III. rendkívüli ülésén Szent-Györgyi Albert a tanácsjegyző által felolvasott minta szerint letette a hivatali esküt, a rektor a tanács nevében melegen üdvözölte és sok szerencsét kívánt jövendő tanári működéséhez.

Minthogy kutatásai nem fejeződtek be, újabb szabadságot kért és kapott a 410—11—1464/1929. V. K. sz. rendelettel. Szabadsága idején az intézetben dr. Issekutz Béla helyettesítette.

Issekutz professzor nemcsak helyettesítését látta el, de később is segítségére volt. Szent-Györgyi az Egy biológus gondolatai c. könyvében tér ki erre:

„Nagy öröm számomra, hogy ezeket a sorokat Issekutz Béla professzornak ajánlhatom, aki oly sokat támogatott és segített nekem kezdő napjaimban, és akinek a barátságát oly nagyra méltányolom. Remélem, hogy ezek a sorok azt a meggyőződést is keltik majd benne, hogy nem pazarolta érdemtelenül bizalmát, amelyet tudományos munkásságommal és tevékenységemmel — ami számomra ma is még a legfontosabb — próbáltam meg igazolni."[11]

AZ ÚJ PROFESSZOR

Az Orvosi Vegytani Intézet dolgozói nagy várakozással fogadták új főnöküket, a világjárt „Prof"-ot, akit közeli ismerősei „Albi"-nak szólítottak. Már akkor, 37 éves korában, hófehér hátrafésült göndör haja, fiatal, mosolygó arca, elmaradhatatlan egyenes szárú angol pipája, csakhamar közismert lett az egyetem falain kívül is. Keresetlenül, hanyagul elegáns férfitípus. Közvetlen modora miatt mindenki megszerette, szókimondása és különös viselkedési stílusa meghökkentette a vidékies gondolkodást. Amikor Szegeden tanártársaihoz bemutatkozó látogatásra indult, kerékpárra pattant, később egy ünnepélyes sub auspiciis doktori avatásra frakkban és cilinderben jelent meg — motorkerékpáron. Később már autón járt, városszerte megcsodálták az akkor még ritka autóforgalom mellett kis Buick kocsiját, amelyből sportos öltözékben, teniszütővel ugrott ki fiatalosan. Mellette volt felesége és leánya, hasonlóan sportosan, teniszütővel.

Romantikus és szertelen, liberális és lázadó, könnyed, szinte lezser, és kemény. Színes, ellentmondásos egyéniségéhez a természet tisztelete, a munka szeretete, mások munkájának megbecsülése, az emberi és tudományos szerénység egyaránt hozzátartozott. Korai típusa volt a modern tudósnak.

A hatalmas amerikai arányok, a jól felszerelt nyugat-európai intézetek, Cambridge ősi falai és nagy füves parkjai után körülnéz a poros alföldi város kis laboratóriumában, és csak a műszerekre figyel. Számára nem a környezet, hanem a munka lehetősége fontos. És itt, e kis laboratóriumban találta meg a C-vitamin paprikából való kivonásának titkát. A munkahely és otthon, a család és munkatársak közel kerültek egymáshoz. A Kálvária téri épület egyik szárnyába költözött családjával (édesanyja, Fini néni is hozzájuk költözött), az asszisztensek pedig egy-egy szobában az épület másik részében laktak. A közös étkezés helyéről ebéd közben is könnyen elérhették a laboratóriumot. Így a kutatómunka folyamatos volt. Az intézet udvarán a professzor és családja is segített a kosárlabda-, röplabdapálya építésében az intézet munkatársaival.

Ebéd után, két óra körül a munkát felváltotta a testi-szellemi frissítést szolgáló játék. A professzor nagy lelkesedéssel és sikeresen vett részt a játékban. Kerényi József, akkori testnevelési főiskolás szerint, aki esetenként meghívott vendég volt a játékban, a professzor a szabályok alapján sokszor büntetőt kapott volna.

Midőn 1935-ben a Dóm téri szép modern, árkádok alatti új helyiségekbe került az intézet, a professzor a Rudolf tér 14. számú házba, az úgynevezett Wodianer-féle

[11] SZENT-GYÖRGYI ALBERT: Egy biológus gondolatai. Budapest, 1970. Gondolat K., a 103. lapon.

házba költözött. A város egyik legszebb pontján, a Fogadalmi templommal szemben elhelyezett intézet már olyan, mint egy családias jellegű hotel, vagy szanatórium. Főleg a Rockefeller Alap és más támogatások révén ekkor már laboratóriumi felszerelésük is korszerű, kialakult egy állandó kutatógárda. Mindezek azonban lényeges változást nem jelentettek az intézet belső életében.

A hosszú évek közös munkája során munkatársai „a legszeretetreméltóbb professzort" ismerték meg benne. Együtt élt velük nemcsak a laboratóriumban, hanem az életben is. Minden délután öt órakor félbeszakadt a munka, a „teasarokban" gyűltek össze, és teázás közben beszélgettek a politikáról, irodalomról, művészetről, — csupán tudományos munkáról volt tilos beszélni. Fontos volt számára munkatársainak magánélete, bőkezűen támogatta azokat, akik rá voltak szorulva a támogatásra. Törődött apró-cseprő dolgaikkal is. Legkomolyabb kísérleteinek hangulatát is be tudta aranyozni egy-egy szellemes anekdota elmondásával.

Laboratóriumának légkörét legfőképpen a könnyedség és a kemény munka egysége jellemezte. Munkahelyüket az ott dolgozók otthonuknak tekintették, sokat és szívesen tartózkodtak bent. A munka mellett mindig adódott lehetőség a személyes és általános emberi problémák megbeszélésére. A különböző sportok mellett az intézet könyvtárszobájában zeneesteket tartottak, vidám szilveszteri, farsangi mulatságokat is rendeztek, ahol a tréfálkozásban a professzor igencsak előljárt.[12]

Nagy intenzitással dolgozott, a munkában példamutató volt. Nagy optimizmusával hitet tudott önteni munkatársaiba is. Tele volt tervekkel, a munka lendületével. Szuggesztív egyénisége olyan légkört tudott teremteni, amely másokat is kutatásra ösztönzött.

„Olyan magas színvonalra emelte intézetében a csoportmunkát, amire nem volt példa addig. Olyan baráti, szellemi együttest teremtett maga körül, amely a szó legjobb értelmében például szolgálhat ma is. Olyan együttest, amelyben nem kellett elhalványulnia az egyes résztvevők egyéniségének a nagy tudósé miatt, és éppen ezért vált magas színvonalúvá a csoport tevékenysége. Első munkatársai, Banga Ilona, Laki Kálmán, Straub F. Brunó és Gerendás Mihály egyaránt nemzetközileg elismert tudósokká fejlődtek mellette" — emlékezik vissza Bagdy Dániel.[13]

Gyakran hajnali négykor már íróasztalnál ült, az éppen a „legfontosabbon" dolgozott. Lehetett az saját műve vagy munkatársai dolgozata, melyet közlésre készített elő. Még téli sítúráira is magával vitte munkatársait. Túrafelszerelése: hátizsák, síléc és írógép. Programja: délelőtt sízés, délután tudományos munka, és hosszú beszélgetések munkatársaival a menedékházban. Komoran hallgatott, amikor vitatkoztak vele. De ha az ellenvélemény jogos volt, harmadnapra vidáman igazat adott.

Új emberi és professzori magatartása számos aprónak látszó, jellemző intézkedésben jelentkezett. Így feltűnő, hogy a hallgatók tudományos pályamunkáinak kiírásánál minden tanszék évről évre kötött témát adott, Szent-Györgyi intézete

[12] *Guba Ferenc:* Szent-Györgyi Albert 90 éves. — *Új Tükör* 1983. szeptember 18., 17.

[13] BAGDY DÁNIEL: Emlékezés Szent-Györgyi Albertre (1983—1986). — *Élet és Tudomány* 1986. november 7., 1414—1415.

következetesen „szabadon választott" témával szerepelt. S hogy a szabad választás jobban szolgálta a tehetségek kibontakozását, bizonyítja az is, hogy későbbi munkatársai ezen pályázatokon korán kitűntek. 1932/33-ban az orvos-vegytani pályadíjat Laki Kálmán III. éves vegyészhallgató, 1933/34-ben Straub F. Brunó III. éves és Hoffmann Béla II. éves hallgató nyerte el.

Gyakran látták az újszegediek korán reggel a KEAC (Kitartás Egyetemi Atlétikai Club) teniszpályára érkezni feleségével, aki kiváló versenyző, délvidéki bajnok volt. Fiákerrel érkeztek, a jellegzetes szegedi jármű megvárta az edzés végét, hogy lakására szállítsa a tudóst. Felesége az egyetemi hallgatónők 77. számú cserkészcsapatának parancsnoka volt. A csapat azt tűzte ki célul, hogy az angol samaritanus mozgalom mintájára segítségére siet azoknak az elesetteknek, akik el akarják dobni maguktól az életet. Hazánk az öngyilkosságok százalékában akkor is vezető világhatalom volt. A csapat inspekciósa naponta jelentkezett a rendőrségen, ahol megkapták az érdekeltek nevét és tartózkodási helyüket. A cserkészlányok nyomban felkeresték kórházban vagy otthonukban az öngyilkosjelölteket, és megkezdték tevékenységüket. Munkájuk nem csupán pszichológiai tevékenységben merült ki, hanem az okokra irányult. Így anyagilag segítették a szegényeket, ápolták a betegeket, összeköttetéseik és utánjárásuk révén állásba helyezték a munkanélkülieket. Ha se hajléka, se kenyere nem volt az illetőnek, addig tartották a cserkészotthonban, míg el nem helyezték.[14]

A fiatalos feleség gyakran tűnt fel a városban férjének társaságában, mint teniszpartner, koncertlátogató, vagy színházi előadások nézője. Leányával együtt gyakori vendég volt a laboratóriumban is, mint a családias összejövetelek háziasszonya, de a C-vitamin kivonásában a paprikahasítás munkájából és a kísérletekből is kivette részét. Kettőjük titka — mert erről Szent-Györgyi professzor nem nyilatkozott — hogy 1938-ban közös amerikai útjukról a feleség miért nem tért vissza Szegedre.

A KÖZÉPISKOLÁRÓL ÉS A TESTNEVELÉSRŐL

A sportbarát tudóst nem sokkal hazaérkezése után felkeresték, hogy 1930. november 22-én tartson előadást a szegedi országos testnevelési kongresszuson „Az iskolai ifjúság testnevelése" címmel.[15] Az előadás előrevetíti Szent-Györgyi pedagógiai gondolatait. Alkalmat adott arra, hogy a testnevelés kapcsán megvizsgálja, hogy akkori iskolarendszerünk, amely a régi idők öröksége, megfelel-e az új és változó idők követelményeinek. Az előadás néhány jellemző részlete:

„Az egyetem, mint minden iskola, tanítványaival két dolgot tehet, taníthatja és nevelheti őket. Az európai kontinensen a legtöbb egyetemnek az a felfogása, hogy

[14] Cserkészlányok munkája az öngyilkosjelöltek megmentéséért. — *Délmagyarország* 1931. április 23., 5.

[15] SZENT-GYÖRGYI ALBERT: Az iskolai ifjúság testnevelése. — *Testnevelés* 10; 12. 783—789, 1937.

Szegedi Tudományegyetem LEVÉLTÁRA

ő nem nevelő, hanem tisztán tanító intézmény, szakiskola... Ebben az esetben az egyetem egyetlen célja, hogy a kötelező tanítási idő alatt hallgatóinak fejébe 100 vagy 200 kilónyi könyv tartalmát átpréselje, ezután ismét szabadlábra helyezvén őket... Ezzel a felfogással szemben áll két nagy, ősi angol egyetem. Oxford és Cambridge. Ez a két egyetem, eltekintve tudományos kutatásaitól, elsősorban nem tanító, hanem nevelő intézet... Oxford és Cambridge titka az, hogy itt elsősorban embereket, férfiakat nevelnek, nem pedig savanyú, verejtékükben főtt filozófusokat vagy más egyebeket, s e munkájuknál legfontosabb eszközük a sport, mely nem a szellem útján nyomja el a testet, hanem a test útján nyitja meg a lelket... a sport nemcsak a testnevelésnek, de a lélek nevelésének is leghatásosabb eszköze... Az a hallgatóság, amelyet kezem alá a középiskola küld, minden veleszületett tehetsége mellett is kevés kivétellel nemcsak tudósképzésre, de mindennemű felsőbb kiképzésre teljesen alkalmatlan... Abból a 12 évi magolás és drukkolás kivert, kigyilkolt minden eredetiséget, minden érdeklődést... Az új tanrendszerben a sportnak, mint a test és a testen át a lélek nevelőjének tág tere kell, hogy nyíljék..."

A testnevelő tanárok nagy tapssal fogadták a professzor előadását és a kongresszus közfelkiáltással fogadta el az előadottak végső következtetéseként beterjesztett határozati javaslatot:

„Mondja ki az Országos Testnevelési Kongresszus, hogy a testnevelés, mint lélek- és főleg a jellemnevelés leghatásosabb eszköze, foglalja el helyét a szükségesnek megfelelő teljes mértékben az iskolai nevelés egész vonalán, mégpedig az ifjúságnak újabb megterhelése nélkül az értelmi nevelésre szánt oktatási és tanulási idő megfelelő csökkentése útján."

Az előadás és a határozat nagy vihart keltett a megsértett szaktanárok körében. Fenyegetőztek a jobboldali lapokban közzétett nyilatkozatokban:

„A középiskolai tanárság nem elégszik meg ebből a támadásból kifolyólag ezzel az egy megtorló lépéssel, hanem egyszer és mindenkorra véget akar vetni az ilyenféle alaptalan és mélyen sértő támadásoknak. Nem szabad elfelejteniük azoknak, akiket ez a figyelmeztetés illet, hogy a tanári rendnek kezében igen nagy erkölcsi hatalom van letéve. A tanárság ezzel a hatalommal ezután már élni is fog, ennek a hatalomnak birtokában mindig lesz elég ereje arra, hogy elsöpörje útjából azokat az alaptalanul vádaskodókat, akik feljogosítva érzik magukat arra a vakmerőségre, hogy sáros cipőjüket a magyar tanárság fehér tógájába töröljék."[16]

Szent-Györgyi, a 37 éves professzor nem ijedt meg az első hazai fenyegetésektől. Más alkalmakkor is beszélt a magyar oktatási rendszer gyengeségéről. A Hóman-féle, kontraszelekciót szolgáló középiskolai reformtervezettel élesen szembehelyezkedett. Az 1934. január 26-i orvoskari ülésen bejelentette, hogy tudomása szerint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a középiskolai tanügyi reformokkal kapcsolatban az egyetemi felvételt bizonyos rendfokozatú érettségi bizonyítványhoz kívánja kötni.

[16] A fehér tógások ellenfele. Szent-Györgyi Albert előadása az iskolai testnevelésről. — *Magyar Ifjúság* 1981. január 2., 44—45.

„Amíg a középiskola jelen szellemében nem annyira a hallgató egyéni szellemi és jellembeli kvalitásait ítéli és fejleszti, hanem az adathalmazok megoldását és a mnemotechnikát tartja legfőbb tárgynak, és ameddig a középiskola s az élet, illetve az egyetem eszményei nem esnek össze, addig az ilyen intézkedést nem tartja kívánatosnak."

Nézeteit számos írásában, előadásában hangoztatta. Különösen rektorsága idején, rektori székfoglalójában, a sajtónak tett nyilatkozataiban. Alapelve, hogy az iskolának célja nem elvont pedagógiai eszmék szolgálata, hanem hasznos, boldog, egészséges honpolgárok nevelése. A szaktudás elsajátítása nem elégséges, mert jellembeli, erkölcsi, értelmi és testi tulajdonságok bizonyos sora nélkül a szaktudás magában értéktelen, sokszor meg egyenesen ártalmas.

„...A középiskolából kikerülő 18 éves fiatalember látszólag már fáradt, fásult, a 25 éves pedig, aki az életbe lép, már csak valami nyugdíjas állásról ábrándozik, ahol semmiféle felelősség nem súlyosodik a vállaira. Itt a nevelésben, az oktatásban, a tanításban kell valami alapvető hibának lennie... Nagy tömeg felesleges és üres tudás ballasztjával kerülnek a mi fiaink az egyetemre. Ezzel nem a középiskolai tanárt támadom, az nekem kollegám és testvérem. Meg kell azonban mondanom, hogy a mai oktatási rendszer az oka ezeknek a súlyos következményeknek, az a rendszer, amely minden nemzeti tulajdonságainkkal teljesen ellentétes és az élet és szellemi higiénia minden elemi követelményével szemben áll. Sok közöny kellett hozzá, hogy a Bach-korszak óta lassan kialakuló hibás rendszer idejuttatta a legfontosabb nemzeti problémát, gyermekeink nevelését. Az egyetem sem mentes a középiskola hibáitól."[17]

Az iskolával kapcsolatos nézeteinek összegzését később, 1946-ban, az Országos Köznevelési Tanács elnökeként fejtette ki: „...Magáról az iskoláról is sokat tárgyalhatnánk, de itt most csak a legfőbb nézőpontra szeretnék rámutatni: az iskola a demokrácia eszméit, a társadalmi és emberi együttérzést, az emberi együttélés egyszerű alaptörvényeit, köztársaságunk szeretetét és tiszteletét ne csak betűben és írásban tanítsa, hanem bensőséges iskolai együttélésben is igyekezzenek beleírni a gyermekek lelkébe, és ebben valósággá, átélt életté fejleszteni."[18]

A sportról alkotott gondolatai és a sporttal való állandó kapcsolata a modern tudóst állítja elénk.

Eleven gyermek volt. Bár családi környezete — a több nemzedéken át tudós Lenhossék család hagyománya — a szellemi irányba terelte, a gyermek Szent-Györgyi igazi eleme a mozgás volt. Szerencséjére korai gyermekéveit a Buják melletti Kis-kéri kúrián töltötte, így hamar szoros kapcsolatba került a természettel, s lehetősége volt a mozgásigény kielégítésére. Ott ismerkedett meg későbbi kedves sportjával, a lovaglással, s ugyancsak ott gyakorolta először — a Nobel-díjas professzorként is oly szívesen űzött sportját — a futást. Középiskolás korában már a sportszerű életre való

[17] Szent-Györgyi Albert előadása a hibás és a helyes pedagógiáról. — *Magyar Nemzet* 1941. február 28.

[18] Szent-Györgyi Albert: Elnöki beszámoló. = Beszámoló művelődéspolitikánk mai helyzetéről. Az Országos Köznevelési Tanács teljes ülése. Budapest, 1947. VKM, 3—4.

tudatos felkészülés jellemezte. Tanulótársai között antialkoholista csoportot szervezett az egészséges életmód propagálására. Akkoriban a futás mellett a gyorskorcsolyázást művelte versenyszerűen. A Budapesti Korcsolyázó Egylet 1937. évi jegyzőkönyve mint sikeres versenyzőt örökíti meg a Nobel-díjat kapott tudóst. Eredményeiről versenyzőtársa visszaemlékezéseiből tudunk: 1912-ben egyetemi hallgató korában kolozsvári főiskolás versenyen első helyezést ért el. A Nobel-díj segítette ahhoz, hogy kedves sportjának, a lovaglásnak hódolhasson. Nagyon szerette a vízisportokat. Lakásához közel volt az egyik úszóház, amelynek mindennapos vendége volt, úszott, kajakozott, csónakázott. A keszthelyi Yacht Club adatai szerint bérelt vitorlással versenyzett is a Balatonon. Télen viszont rendszeresen sízett a családjával és a munkatársaival. Nagyon szerette a természetjárást, a kirándulásokat messzi tájakra, a sátorban lakást, ami abban az időben az egyetemi körökben ismeretlen volt.

A Magyar Aero Szövetség közleménye szerint 1940 nyarán vitorlázó repülésből „A" vizsgát tett augusztus 1-én, „B" vizsgát augusztus 9-én és „C" vizsgát augusztus 14-én a Hármashatárhegyen. 1941. augusztus 2. és október 26. között pilótakiképzésben részesült Algyőn, és 1942. november 20-án Ferihegyen utas nélküli sportrepülőgép vezetésére képesítették.[19]

A sport iránti szeretete megnyilvánult az egyetemi sportéletbe való bekapcsolódásában is. Rektorsága idején fáradozása következtében a katonaság átengedte az egyetemi sportpálya céljaira a Szukováthy (ma: Ady) téri pályát.[20] 1940-ben az Egyetemi Testnevelési Bizottság elnöke, és az új egyetemen létesült SZEAC (Szegedi Egyetemi Atlétikai Club) tanárelnöke lett. E tisztségeiről csak a személye ellen 1942-ben kibontakozott jobboldali sajtókampány következtében mondott le.

AZ EGYETEMI OKTATÁSRÓL

Az egyetemi oktatásról vallott nézetei az elméleti tudós, a gyakorlati oktató és az ifjúság barátja gondolatait fejezik ki.

A tíz évi nyugati munkásság után hazakerülő fiatal professzor maga sem ismerte kezdetben a hazai viszonyokat, emlékei, tapasztalatai döntően a Cambridge-i hat évhez kötődtek. Az akkor még hatalmas gyarmatbirodalommal rendelkező Anglia elit egyetemén dolgozott, ahol a nagy birodalom vezető rétegének képzése folyt. Gazdag szülők gondtalan gyermekeivel találkozott, kiknek az ő ifjúkori időszakához hasonlóan nem voltak égető gondjai, a jövőjük biztonságában készülhettek hivatásukra.

[19] VAJNA ISTVÁN: Szent-Györgyi Albert, a repülő. — *Élet és Irodalom* 1983. október 28. — valamint: Szent-Györgyi professzor, a legújabb „C" vizsgás vitorlázó repülő. — *Képes Vasárnap* 1940. szeptember 1.

[20] M. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Orvostudományi Kar. Kari ülés jegyzőkönyve. — 1941. március 31. — A továbbiakban: OK_2 Jkv. — Az eredeti jegyzőkönyvek a SZOTE Dékáni Hivatalában, xerox másolatuk a SZOTE Közp. Kvt. Szent-Györgyi Gyűjteményében.

Szent-Györgyi professzor röviddel hazaérkezése után, 1930. november 22-én az Országos Testnevelési Kongresszuson tartott előadásában még hazai tapasztalatok hiányában a Cambridge-i emlékeit idézte fel. Sejtelme sem volt még ekkor a hazai diáknyomorról, a végzett hallgatók elhelyezkedésének kilátástalanságáról, a kenyérharcról, a protekcióról és szelekcióról, faji, vallási megkülönböztetésről, csupán azt látta, hogy fáradt, hajszolt fiatalok görnyednek az egyetem padjai között, hogy arcukról nem sugárzik a húszévesek optimizmusa. Így összehasonlítása anakronisztikus volt még akkor is, ha a javítás szándéka vezette.

Cambridge-i emlékeitől később se kívánt elszakadni, de megismerve a hazai valóságot, ahhoz alakítva elgondolásait, pár év múlva már jelentős szerepe volt az egyetemi reform vitájában, s hogy jó javaslataiból csak kevés valósult meg, a kor politikai, gazdasági helyzetével magyarázható.

Az egyetemi képzés célkitűzése, az oktatás formája, tartalma és módszere általában alkalmazkodik az adott társadalom igényeihez. A skolasztikus középkori egyetemet a feudális kor hozta létre. A kapitalizmus létrejötte, a polgári forradalom először Franciaországban, majd az angolszász országokban alapjaiban megváltoztatta az egyetem funkcióit. A fejlődő polgári társadalom igényeinek megfelelően kialakult a szűk körű akadémikus egyetemi képzés helyett a szakemberek nagyobb számban történő kiképzése, olyan szakembereké, akik a gyakorlati élet által felvetett kérdések megoldására alkalmasak. Az egyik igény az volt, hogy az egyetem nagyszámú gyakorlati szakembert képezzen ki. A másik az, hogy az egyetemet elvégzett szakemberek rendelkezzenek azzal az elméleti alappal, aminek továbbfejlesztése alkalmassá teszi egy részüket a tudomány elmélyült művelésére. Így az egyetem már elsősorban az általános elméleti és gyakorlati képzettségű értelmiség kialakítására létrehozott oktatási intézmény, és csak másodlagos feladata a tudomány művelése és tudósképzés.

A régi egyetem lényegében tudományos fokozatot adott végző hallgatója kezébe, de nem oklevelet. Szervezetére jellemző a széles körű „autonómia", célja a tudomány „szabad" művelése, módszere a tanok „szabad" hirdetése. Ez a szabadság azonban nem törheti át a feudális vagy polgári világnézet körét.

Az akadémikus iskola eszmerendszerét később nagymértékben befolyásolta a német szellemtudományi idealizmus, mely az egyetemet a műveltség forrásának, a tudomány székhelyének tette, ahova az emberek a tudományért magáért mennek. Az egyetemek szerepének német megfogalmazása nagy hatással volt a magyar egyetemek professzoraira.

Megnehezítette tájékozódásukat, hogy kevesen ismerték a francia vagy angolszász orvosképzést. A francia École Normale Superieur típusú oktatás lényegében kórházhoz, a gyakorlathoz köti az orvosképzést. Az elméleti alapokat a tudományegyetem nyújtja, de a hallgató már elsőéves korától a kórházba jár be, ahol az ápolástól a differenciáldiagnosztikáig meg kell mindent ismernie, el kell sajátítania elméletben és gyakorlatban egyaránt. Az angolszász orvosképzés alapvető oktatási formája a betegágy mellett kis csoportokban történő, az ambulanciákon és laboratóriumokban végzett gyakorlati munka.

Az akadémikus jellegű képzésben alapoktatási forma a nagy létszámú hallgatóság előtt tartott professzori előadás és az előadási beteg-demonstráció. Lényeges alkotórésze a tanszabadság, amely kötetlen tanmenetet, laza tanulmányi fegyelmet, laza ellenőrzési rendszert jelent. Az angolszász képzés erősen korlátozza a gyakorlati képzés érdekében a tanszabadság elvét. Szigorúan megkövetelt tanmenetek, kötelező vizsgák rendszere jellemzi.

A magyar egyetemi orvosképzés hosszú időn át a német mintát követte, az egyetemre háruló nagyszámú szakemberképzés szükségessége azonban már a húszas évek végén a gyakorlat irányába terelte az érdeklődést. Az orvosképzés reformja elkerülhetetlen volt, és a harmincas években széles körű vitát váltott ki országos tanácskozásokon és az Orvosképzés hasábjain, két csoportra osztva a vitázókat: a hivatalos közoktatási politikát képviselő német arisztokratikus hagyományoknak megfelelő irányzatot, az előadásokat preferáló, tudósképzést szolgáló egyetem, és az angolszász —francia gyakorlatot követő, a gyakorló orvosképzés szempontjait szem előtt tartó egyetem képviselői között. Szeged orvoskara a gyakorlati jelleg erősítését szorgalmazta, keresve egyúttal a lehetőségeket színvonalas tudósképzés megvalósítására is. A Kar elképzeléseinek legfőbb szószólója a nyugati egyetemek munkáját közvetlenül is ismerő Szent-Györgyi Albert volt. A Pázmány Péter Tudományegyetem 300 éves évfordulója alkalmából tartott előadásában mondta:

„Egy orvosi egyetem hallgatóinak legnagyobb része gyakorlóorvosnak készül és így nyilvánvaló, hogy a nyilvános tömegtanításnak a gyakorlóorvos igényeihez kell alkalmazkodnia... Amilyen fontos kötelessége az egyetemnek a gyakorlati életre készülőknek a tanítása, éppen olyan szent és fontos hivatása a tudomány ápolása és fejlesztése..."[21]

Hasonló gondolatot már 1932-ben, az orvosképzés reformjáról írt kis cikkében is kifejtett. Csak akkor lehet eredményes az egyetemi oktatás, „ha a tanítás alkalmazkodik az orvos igényeihez és nem kényszeríti minden változás nélkül az orvostanhallgatóra azt a tudást, amit a leendő fizikustól és kémikustól megkövetel. Amire az orvosnak szüksége van, az részben több, részben kevesebb, mint amit a leendő fizikusnak vagy kémikusnak kell tanítani. Az orvosnak sokkal kevesebb adatra, azonban sokkal tágabb körű természettudományi áttekintésre van szüksége".[22]

Az 1936. évi december hó 10—16. között tartott Országos Felsőoktatási Kongresszuson Természettudományi képzés és laboratóriumi munka az egyetemi oktatásban címmel tartott előadást. Hangsúlyozta, hogy a természettudományok terén az utolsó évtizedekben bekövetkezett mélyreható változások az egyetemi oktatásban is változtatást sürgetnek. A természettudomány óriási méretű térfoglalása korunk legjellemzőbb mozzanata. Ugyanaz a természettudomány, amely 1895 előtt, a röntgensugárzás felfedezéséig csak keveseknek volt hivatása vagy szórakozása, ma a társadalomban fontos szerepet tölt be: az emberiség millióinak ad megélhetést. Ez az új helyzet egészen új feladatokat ró az egyetemre. Míg azelőtt az egyetemeket a tudnivágyóknak kis rétege magáért a tudományért kereste fel, a mai nagyszámú hallgatóság nagy része nem tudományt, hanem szakképzettséget keres, hogy azzal kenyerét megkereshesse és a társadalomnak hasznos munkása lehessen.[23]

[21] Szent-Györgyi Albert: Az élettan és életvegytan tanítása. — *Orvosképzés* 25; 63—66, 1935. március. Külön füzet. Educatio medicorum. Az orvosok egyetemi oktatása. A budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudomány-Egyetem 300 éves évfordulója alkalmából.

[22] Szent-Györgyi Albert: Az orvosképzés reformja. — *Orvosképzés* 22; 690—691, 1932.

A kongresszuson az angolszász jellegű oktatás, a gyakorlatias képzés igen erős vitákra adott alkalmat, és az uralkodó rétegek reprezentánsainak tajtékzó haragját váltotta ki. Kornis Gyula, a hivatalos Magyarország oktatásügyének képviselője Az egyetemi oktatás főbb kérdései címmel olyan előadást tartott ezen a kongresszuson, amely élesen támadta az angolszász jellegű szakképzést és főleg az új szovjet képzést. Szerinte azért került válságba az egyetemi oktatás, mert elvesztette vallásos talaját és demokratizálódik. Ez a demokratizálódás intellektuális elproletárosodáshoz vezet.

A vitában a hivatalos tekintélyek állásfoglalásai miatt a gyakorlati képzés hívei még elszigetelődtek, a gyakorlati irányú képzés felé irányulás szükségességét azonban maga az élet igazolta.

Bár Szent-Györgyi a kongresszuson elsősorban a gyakorlati képzés szükségességét hangsúlyozta, foglalkozott az egyetem másik fontos feladatával, a kutatómunkával és tudományos képzéssel is. Ennek alapkövetelménye lett volna az intézetek jó felszereltsége, valamint a fiatal kutatók megfelelő díjazása. A szegedi orvoskar ezen a téren jelentős eredményt mutatott fel. Az új klinikák felépítésével, az intézetek korszerű elhelyezésével, a Rothermere és a Rockefeller alap jelentős anyagi támogatásával nagy lehetőség adódott az elmélyült tudományos és kutató munkára. A Rockefeller Foundation a szegedi egyetem matamatika-természettudományi karán, valamint az orvosi kar elméleti intézeteiben folytatott kutatások támogatására 119 000 dollár egyszer s mindenkori, és azonfelül hosszabb időre szóló évi segélyt biztosított. Az alap kívánsága szerint a szegedi egyetemen Természettudományi Kutatási Bizottságot alapítottak, amelynek elnökévé Szent-Györgyi Albertet, helyettesévé Fröhlich Pál professzort nevezte ki 1931. június 16-án Klebelsberg kultuszminiszter. Ezen bizottság anyagi támogatásával tudta elvégezni Szent-Györgyi professzor iskolája a biológiai oxidáció és izomélettan kérdéseivel, Rusznyák István és Purjesz Béla professzorok a belgyógyászat terén, Jancsó Miklós és Ivánovics György professzorok a kemoterápiás hatás mechanizmusával foglalkozó kísérleteket.

Szent-Györgyi professzornak a haladó pedagógiai nézetek gyakorlati megvalósítására 1940-ben, az egyetem rektorává választása alkalmával volt módja. Rektori székfoglalójában a meghonosodott szokástól eltérően nem a szaktudományáról értekezett, hanem az egyetem hármas hivatását fejtette ki. Egészen a felszabadulásig egyedüli példa volt ez a székfoglaló a hagyományoktól való elszakadásra és oktatási-nevelési program kifejtésére.

[23] Szent-Györgyi Albert: Természettudományos képzés és laboratóriumi munka az egyetemi oktatásban. — Magyar Felsőoktatás. Az 1936. évi Országos Felsőoktatási Kongresszus munkálatai. 3. kötet. Budapest, 1937. Egyetemi ny., 63—72.

„Az egyetem feladata hármas: legősibb hivatása gyűjteni, terjeszteni és gyarapítani az emberi tudást. Második feladata kis számban nevelni a jövőnek tudósokat, akik majdan ezt a hivatást tőlünk átveszik. Újabb eredetű, de nem kevésbé magasztos az egyetemnek harmadik hivatása, nevelni a haza részére polgárokat, akik el vannak látva a szellem fegyverével... A mi egyetemünknek van még egy negyedik külsőleges hivatása is: hogy a nagy magyar Alföld szellemi központja legyen..."[24]

Az Új Idők 1941. húsvéthétfői számában megjelent nyilatkozatában ismételte meg gondolatait a nevelő egyetemről:

„...Az Egyetemnek legfontosabb kötelessége önmagával is és a társadalommal szemben is az, hogy derék embereket neveljen. A szaktudós képzésnél fontosabb az embernevelés. A szaktudás nem ér semmit, ha nem egy egészséges emberi lélekbe van ültetve. Emberi alap kell a szaktudáshoz is. A mi korunk túlzásba vitte a szaktudást, előtérbe helyezte az emberi kvalitások felett. Pedig csak ezekre lehet igazán építeni..."

A szegedi vegyészek lapjában, az 1941-ben megjelent Phlogistonban a természettudományi oktatásról írt cikkében jegyezte meg:

„Az egyetem első feladata, hogy nemzete részére táglelkű és tágszellemű polgárokat neveljen. A mai erősen fejlett és tagozott társadalomban a szaktudás fontos, de csak igazán úgy értékes, ha azt szélesebb emberi alapra építjük. A szakképesítésű szellemi proletariátus, a „homo unius liberis" („egykönyvű ember") korunk egyik szomorú jelensége és veszedelme.

Mindenkinek, aki egyetemet végez alma matere falai közül kultúrszeretetet és egy átfogó emberi műveltséget kellene magával vinnie..."

AZ ORVOSTUDOMÁNYI KAR MEGSZÜNTETÉSE ELLEN

A harmincas évek súlyos gazdasági válsága nemcsak azzal ártott a szegedi egyetem oktatásügyének és tudományos kutatómunkájának, hogy az előző évtizedben is szűkös állami költségvetési kereteket lefaragta, hanem az egyetem léte is bizonytalanná vált. Klebelsberg után az állam hivatalos művelődéspolitikája az ellenforradalmi rendszerben bekövetkezett szélsőjobboldali változásokat követte. Hóman Bálint művelődéspolitikai felfogása kezdetben kevéssé tért el Klebelsberg eredeti reformelgondolásától, a 30-as évek elején viszont már a gömbösi „nemzeti munkaterv" fejezeteinek egyik tevékeny szerkesztője volt. A neonacionalizmus ekkor már mint túl konzervatív gondolat, lekerült a napirendről. A Klebelsberg-féle decentralizálás elvét az állami központosítás, a művelődési tevékenység uniformizálása és fokozott ellenőrzése váltotta fel, a színvonal és a minőség gondolatát demagóg jelszavakkal párosították. A felsőoktatás korszerűsítését Hóman erős központosítással és újjászervezéssel kívánta megvalósítani. Ennek az új művelődéspolitikának elsősorban a vidéki egyetemek estek áldozatul. Pécset még védte a katolikus klérus, Debrecent

[24] Lásd a 175. sz. dokumentumot.

a belügyminiszter, de a Klebelsberg irányában sok külső megjelenítésében (emléktábla, a Hattyastelep, majd a Gizella tér róla elnevezése, díszsírhely stb.) is hálás Szeged nem volt kedves az új kultuszkormányzat előtt. A gazdasági kényszerűség az 1932—33. évi állami költségvetésben a 398 hazai tanszéket 328-ra csökkentette. Minthogy Hóman a budapesti egyetemhez nem engedett hozzányúlni, a három vidéki egyetemen 135—137 tanszék maradhatott meg. A kultuszminiszter három megoldást látott: 1. egyik vidéki egyetem teljes megszüntetése (és itt kizárólag a szegedire gondolt!), 2. mindhárom vidéki egyetemen egy-egy kar megszüntetése (a szegedi orvoskarra gondolt!), 3. a karok bizonyos fokú megcsonkítása.

A hír a szegedi egyetemen és a város társadalmában óriási izgalmat és elkeseredést keltett. Tudatában voltak annak, hogy Szegednek nincsenek olyan politikai támaszai, mint amilyenekre Debrecen és Pécs rábízhatta érdekeinek védelmét.

Egyetemi tanácsülés, orvoskari ülés, nagyarányú ifjúsági felvonulás, rendkívüli közgyűlés a városházán, újságcikkek sora, tiltakozó táviratok és memorandumok jelezték, hogy az egyetemért oly nagy áldozatokat hozó város egyöntetűen száll szembe a kormány várható döntésével. Veress Elemér orvoskari dékán nyilatkozott a sajtónak: „...Ha az orvosi kart elviszik innen, illetve megszüntetik, számos szegénysorsú hallgatónak aligha lesz módjában, hogy más városba menjen el tanulmányait folytatni és befejezni... Helyes volna a politikai agitáció is, ha igaz az, hogy a politika parancsolja a szegedi egyetem megcsonkítását."[25]

A szegedi orvostudományi kar segédtanszemélyzetének küldöttsége Veress Elemér dékán felkeresése után Szent-Györgyi professzor intézetébe ment és közbenjárását kérte az orvoskar megmaradásáért.

„...Én csak azt tanácsolhatom, — mondta Szent-Györgyi — hogy menjetek vissza és folytassátok azt a fontos kultúrmunkát, amellyel az országnak eddig is olyan nagy szolgálatot tettetek...

Az orvosi, vagy a természettudományi kar megszüntetése nálunk azért sem lehetséges, mert ezen kar tudományos intézetének felszereléséhez a Rockefeller-alap óriási összegekkel járult hozzá, amivel szemben az ország kötelezettséget vállalt azirányban, hogy az intézményeket fenntartja. Az egyezmény egyoldalú megszegése az összeg hiánytalan visszafizetésén kívül egy olyan, a becsületesség szabályaival ellenkező lett volna, amely világszerte közbotrányt okozna és megingatná a magyar nép megbízhatóságába vetett mindjobban érlelődő hitet.

Magam, aki lényegesen járultam hozzá ahhoz, hogy a Rockefeller-alap nekünk segítséget nyújtott, egy ilyen beszüntetési üggyel egy percig sem azonosíthatnám magamat, és ha ilyen irányú intézkedés történne, az egyetemet és az országot kénytelen volnék elhagyni."[26]

Az orvosi kar Szegeden tartásáért sűrűn hivatkoztak Szent-Györgyi nemzetközi hírére. Másutt fakultást állítanának fel neki, ehelyett nálunk fakultást visznek el,

[25] *Délmagyarország* 1933. október 22., 3—4.

[26] Az orvosi fakultás segédszemélyzete is tiltakozott kedden délelőtt az egyetem megcsonkítása ellen. — *Délmagyarország* 1933. október 25.

elviszik Szent-Györgyi professzor tanszékét és elüldözik innen a híres tudóst — kürtölik szét az újságok. Szent-Györgyi közvetlenül is tárgyalt a miniszterrel az orvosi kar megmentése ügyében, s hogy sok tanszék összevonásával az orvoskar Szegeden maradhatott, az nem kis mértékben Szent-Györgyi személyes érdeme.

DÉKÁN ÉS PRODÉKÁN

Eredményes kutatásai, számos külföldi és hazai előadói meghívás mellett 1934—1936 között súlyos megterhelést jelentett számára a dékáni és prodékáni feladatok ellátása is. A kar nevében Issekutz Béla tanár ígérte: a kar mindent meg fog tenni, hogy a dékáni tisztség viselését megkönnyítse. Ugyanebben az időszakban újabb megterhelést jelentett, hogy a Szerves- és Gyógyszervegytani Intézet vezetését is át kellett vennie, és a Gyógyszerészmesteri Szigorlati Bizottságnak is tagja lett. Jellemből kifolyólag igyekezett ezen munkaterületeken is becsületes, jó munkát végezni. Különösen nehéz időszak volt ez az egyetem vezetése számára. Az orvosi kart már az 1921/22. tanévtől kezdve a zsidó hallgatók hat százalékos arányát megállapító 1920. évi XXV. törvénycikk „kijátszásával" vádolták, és 1923-tól napirenden voltak országosan az egyetemi antiszemita mozgalmak és zavargások. Klebelsberg — „aki elvben nem volt a numerus clausus mellett, de a gyakorlatban nem volt ellene"[27] — határozatlan döntései nem tudták elejét venni a zavargásoknak. A miniszter 1926 szeptemberében enyhítő rendelkezéseket adott ki, és támadta a numerus clausust, majd az országgyűlés is tárgyalni kezdte a törvény enyhítését. A jobboldali erők támadásba lendültek, és megindították a harmincas évek antiszemita mozgalmait. 1930 novemberében a szegedi egyetem három karán ütlegelték a zsidó hallgatókat, amiközben Klebelsberg az egyetem vezetőivel tárgyalt. A Bethlen-féle konszolidációs kormány bukásával megkezdődött az országban a fasizmus előretörésének időszaka.

A fasiszta jellegű zavargásokra Szent-Györgyi megütközéssel és határozottan reagált. Az antiszemita tüntetések időszakában több hallgatót vizsgáztatott. Kijelentette, hogy egyetlen jó feleletet kapott, azt is egy zsidótól. „Az urak jobban tennék, ha tüntetés helyett a tanulással foglalkoznának" — mondta a hallgatóknak.[28]

Mint dékán, a legszigorúbb intézkedéseket hozta, és célul tűzte ki a tanulmányi fegyelem megszilárdítását. 1934. november 12-i hirdetménye: „A folyó tanév elején azzal az intő kérelemmel fordultam Karunk hallgatóihoz, hogy az önkényes szünnapoktól tartózkodjék. Kérésem ellenére rövid időközön belül ilyen önkényes szünnap már másodszor fordul elő. A hallgatóság engedelmem nélkül folyó évi november hó 12-én testületileg távol maradt az orvosi-vegytani, sebészeti, szemészeti és élettani előadásokról. Így e tárgyak összes hallgatóinak abszenciát jegyeztem be, és őket elsőfokú dékáni megrovásban részesítem. Egyben figyelmeztetem a hallgatóságot, hogy amennyiben dékánságom ideje alatt ilyen önkényes szünnap megismétlődnék,

[27] *Szeged* c. napilap 1924. augusztus 10., 1.
[28] *Délmagyarország* 1930. november 14.

a kollokviumok tartását, és szorgalmi jegyek adását betiltom, miáltal az egész hallgatóság elesik mindennemű tandíj- és egyéb kedvezményektől."[29]

Szent-Györgyi, a tanszabadság híve, aki sok esetben szólalt fel a középiskolás módszerek ellen, az egyetemi munkafegyelmet megzavaró tüntetések, az előadásokon való megjelenés szabotálása idején szigorú intézkedéseket javasolt a fegyelem helyreállítására. Az 1935. június 14-i kari ülésen javasolta, hogy a Kar rendelje el egy, a hanyag és fegyelmezetlen hallgatókat nyilvántartó könyvnek a vezetését, melybe az egyes hallgatókkal szemben felmerülő minden kifogást, dékáni intést stb. bevezessenek, valamint az ügy elintézésének módját is. Ez a könyv azután a tandíjmentességi bizottság rendelkezésére fog állni, hogy ilyen hallgatók kedvezményeket ne élvezhessenek. A kar elfogadta az indítványt, és megszületett a hallgatók által „fekete könyv"-nek nevezett nyilvántartás. A leckekönyveket aláírással meghamisító hallgatókkal szemben is szigorú intézkedéseket hozott. Volt, akit kizárt a magyar egyetemekről, más esetekben okirathamisítás miatt feljelentést kezdeményezett.

A különböző lazaságok részben az egyetem bürokratikus intézkedéseiből következtek. A hallgatóság egy részének a félév elején való távolmaradása az esetek legnagyobb számában arra vezethető vissza, hogy a tandíjkedvezményért folyamodók beiratkozási haladékot kaptak. Szokássá vált, hogy egy hónapi házbér megtakarításáért a hallgatók később jelentkeztek, és beiratkozási haladékot kértek. A dékán Szent-Györgyi ezen távolmaradásokat az időben történő tandíjelbírálással oldotta meg. Lazaságot okozott az is, hogy az egyetem megnyitása nem történt kellő határozott és ünnepélyes formában. Szokássá vált, hogy a nyitó ünnepély csak hetekkel a tényleges megnyitás után volt, és így üres formasággá vált. Szent-Györgyi javasolta: „Mondja ki a Tanács, hogy az előadások az egész egyetemen a tanévmegnyitó ünnepélyt követő hétfőn kezdődnek. A hallgatóság az előadás első három napján köteles aláírásért jelentkezni."[30]

Országos hírlapi és felekezeti vitát váltott ki az Americana[31] azon követelése, hogy a „keresztény" jelleg kidomborítására a szegedi egyetem tantermeiben is tűzzék ki az ország címere és a „Magyar Hiszekegy" fölé a keresztet, mint a „keresztény nemzeti" kurzus szimbólumát. Az Americanahoz csatlakozott a többségében katolikus fiatalokból álló Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (továbbiakban: DEFHE), és a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (továbbiakban: SZEFHE) is. A Turul, a legagresszívabb, és az antiszemita mozgalmakat irányító bajtársi szervezet, semleges álláspontot képviselt. Az egyetem tanácsa a téma tárgyalásánál vallási hovatartozása szerint két csoportra oszlott, és voltak, akik a minisztériumra kívánták hárítani a döntést.

Szent-Györgyi Albert orvostudományi prodékán állásfoglalása több szempontból jelentős:

[29] SZOTE Közp. Kvt. — Géppel írott másolat, aláírással, pecsét nélkül.
[30] OK_1 Jkv. 1935. június 14.
[31] Foederatio Americana. A katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók bajtársi egyesületeinek szövetsége, 1921-ben alakult.

„A szóban forgó ügyet két szempontból szemlélem, önmagában, és mint részét az évente megújuló zavargásoknak... Az előttem elhangzott felszólalások arról győznek meg, hogy már az egyetemi Tanács is terrorizálva van és terror-félelem befolyásolja elhatározását, mivel az előttem felszólaló urak többje nem azt fejtegette, hogy az egyetem magas elvei megkívánják-e a kereszt kiszögezését, hanem azt fejtegették, hogy ha nem szögezik ki, abból baj lesz, és szavaikat az attól való félelem indította.

...Én magam, mint protestáns ember, a keresztet nem tartom a magam jelvényének és az bennem inkább az ellenreformáció, mint az általános magyar nemzetiség emlékét ébreszti fel, és kétségtelennek tartom, hogy más protestánsok is hozzám hasonlóan éreznek. Így, mint tanácstag, élesen kell állást foglalnom az ellen, hogy a Tanács elhatározásából tűzessék ki egy felekezeti vagy politikai frakcio jelvénye...

Nézetem szerint a Tanács nem is illetékes a nagyfontosságú ügyben való döntésre. Mikor az egyetemi Tanácsnak rendelkezési joga egyáltalában nincsen, és még egy díjtalan gyakornoki állást sem tölthet be, és a döntést minden lényeges dologban felettes hatóságok végzik, helytelennek tartanám, hogy a Tanács ezt az olyan kényes és fontos ügyet a maga körében kívánná eldönteni..."[32]

Dékánsága idejére esett a Dóm téri zenélő óra sétáló figuráinak elkészítése. Az eredeti terv szerint Kállay József faszobrász az egyetem rektorát, a négy dékánt és egy pedellust, valamint 10 diákot mintáz meg. Ezen terv alapján Szent-Györgyi, mint az orvostudományi kar az évi dékánja, helyet kapott volna a zenélő óra sétáló figurái között.

A tervet úgy módosították, hogy a rektor alakját Klebelsberg Kunó miniszterről, a dékánokat a kolozsvári egyetem 1880-beli professzorairól, a diákszobrokat irodalmi, történelmi, kulturális életünk egyes kiemelkedő alakjairól mintázzák, köztük Dugonics Andrásról és Vedres Istvánról.[33]

A KÍSÉRLETEZŐ ÉS FELFEDEZŐ TUDÓS

A fiatal tudós a szegedi egyetemen folytatta azt a világhírt szerző kutatómunkát, amit az aszkorbinsavval kapcsolatos megfigyeléseivel Groningenben kezdett meg, az élettani laboratórium egyik pincehelyiségében. Ennek az anyagnak az izolálása Cambridge-ben vált lehetővé. Az első kémiai analízishez elegendő kis mennyiséget káposztából, narancsból és mellékveséből tudta előállítani, de igen drágán és kis mennyiségben. Az egyetlen anyag, amely megfelelt a nagy méretekben való munkához, a mellékvese volt. Ehhez azonban Cambridge-ben nem lehetett hozzájutni, és ezért igen nagy szívesség volt August Krogh professzor részéről, amikor megpróbált segíteni, és repülőgépen nagy mennyiségű mellékvesét küldött számára Dániából,

[32] OK_1 Jkv. 1935. december 11.

[33] Egy rektor, négy dékán, tizenkét diák és a pedellus a Dóm téri órajáték szereplői. — *Délmagyarország* 1935. július 28.

de mire az anyag megérkezett, már tönkrement — írja Szent-Györgyi 1937-ben a C-vitaminról.[34]

E. C. Kendall professzor a Mayo-alapítvány terhére meghívta Szent-Györgyit az Egyesült Államokba, Rochesterbe, ahol hatalmas vágóhidak voltak, és Szent-Györgyi, miután a drága mellékvesék mázsáit dolgozta fel, huszonöt gramm aszkorbinsavat tudott előállítani. Az anyagot megosztotta W. N. Haworth professzorral, és mindketten arra a következtetésre jutottak, hogy ilyen kis mennyiségű anyag nem elegendő megfelelő kísérletek végzésére. Szent-Györgyi kezdettől fogva gyanította, hogy az aszkorbinsav a C-vitaminnal azonos, de hányatott élete nem felelt meg tartós vitamin-kísérletek végzésére.

Mikor 1928-ban „arra ítélték", hogy professzor legyen Szegeden, és a sors jóvoltából olyan munkatárshoz jutott J. L. Svirbely személyében, akinek már volt némi tapasztalata a C-vitamin meghatározásában, 1931 novemberében bizonyossá vált, hogy az aszkorbinsav azonos a C-vitaminnal. A budapesti kir. Orvosegylet 1932. március 18-i ülésén tartott előadásában („C-vitamin, Adrenalin és mellékvese"). jelentette be: „Nyilvánosság előtt először ezúttal mondjuk ki, hogy a hexuronsav (aszkorbinsav) és a C-vitamin azonosak."[35]

A tudományos érdeklődés az aszkorbinsav felé fordult, de nem találtak olyan növényt, gyümölcsöt, ami megfelelő mennyiségben tartalmazta volna ezt az anyagot. Így a szerencse is közrejátszott abban, hogy Szegedre kerülve olyan növényre talált, amely a C-vitamin valóságos tárháza. A paprika, a szegedi táj jellemző terméke már a húszas években súlyos válságba jutott, egyrészt Kalocsa hasonló termékének sikere, másrészt a nyugat-európai paprikapörök miatt. Különösen Németországban, Berlinben és Lipcsében mértek nagy csapást az őrölt paprikára, midőn mindkét helyen elítéltek hentesmestereket, amiért a kolbászba túl sok őrölt paprikát kevertek. Német területen a paprikát csupán színező anyagnak és nem fűszernek tekintették. Pick Márk elkeseredett levelet írt a Mezőgazdasági Kísérleti Intézetnek[36], a polgármester pedig az egyetemnek, amelyben a szegedi módra készített „édesnemes" paprika fiziológiai, diaetetikai és egészségügyi hatásának orvosi megállapítását kéri az Orvostudományi Kartól.

A paprikaválság Szeged egész mezőgazdaságát veszélyeztette. A helyi lapokban cikkek sora foglalkozott a szegedi paprikatermelés megmentésével, és ekkor jött a véletlen csoda: Szent-Györgyi Albert a vacsorára kapott paprikában felfedezte a C-vitamin nagy bőségét. Az is szerencse volt, hogy Svirbely is ekkor tartózkodott Szegeden. Sokszor megírták, hogyan alakult át a laboratórium hónapokon keresztül paprikahasító, őrlő és lepárló üzemmé. Munkatársak, családtagok és hasítóasszonyok hogyan őrölték, a professzor ötlete alapján készített lepárló készülék alkalmazásával

[34] Szent-Györgyi Albert: Biológiai oxydatiók, fermentációk és vitaminok. — *Orvosképzés* 27; 213—221, 1937.

[35] Szent-Györgyi Albert: C-vitamin, adrenalin és mellékvese. — *Orvosképzés* 22; 3. 415—420, 1932.

[36] Lásd a 13. sz. dokumentumot.

hogyan sikerült rövid idő alatt, viszonylag olcsón három és fél kiló kristályos anyagot előállítaniok a régebbi gramokkal szemben.

„Valamilyen ismeretlen ok folytán a természet a magyar pirospaprikát a legcsodálatosabb aszkorbinsav raktárral látta el — írja Szent-Györgyi az Egy biológus gondolataiban — ...Tehát főleg a magyar pirospaprikának köszönhető, hogy olyan figyelemre méltó rövid idő — két év — alatt a C-vitamin a titokzatosság homályából az olcsó szintetikus termékek birodalmába került. Ma a C-vitamint alacsony áron, mázsaszámra állítjuk elő szintetikusan."[37]

Szent-Györgyi egyéniségéhez híven az akkor még természetes úton nyert anyagot azonnal szétküldte mindazon tudóstársának, aki hasonló témákkal foglalkozott. Neve ismertté vált az egész tudományos világban, előadói meghívások, kitüntetések sora követte a felfedezést, aminek sokat köszönhetett Szeged közgazdasága is. A C-vitamin hihetetlen mértékben népszerűsítette a paprikát, és része volt abban, hogy a paprikaexport Szegeden néhány év alatt évi negyvenkettő vagonról közel kétszáz vagonra emelkedett. A külföldi orvosok egymás után jelentkeztek Szegeden, hogy tanulmányozzák a paprikás magyar ételeket. A tudós professzor örült annak, hogy városa gazdasági problémáján segíthetett.

A szegedi konzervgyár termékeként hamarosan megjelent a Vitapric elnevezésű paprikapép, amely később egy újabb vitamin felfedezésének lett az alapja.

A laboratóriumi munkával párhuzamosan vizsgálatok indultak a gyermekklinikán Kramár Jenő professzor, a belgyógyászati klinikán Rusznyák István professzor, Armentanó Lajos, Bencsáth Aladár részvételével. Szent-Györgyivel kimutatták, hogy a paprikában a C-vitamin mellett egy új anyag is van, amely a vérzéses megbetegedések egyik típusában a vererek falának fokozott átjárhatóságát szünteti meg. A vegyületet izolálva megállapították, hogy a flavonok csoportjába tartozik. Az érfalak permeabilitására gyakorolt hatására való tekintettel a vegyület a P-vitamin elnevezést kapta.

A szerencsés véletlen segített az új felfedezéshez: több orvosi intézet kutatásaihoz aszkorbinsavat kért Szent-Györgyitől, a gyógyításban való szerepének megállapítására. Az aszkorbinsav pillanatnyi hiánya miatt a professzor azt ajánlotta, hogy alkalmazzák a forgalomba került C-vitamin preparátumot, a paprikából készült Vitapricot. Nemsokára ezután aszkorbinsavat is küldött. Kiderült, hogy a tiszta aszkorbinsav nem volt hatásos vérzéses megbetegedésekben, ellenben a Vitapric paprikapreparátumot eredménnyel alkalmazták. A professzor vizsgálat alá vette a két anyagot, és arra a megállapításra jutott, hogy a paprikapreparátumban, illetve a paprikában a C-vitaminon kívül lennie kell még egy anyagnak, még egy vitaminnak, amelyre reagálnak bizonyos vérzéses megbetegedések. A szegedi paprikával végzett kísérletek során jutottak el az új vitamin megállapításához és alkalmazásához, amely Szeged számára ismét újabb lehetőséget jelentett. Szent-Györgyi nagy mennyiségű anyagot preparált azzal a céllal, hogy kipróbálják az új vitamint. A hajszálerek rezisztenciájára és permeabilitására való hatása kifejezett volt. Gyógyító hatása vérzéses hajlamra (bél-, vese-, fogínyvérzés) hatással volt, és más betegségeknél is eredményesen alkalmazták. A klinikai felhasználás kísérleteinél Rusznyák István professzor mellett Armentano Lajos, Bencsáth Aladár és Huszák István voltak a munkatársai.

[37] Szent-Györgyi Albert: Egy biológus gondolatai. i. m. 22.

Szent-Györgyi C-vitamint előállító találmányát 1936-ban jelentette be a Szabadalmi Bíróságon, mely csak 1938-ban tette közzé. Az emberiséget szolgálni kívánó tudós nem tudta kivárni a bürokratikus elintézést, és 1937-ben a frankfurti Farbenindustrienak kellett eladnia 200 pengőért!

Kutatómunkája során lelkes és tehetséges fiatal kutatógárdát gyűjtött maga köré. Közülük 1940—1941-ben magántanárrá lett Banga Ilona, Gerendás Mihály, Straub F. Brunó és Laki Kálmán. Szent-Györgyi szegedi tanársága 15 éve alatt három területen is jelentős munkát végzett: a szöveti oxidációk elmélete, a C-vitamin identifikálása, az aktomiozin és az ATP szerepének tisztázása révén a nemzetközi biokémiai kutatás kimagasló egyéniségévé vált. A C-vitamin és a P-vitamin felfedezése után zseniális szelleme új kutatási témát keresett, és azt az izom-biokémiában találta meg. Munkatársával, Banga Ilonával, az izom összehúzódását tanulmányozta. Káliumkloriddal miozint vont ki az izomból. Azt tapasztalták, ha elnyújtották az izom összehúzódását, újfajta kivonatot is nyertek, az „aktin"-t. Az anyagot Straub F. Brunó izolálta, majd maga Szent-Györgyi kristályosította ki. Mint később kijelentette: az izommozgás vizsgálatának eredménye volt életének talán legizgalmasabb élménye.

Már Szegeden megérlelődött benne a gondolat, hogy a biokémia megismerése elvezet a biofizika problémáihoz. Ilyen irányú munkássága azonban már a Szeged utáni időszakra esik. Szegedi korszakában nemcsak az élő szervezetekben lejátszódó égési folyamatok jelentős részének felismeréséig jutott el, hanem a C- és P-vitaminok felfedezése, valamint orvosgyógyászatban való bevezetése révén gyakorlatilag is nagy jelentőségű felfedezést tett.

Nemzetközi hírnevét jelzik a külföldi meghívások és elismerések. A párizsi Société Philomatique 1933-ban levelező tagjává választotta, a Halle-i Karl Ludwig Akadémia tagjává választotta. 1934-ben a bostoni Harvard egyetem meghívott előadója, 1936-tól az Országos Felsőoktatási Tanács tagja, 1937-ben a magyar Corvin koszorúval és Corvin lánccal tüntették ki. A Magyar Tudományos Akadémiának 1934-ben levelező tagja lett, rendes taggá 1937-ben, a Nobel-díj elnyerése után választották.

Mi lehet egy ilyen nagy tudós és felfedező titka? Hogyan vált a későn érő gyermekből a világ élvonalába kerülő tudóssá? Szent-Györgyi így ad választ tudományos alkotókészségéről:

„...látom magamat, amint mindennap kora reggel, nagyon türelmetlenül sietek laboratóriumomba. Munkám akkor sem ér véget, amikor délután elhagyom a munkahelyemet. A problémáimról való gondolkodást egész idő alatt folytatom, az agyam bizonyára még akkor is folytatja róluk a gondolkodást, amikor alszom, mert problémáimra a kész válasz legtöbbször abban a pillanatban jut eszembe, amikor felébre-

dek, olykor pedig az éjszaka közepén... Nagyon ritkán fordul elő, hogy bármelyik problémámnak a megoldására tudatos gondolkodással jöttem volna rá... Én csak az alapproblémákat szeretem, és a saját kutatásomat azzal tudnám jellemezni, mikor letelepedtem Woods Holeban és elkezdtem horgászni, mindig irdatlan nagy horgot használtam. Meg voltam győződve, hogy semmiképpen se fogok ki semmit, és úgy véltem, hogy sokkal izgalmasabb nem kifogni egy nagy halat, mint nem kifogni egy kicsit".[38]

Ugyancsak jellemző rá a munkáiban többször előforduló kő-hasonlat. Az elméleti spekulációk helyett a megfigyelés, a közvetlen tapasztalat embere, igazi kísérletező ember volt. Mint többször leírta, Arisztotelész pusztán elméleti alapon azt állította, hogy a súlyos kő gyorsabban esik le, mint a kicsiny és könnyebb. Évszázadokon át mindenki elfogadta ezt a spekulatív megállapítást, senki sem kételkedett benne, senki sem ellenőrizte igazságát, mindaddig, míg Galilei fel nem ment a pisai ferde torony tetejére és két különböző nagyságú követ le nem dobott onnan. A megfigyelés szerint mindkét kő azonos gyorsasággal esett le.

Önjellemzése mellett gazdag egyéniségére, tudományszeretetére, kutatási metodikájára, vezetői erényeire jellemzők munkatársainak, tanítványainak nyilatkozatai. A megjelent nyilatkozatok külön kötetet tennének ki, most csak néhányat mutatunk be.

Guba Ferenc professzor, volt közvetlen munkatársa a következőket írja:

„...Szent-Györgyi mindig hipotézisekkel dolgozik és különösen kitűnik azzal, hogy a legegyszerűbben fogalmazza meg a megválaszolandó kérdéseket. Nem egyszer meghökkentő az a látásmód, ahogyan a sokak által már vizsgált jelenségeket megközelíti... A tévedések elve benne volt a laboratórium légkörében: csak az nem hibázik, aki semmit, vagy legalább semmi újat nem csinál... Optimista, mindig előre néző, az új, meg új megismerés felé irányuló lelkesedése mindannyiunkat... életre szólóan megfertőzött."[39]

Bagdy Dániel professzor szerint:

„Szent-Györgyi mint igazi tudós, nemcsak gazdag egyéniség, hanem munkatársai, környezete számára kiapadhatatlan forrás. A kutatómunka minden részlete érdekli, a megfigyeléseket saját szemével is látni kívánja. Az elképzelésekben, ötletekben és gondolatokban gazdag tudós sohasem takarékoskodott szellemi gazdagságával, nem féltékenykedett munkatársaira... Az alkotó tudományos munka szabad légköre bizonyosan egyik fontos tényezője volt a hazai intézetben folyó lelkes, alkotó munkának..."[40]

A Bostonban professzorrá lett volt munkatársa, Gergely János megemlékezésével fejezzük be a sort:

[38] Szent-Györgyi Albert: Egy biológus gondolatai. i. m.

[39] Guba Ferenc: Szent-Györgyi Albert és a tudományos iskola. — *Magyar Tudomány* 28; 9. 696—699, 1983.

[40] Bagdy Dániel: Szent-Györgyi műhelye. — *Természet Világa* 114; 9. 419—420, 1983.

„...Nem volna teljes ez a tanítványi köszöntés, ha nem emlékeztetne Szent-Györgyi Albert egyéniségének egyik meghatározó vonására: a belőle szüntelenül sugárzó melegségre, szeretetre, amelyet mindenki megérez, aki kapcsolatba kerül vele. Azok, akik közvetlen munkatársai lehettek, még most, évtizedek távlatából is érzik ezt, és ma is sokat jelent számukra."[41]

A NOBEL-DÍJ ÜNNEPLÉSE

1937. október 28-án a stockholmi Karolinska Intézet az orvosi Nobel-díjat Szent-Györgyi Albert szegedi egyetemi tanárnak ítélte oda. Az erről szóló távirat megérkezése előtt Szent-Györgyi telefonon kapott közvetett, majd közvetlen értesítést a díj odaítéléséről éppen Stockholmban tartózkodó és a Karolinska Intézetben kutatást végző barátjától. Beznák Aladártól, a budapesti egyetem élettani intézetének igazgatójától. Beznák professzort a döntés után este fél nyolckor értesítették a Nobel Bizottság tagjai:

„Nyomban értesíteni kívántuk Szent-Györgyit, de nem tudtuk, hogy hol van, mert ő mostanában különféle nemzetközi kongresszusokra utazgatott Európa-szerte — mondta Beznák professzor —. Elsőnek apósát, Demény Károly nyugalmazott államtitkárt hívtuk fel. Tőle tudtuk meg, hogy Szent-Györgyi Magyarországon van, ahol legkevésbé számítottunk rá. Ezután Hóman Bálint közoktatási miniszterrel kötöttek össze, rögtön utána pedig Szent-Györgyivel. Úgy éreztem, nagyon meg volt hatva, remegett a hangja az értesítés hallatára."[42]

Szegedre későn este érkezett meg a hír, amely pillanatok alatt terjedt el a városban, és mindenütt nagy lelkesedést keltett. A Tisza Szállóban éppen Szigeti József hegedűművész tartotta hangversenyét, amelyen megjelent a város zeneszerető közönsége. A hangverseny szünetében terjedt el a nevezetes esemény híre. Olyan izgalom támadt, hogy mindenki csak erről beszélt, és a hangverseny második részében a figyelem megoszlott. A szegedi lapok munkatársai fél tíz körül keresték fel Szent-Györgyi professzort Rudolf tér 14. szám alatti lakásán.

„Este fél 9 órakor — mondta a professzor az újságíróknak — megszólalt a telefon, Stockholm jelentkezett, és hivatalosan közölték velem, hogy az orvosi Nobel-díjat nekem ítélték oda. Leírhatatlan volt az örömem. Azután több tudós és a stockholmi lapok szerkesztőségei kerestek... Azt feltétlenül írja meg a szerkesztő úr, hogy a szegedi paprikának is része van abban, hogy a vizsgálatok sikeres befejezést nyerhettek...

Életemnek talán a legboldogabb pillanatához érkeztem el, mert jól tudom, hogy egy kutatót életében csak egyszer érhet ilyen öröm. A döntés részleteit még nem isme-

[41] Gergely János: Köszöntés Szent-Györgyi Albert 90. születésnapja alkalmából. — *Biokémia* 7; 3. 31—32, 1983.

[42] Szent-Györgyi professzor ünneplése Stockholmban. — *Budapesti Hírlap* 1937. december 14., 5.

rem, de azt hiszem, hogy a C-vitaminra vonatkozó kutatásaim eredményeként részesültem ebben a nagy kitüntetésben. Tíz esztendő óta dolgozom egyetlen problémán, és közben több érdekes adatra bukkantam. Jelöltje már többször voltam a Nobel-díjnak, de a bizottság eddig nem tartotta elég méltónak munkámat és az eredményeimet a kitüntetésre. Hogy mi a tervem, a jövő programom? Tovább dolgozni. A további kutatásokra ez a tekintélyes díj most már anyagi lehetőséget is biztosít, aminek az én számomra óriási jelentősége van..."[43]

Másnap már a kora reggeli órákban valóságos búcsújárás indult az Orvosi Vegytani Intézet Dóm téri épülete felé, hogy köszöntsék a munkahelyére érkező Szent-Györgyi Albertet. A reggel tartott rendkívüli egyetemi tanácsülés szünnapot adott az ifjúságnak, amely a nagy esemény hírére nem is gondolt az előadások látogatására, és a Dóm téren gyülekezett. Az éjszakai telefonok, táviratok, személyes látogatások miatt alig aludt Szent-Györgyi. Kilenc óra körül indult el lakásáról intézete felé, de első útja a Fogadalmi templom kriptájába vezetett Klebelsberg koporsójához, és csak ezután ment intézetébe, ahol már várták a különböző testületek küldöttségei, hogy tisztelegjenek előtte. A Vitézi Szék is jelentkezett, hogy háborús kitüntetése alapján felvegyék a vitézek soraiba, ő azonban nem fogadta el az ajánlatot.

Amikor a professzor megérkezett intézetéhez, a téren már többszáz főnyi diáksereg várta és lelkesen éljenezte. Percekig tartott az ováció, Szent-Györgyi az erkélyre lépett és bensőséges, közvetlen hangon szólt a lelkesen éljenző ifjúsághoz:

„Most nem tudok mást mondani, fiúk, hogy végtelen jól esik látni azt a szeretetet, amelyet ti hoztatok most nekem. Nekünk tanároknak, akik lassan öregedni kezdünk, úgy érezzük, ez a jutalom, majdnem azt mondhatni nagyobb, mint a Nobel-díj."

Hatalmas éljenzés fogadta a professzor szavait, majd a diáksereg vigyázzba állt és meghatottan, könnyesen elénekelte a Himnuszt.

Csak az ifjúságnak tartott rövid beszéde után beszélgetett el Szent-Györgyi a testületek küldötteivel és az újságírókkal. „Első utam ma Klebelsberg koporsójához vezetett — mondotta. Neki köszönhetem, hogy Magyarországon vagyok, az ő lelkének nagysága hozott vissza ide. Azóta is az ő eszméjének szolgálatában állok és mindig az ő elgondolásainak próbáltam megfelelni..."[44]

Megjelent az intézetben az Egyetem Tanácsa, élén Gelei József rektorral, aki meleg szavakkal köszöntötte a munkatársai között, újságíróktól, fotóriporterektől körülvett professzort:

„Eljöttünk a tanács teljességében, hogy méltóságodban nemcsak a tudóst, hanem a jóbarátot és a talpig magyar embert és tanítványainak nagy tanítómesterét nagy szeretettel és nagy örömünkben ünnepeljük. Méltóságodnak a jó Istentől erőt és egészséget kívánunk, hogy elviselje a kitüntetés örömeit, s egészséget továbbra a még

[43] Nobel-díjat nyert Szent-Györgyi Albert, a C-vitamin világhírű felfedezője. — *Délmagyarország* 1937. október 29., 1—2.

[44] Világszenzáció: Szent-Györgyi Albert professzor a Nobel-díj nyertese. — *Szegedi Új Nemzedék* 1937. október 29., 1.

elkövetkezendő tudományos munkához, hogy tekintélyében és elismerésben tovább gazdagíthassa egyetemünket, Szeged városát és hazánkat."

Az üdvözlésre Szent-Györgyi a következőkben válaszolt:

„Ez az ünneplés annyival is inkább valóságosan megdöbbent, mert hiszen én nem tettem mást, mint csupán kötelességemet teljesítettem, csupán passziómat és azt a kutatási vágyamat követtem, amit a természet valahogyan belém oltott. A tudósban is van bizonyos önzés, amikor örömet érez a kitüntetés fölött, és jólesik neki a tanács tisztelete, de igazi örömet mégis az a szeretet biztosít számára, amellyel őt barátai s az egyetem hivatalos testülete oly kedvesen körülveszi. Nagyon köszönöm a Rector Magnificusnak és a tekintetes tanácsnak azt a sok barátságot és szeretetet, amellyel mindig elhalmoztak."[45]

A látogatás után az egyetem fellobogózott épületében az egyetemi tanács rendkívüli ülést tartott, melyen Gelei József rektor előterjesztést olvasott fel.

A hozzászólások során Rusznyák István orvostudománykari dékán hangsúlyozta, hogy Szent-Györgyi professzor az első Magyarországon működő magyar tudós, aki ezt a nagy tudományos kitüntetést megkapta. Bejelentette, hogy a délután tartandó kari ülésen oly javaslatot terjeszt elő, hogy a kitüntetés emlékét a Kar egy emlékérem alapításával örökítse meg.

A matematikai és természettudományi kar dékánja, Fröhlich Pál bejelentette, hogy a kar Szent-Györgyi Albertet tiszteletbeli doktori címmel tünteti ki.[46]

A délután tartott orvoskari ülésen, melyen már Szent-Györgyi is megjelent, érdemeit a Kar jegyzőkönyvileg örökítette meg és a nagy nap emlékére emléktábla készítését és emlékérem veretését határozta el.

A Kar tagjai felállva hosszan tartó meleg ünneplésben részesítették Szent-Györgyi tanárt.

A kari határozatot hamar megvalósították. Az életnagyságú bronzplakett, Szentgyörgyi István szobrászművész alkotása 1938 januárjára elkészült, és az orvosi kar tanácstermének falán helyezték el. A kar az állami pénzverdében megrendelte a plakett bronzba öntött kicsinyített mását is.[47]

A Nobel-díjas professzort Horthy kormányzó is magához hívatta. November 5-én autóval utazott fel Budapestre, ami a Nyugati pályaudvaron összegyűlt kíváncsiak táborának nagy csalódást okozott. Tíz óra előtt érkezett meg a Britannia szálló elé, ahol megreggelizett. A vendégek felismerték és nagy ünnepléssel köszöntötték. Szent-Györgyi először apósának Nap u. 3. sz. alatti villájába hajtott, majd 12 órakor a Várban jelent meg a fogadáson, amely 45 percig tartott. A fotografusok egész serege szállta meg a királyi várat és számos felvételt készítettek a tudósról, amelyek hamarosan megjelentek különböző folyóiratokban és napilapokban. A kormányzói látogatás után Hóman Bálint kultuszminisztert kereste fel, majd Klebelsberg Kunó özvegyénél és Korányi Sándor professzornál tett látogatást. Másnap a főváros veze-

[45] Lásd a 23. sz. dokumentumot.

[46] Lásd a 22. sz. dokumentumot.

[47] Lásd a 118. sz. dokumentumot.

tőivel találkozott, majd november 6-án a magyar rádióban tartott előadást. Ez alkalommal nem először szerepelt a mikrofon előtt, mert két rádióelőadást is tartott, az egyiket „A vitaminok és az élet", a másikat „A magyar paprika új szerepe" címmel 1933 júliusában és októberében.

November 6-i rádiószereplése a Nobel-díj elnyerésével kapcsolatos gratuláló levelek és táviratok tömege miatt saját kérésére történt. „Ha minden levélre, táviratra válaszolni akarnék, egész életemben másra nem is jutna idő" — mondotta. „Tanácstalanságomban a rádió igazgatójához fordultam, hogy engedjen ide néhány percre a mikrofon elé, hogy így mondjak köszönetet azoknak, akik ezen örömömet és boldogságomat velem megosztották és ezzel megsokszorozták."

„Annak az örömnek örültem legjobban, amit az én kitüntetésem másoknak okozott. Ezek mellett az örömök mellett az én örömöm valósággal eltörpül. Mély hálával köszönöm ezeket a megnyilvánulásokat és szeretném magamhoz ölelni minden magyar testvéremet."

Ezután beszámolt a Nobel-díj elnyerése utáni szegedi eseményekről. Elmondta, hogyan kapott Stockholmból telefonértesítést a Nobel-díj odaítéléséről, egész éjjel sokan telefonáltak és őszinte szeretettel gratuláltak neki. Közben benépesedett a lakása is, körülvették barátai, kinn, a ház előtt pedig a diákok éneke, majd cigányzene csendült fel. Kegyelettel emlékezett meg ezután Klebelsbergről, beszélt tanítványairól, a riporter kérdéseire röviden elmondta élete történetét. Végül a tudomány feladatairól szólt:

„A tudomány emberei elsősorban a béke érdekében dolgoznak. Tudományos felfedezéseikből, sajnos, a legtöbbször a rombolás eszközeit kovácsolják, amelyek azután éppen a tudomány eredményeit pusztítják el. Szentül hiszem, hogy a béke gondolatának előbb-utóbb győznie kell. Ezt azért is hiszem, mert meggyőződésem, hogy az emberek mindenütt, a világ minden pontján egyformán jók, senki sem akarja megölni embertársát, a most uralkodó politikai feszültségnek tehát az emberi lélekben nincs alapja. Hely és kenyér jut ezen a földön minden embernek... inkább higgyünk tehát a szeretet, az építés vágyának diadalában, mint a rombolásban és gyűlöletben."[48]

Az ember erkölcsi minőségéről vallott nézetében tévedett a tudós, bár kétségtelen, hogy ily tévedésbe csak az önmagából következtető jóember eshet.

November 7-én este érkezett vissza Szegedre és 8-án, hétfőn reggel az Orvosi Vegytani Intézetben tovább folytatódott a szabályszerű munka, mintha mi sem történt volna.

Másfélhetes szünet után délután 3 órára volt hirdetve órabeosztás szerinti előadása, de már jóval előtte gyülekezett a hallgatóság. Virágokkal díszítették fel a professzor előadói asztalát. Fehér és sárga krizantémokkal várták a professzort. Arra készültek fel, hogy most ők ünneplik a tudóst.

[48] „Szentül hiszem, hogy a béke gondolatának előbb-utóbb győznie kell". Szent-Györgyi professzor szombati rádióbeszéde. — *Délmagyarország* 1937. november 7.

Szent-Györgyi értesült az előkészületekről és szigorú utasítást adott ki: nem szabad ünnepelni, tovább folyik a munka. A munkáért adták a Nobel-díjat, nem pedig az ünneplésért.

1938. január 21-én az Egyetemet és Főiskolát végzett Magyar Nők Egyesülete felkérésére a bölcsészkari Auditorium Maximumban tartott előadást a Nobel-díjjal kapcsolatos eseményekről. A hétszáz fős hallgatóság előtt humoros részletekben gazdag, közvetlen előadásban számolt be akkori élményeiről.

„Egyszer megjelentek a hírek a svéd lapokban is, hogy Szent-Györgyi a Nobel-díj jelöltje. Elküldték a lapot nekem is, a cikk mellett nagy fénykép volt. Az volt a baj, hogy a fénykép nem engem ábrázolt. Egy csinos fiatal férfiarc mosolygott le a képről, nem én voltam. Este fél 9 órakor csörgött a telefon. Nagyon izgatott voltam, amikor felvettem a kagylót. Nem Stockholm jelentkezett, hanem az anyósom: gratulált a Nobel-díjhoz. Azt hittem, hogy tréfál. De nem. Miután egy barátom hívott fel Stockholmból és ő is gratulált... Ez már más, kezdtem igazán örülni. Pár órával később már Hóman miniszter gratulált, ekkor már biztos voltam a Nobel-díjban, egy miniszter mégsem tréfál ilyen dologban."

Megköszönte a város közönségének nagy együttérzését és szeretetét és előadását ezzel zárta:

„Ennek a nagy szeretetnek láttán még erősebb a hitem, hogy az emberi jóság és az emberi béke végül is győzedelmeskedik a pusztítás és a gyűlölet felett, ami most, fájdalom, betölti a világot."[49]

SZEGED VÁROS DÍSZPOLGÁRA

Az egyetem mellett az egész város lelkesen fogadta a futótűzként terjedő hírt, hogy először kapott Nobel-díjat Magyarországon, a szegedi egyetemen dolgozó tudós. A városháza előtti téren és a korzón a szegediek a nagy eseményt tárgyalták. Pálfy József polgármester a hír vétele napján a város nevében levélben üdvözölte Szent-Györgyi Albertet.[50]

A legkülönbözőbb tervek, elgondolások merültek fel a hivatalos szervek és szegedi lakosok között a világhírű tudós méltó kitüntetésére. A legelső gondolatként a város díszpolgárává választása merült fel. A díszpolgárságot a politika országszerte lejáratta. Szeged esetében azonban a hírhedt Bach-korszak megtestesítőjének, az osztrák belügyminiszternek felsőbb utasítására történt díszpolgárrá választásán kívül nem volt eset, hogy a díszpolgárságot politikai nyomásra adták volna meg. Szent-Györgyi díszpolgárrá választása nemcsak a megtisztelést szolgálta, hanem a Szegedhez való erősebb kötődés egyik formája is volt. Félő volt ugyanis, hogy a világhírű tudós nem marad meg a vidéki egyetem falai között.

[49] „Erős a hitem, hogy az emberi jóság és a béke végül mégis győzedelmeskedik a pusztítás és a gyűlölet fölött." — *Délmagyarország* 1938. január 22., 3—4.

[50] Lásd a 24. sz. dokumentumot.

Az üdvözlő levél jókívánságainak megköszönésére Szent-Györgyi látogatást tett a város polgármesterénél. Ez alkalommal megcáfolta az aggodalmakat. Kijelentette, hogy Szegedet tekinti igazi otthonának, és nem is gondol arra, hogy elhagyja a várost, ahol annyira jól érzi magát, és amely olyan nagyszerű lehetőségeket nyújt az egyetem keretei között tudományos munkálkodásának folytatására. Hangsúlyozta a Nobel-díjas tudós, hogy az a szeretet, amely kitüntetése alkalmából megnyilatkozott ennek a városnak a falai között, rendkívül jóleső érzéssel töltötte el, és még szorosabbá tette azokat a kapcsolatokat, amelyek Szegedhez fűzik.

Imecs György főispán október 30-án kisgyűlést hívott össze Szent-Györgyi díszpolgárrá választása ügyében. Az elnöklő főispán napirend előtt bejelentette, hogy a polgármester az öröm kifejezéseképpen a városháza tornyára felhúzatta a nemzeti és városi lobogót. Foglalkoztak annak előkészítésével, hogy a város közönsége tiszteletének méltó formában adjon kifejezést.

1937. december 1-jén tartotta meg Szeged város törvényhatósági bizottsága rendkívüli közgyűlését, amelyben Szent-Györgyi Albertet a város díszpolgárává választotta.

Amikor az elnöklő Imecs György főispán a közgyűlés határozatát kihirdette, megszólalt a városháza harangja és hirdette a rendkívüli eseményt. A terembe érkező díszpolgárt a közgyűlés tagjai és a meghívott vendégek felállva, nagy ünnepléssel fogadták.

Szent-Györgyi Albert a részére előkészített díszhely előtt megállt és az elnök az új díszpolgárt üdvözölte:

„Szeged sz. kir. város törvényhatósági bizottsága a folyó rendkívüli közgyűlésében a th. kisgyűlés javaslatára Méltóságodat egyhangúan hozott határozatával díszpolgárává választotta. A város közönségét képviselő törvényhatósági bizottság ezzel a csak igen kivételesen gyakorolt ténykedésével kifejezni kívánta háláját Méltóságodnak az emberiség javát szolgáló világraszóló tudományos felfedezésekért, amelyekkel az országnak, s egyben Szeged városának nagy dicsőséget szerzett és kifejezni egyúttal azt a tiszteletet és ragaszkodó szeretetet is, amelyet Szeged lakossága Méltóságod nagyrabecsült személye iránt érez..."

A polgármester ünnepi beszéd kíséretében adta át a díszpolgári oklevelet:

„Siettünk Méltóságodnak átnyújtani ezt az oklevelet, mert azt akartuk, hogy Méltóságod a Nobel-díj átvételénél Stockholmban már mint Szeged szabad királyi város díszpolgára jelenhessék meg és hogy ezen a felemelő ünnepségen Méltóságod maga mellett érezze Szeged város egész közönségének lelki jelenlétét...

Szent-Györgyi Albert professzor úr Szeged doktora és díszpolgára, jelen tudományos életünk Albertus Magnusa, kézszorításomon keresztül fogadja Szeged város közönségének szívélyes, marasztaló üdvözletét..."

Szent-Györgyi Albert a díszpolgári oklevelet a város polgármesterétől a következő szavakkal vette át:

„Mély megilletődéssel veszem át ezt az oklevelet, mellyel engem a város szeretete és nagylelkűsége a legmagasabb polcra emelt, melyre város polgárát emelheti. A díszpolgárság külső jele annak, hogy elértem a legmagasabb kitüntetést, amit ember életében elérhet: polgártársaim szeretetét. Mindig azt hittem, hogy a legtöbb, amit ember elérhet, az egy tisztes sírhely. De nekem a sors ennél sokkal többet juttatott: egy helyet polgártársaim szívében, akik engem szívükbe zártak éppúgy, mint ahogy magam is már rég szívembe zártam ezt a várost..."[51]

A közgyűlés közönsége nagy taps közepette felállva ünnepelte a tudóst.

A díszpolgári oklevelet Sz. Szigethy Vilmos főlevéltáros szövegezte és Devich Sándor rajztanár vetette pergamenre.[52]

A díszpolgárrá választás mellett a város más formában is ki akarta fejezni elismerését. A kisgyűlés a díszpolgárrá választás mellett lakóház építését is elhatározta, hogy a nemzetközi hírű tudóst végleg Szegedhez kösse.

A lakóház ajándékozásának közgyűlési határozata széles körű helyeslést váltott ki a város közvéleményében, sajtójában, mert bizonytalanná vált Szent-Györgyi Szegeden maradása. A Chinoin gyár havi 12 000 pengő fizetéssel vezérigazgatói állást ajánlott fel neki, és a budapesti egyetem is nyíltan hirdette, hogy a Nobel-díjas Szent-Györgyinek Budapesten kell megfelelő intézetet létesíteni.

Gelei József rektor nyilatkozatában az egyetem és a város érdekeit hangsúlyozva sürgette a Szent-Györgyi villa kivitelezését:

„A kutató tudósnak várospolitikai értéke, a város idegenforgalmának, az egyetem diákállománya szempontjából felmérhetetlen.

Az olyan kiváló nagy tudósnak azonban, mint amilyen Szent-Györgyi Albert, túl minden várospolitikán, nagy nemzetpolitikai, fölmérhetetlen nemzetgazdasági jelentősége is van... Kétségtelen, hogy a magyar paprikának diadalútját a Szent-Györgyi-féle kutatásoknak köszönhetjük. És ha tudjuk azt, hogy a magyar termelő gazda egy-egy vagon után 18 ezer pengő bevételhez — s így az ország a 100 vagon paprika exporttöbbletnél közel 2 millió pengő újabb termelési haszonhoz jut, akkor azt kell mondanunk, hogy Szent-Györgyi már réges régen egyenesen megszerezte a nemzetnek pénzben is azt az összeget, melyet a nemzet most a Szent-Györgyi „C"-villában neki vissza szándékozik adni."[53]

A közgyűlési határozat alapján a főispán, a polgármester, a város felsőházi tagjai, és a képviselők Budapestre utaztak, hogy a Szent-Györgyi ház ügyében tárgyalásokat folytassanak Fabinyi Tihamér pénzügyminiszterrel és Hóman Bálint kultuszminiszterrel. Az alapelgondolás az volt, hogy a város által adományozandó telken épülne fel a magánház, amely fele-fele arányú anyagi áldozattal Szeged és az állam ajándéka lenne a világhírű professzornak.

A tárgyalás során Hóman Bálint kijelentette, hogy Szent-Györgyi Albert itthon az országban és Szegeden maradását biztosítani kívánja, és ennek érdekében olyan elgondolásai vannak, amelyek minden tekintetben méltóak lesznek a magyar állam-

[51] Lásd a 130. sz. dokumentumot.

[52] Lásd a 131. sz. dokumentumot.

[53] Szent-Györgyi professzort január végén vagy február elején avatja dísztoktorrá az egyetem. — *Szegedi Napló* 1937. november 21., 2.

hoz és a tudós professzorhoz. Ezek a kormányintézkedések feleslegessé teszik a felmerült helyi jelentőségű tervekkel való foglalkozást.

A küldöttség azzal a megnyugtató érzéssel tért vissza Szegedre, hogy az ügy jó mederbe került. Nem gondoltak arra, hogy a Klebelsberg-hű Szent-Györgyi nem kedves az utód Hóman előtt. Így az ígéret csak ígéret maradt, és Szent-Györgyi saját költségén vásárolt házat Újszegeden a Bethlen u. 20. szám (ma: Gyapjas Pál u. 38.) alatt. Az eredeti terv azért bukott meg, mert a városvezetésben az a vélemény alakult ki, hogy az ajándék belső értékét nagy mértékben fokozta volna, ha az nem kizárólag a város ajándéka, hanem az államé is. A város vezetői nem számoltak azzal, hogy a Klebelsberg emlékét ápoló Szeged nem várhat sokat az utód Hóman Bálinttól. Egyébként a nagy anyagi gondokkal küzdő város saját erőből nehezen vállalhatta volna a villa építésének terheit. Vágó Gábor szobrászművész későbbi ajánlatát, hogy a Szent-Györgyiről készült gipsz mellszobrot 1800 pengő költséggel bronzba önti, ugyancsak anyagi fedezet hiányában utasította el a pénzügyi bizottság.[54]

A hivatalos ünneplés a díszpolgárrá választással végetért. Szeged közönségének hálája és büszkesége még tovább kísérte Szent-Györgyi útját. Lelkes ünneplésekben volt része, anekdoták, színpadi rögtönzések, dalbetétek hirdették a Nobel-díjas szegedi tudós igazi népszerűségét.

A Nobel-díj odaítélése utáni héten Szent-Györgyi Albert részt vett a filharmonikusoknak a színházban rendezett díszhangversenyén. Az ünnepi alkalomra megtelt a színház nézőtere, megjelent a társadalom számos vezetője. A filharmonikusok gazdag virágfüzérrel díszítették fel a professzor páholyát, zöld levélszőnyegen gyönyörű krizantémok, őszirózsák és dáliák jelezték az alkalom ünnepélyességét. Amikor Szent-Györgyi megjelent a páholyban, minden szem feléje fordult és lelkes taps fogadta. Az egész műsor a professzort köszöntötte, köztük Berlioz Rákóczi-indulója, melynek hangjai mellett vette át később Stockholmban a Nobel-díj diplomáját is. Az üdvözlések és műsorszámok között a színház közönsége felállva többször lelkesen tapsolta és éljenezte Szeged legkedvesebb fiát, a város hírnevét emelő Szent-Györgyi professzort.[55]

A NOBEL-DÍJ ÁTADÁSA

A Nobel-díj ünnepélyes átadására 1937. december 10-én került sor Stockholmban. Magyar részről a családon kívül csak a külképviselet volt jelen, de a rádióközvetítésen keresztül az egész ország, főleg Szeged város közönsége lélekben együtt volt velük.

A professzor feleségével utazott a díj átvételére, Cambridge-ben tanuló leánya Stockholmban csatlakozott hozzájuk. A svéd lapok már a díjkiosztás előtt terjedelmes

[54] Lásd a 166. sz. dokumentumot.

[55] Szent-Györgyi professzort november közepén választja a törvényhatóság díszközgyűlése Szeged díszpolgárává. — *Délmagyarország* 1937. november 5., 3.

cikkekben foglakoztak a Nobel-díjasokkal. Szent-Györgyiről a Svenska Morgenbladed című tekintélyes stockholmi lap írt, Matuska Péter stockholmi magyar követtel folytatva beszélgetést. A Svéd—Magyar Társaság hosszú levélben hívta meg a díjkiosztás után göteborgi látogatásra és előadás tartására, a stockholmi Carlton Hotel igazgatója — mint a társaság alelnöke — szép lakosztályt ajánlott fel a Szent-Györgyi családnak. A svédországi magyarok lelkes örömmel várták az első magyar Nobel-díjast, és napokra ott akarták tartani, de ez csak néhány napra sikerült, mert Szent-Györgyinek Londonba, majd Svájcba kellett utaznia.

Tizennyolc órakor kezdődött meg a rádióközvetítés. Először a svéd fővárost mutatták be, majd az átadás színhelyét, a svéd akadémia gyönyörűen feldíszített zenetermét. A hatalmas terem zsúfolásig megtelt. Ott volt a tudományos világ számos kiválósága és a svéd társadalom elitje. Az ünnepség kezdetét harsona jelezte, majd a királyi család helyet foglalt az emelvényen, és megkezdődött a Nobel-díjjal kitüntetett tudósok bevonulása, akiket a király felállással üdvözölt.

Az ünnepség megható és felemelő volt, amit a rövid rádióbeszámolóból is meg lehetett állapítani. A kiküldött magyar bemondó a rendelkezésre álló ötven perc ellenére feltételezhetően időzavarba került. Túl sok időt vett igénybe a háttérbeszéd, az előre elkészített anyag felolvasása, s így alig jutott néhány perc az ünnepség legérdekesebb pillanatainak ismertetésére. Az ünnepség közvetítésébe akkor kapcsolódott be, amikor a kémiai díj két nyertesének adta át a király a Nobel-díjat. Ezután Hammersten svéd professzor lépett az emelvényre és megkezdte Szent-Györgyi kitüntetésének indokolását svéd, majd rövidítve angol nyelven, és többek között a következőket mondotta:

„A Szent-Györgyi által felállított új tételek teljesen új helyzetet teremtettek a kémiában. Szent-Györgyi elméletei és kísérletei magyarázták meg a katalizációnak eddig teljesen ismeretlen lefolyását. 1933-ban kezdődik meg tulajdonképpen Szent-Györgyi fölfedezéseinek sorozata, amelyeket rendkívüli gondossággal és alapossággal végzett Szegeden. Éles meglátása képessé tette őt arra, hogy a lényeget elkülönítse a lényegtelentől..."

A beszéd után Szent-Györgyi felemelkedett helyéről, a király elé ment, és látható megindultsággal vette át kezéből a súlyos aranyérmet, az oklevelet és a csekket tartalmazó pecsétes borítékot. Amikor a király kezet fogott Szent-Györgyivel, a közönség viharos tapssal köszöntötte az 1937. évi orvosi Nobel-díj nyertesét. Közben a zenekar a Rákóczi-indulót játszotta.

A rádió tudósítója ezután Szegedről beszélt, mely „szebb lesz, mint volt", megemlékezett Klebelsberg Kunóról, aki Szent-Györgyit a szegedi egyetemre hívta, és így történhetett, hogy Szeged város díszpolgára vehette át ezen a feledhetetlen ünnepnapon a kitüntetést. Még mindig a Rákóczi-induló szólt, majd halk kattanással kikapcsolták a stokholmi közvetítést.

Este a városháza aranytermében díszvacsora keretében folytatódott az ünneplés, majd 10 órakor a stockholmi diákszövetségek rendeztek estélyt a városháza kék termében, amelyen megjelentek a díszvacsora résztvevői.

A Nobel-díj elnyerése alkalmából Szent-Györgyi professzor december 10-én a svéd rádióban német nyelven nyilatkozott, a díszvacsorán pedig pohárköszöntőjét angol nyelven tartotta.[56]

A beszédek mély humanista tartalma mellett Szent-Györgyi szeretetreméltó egyénisége is megnyerte a svéd közönség rokonszenvét. Kötelező Nobel-díjas előadásában is közvetlen hangot vett fel tudományos eredményeinek bemutatásában. Részletesen ismertette kutatásai történetét, a szegedi paprika és a véletlen szerepét a C-vitamin előállításában, de végig igyekezett kiemelni munkatársai érdemeit. Szellemes, derűs humorú előadása igen nagy sikert aratott. Az általában tartózkodónak tartott svéd közönség lelkesen tapsolt. A svéd újságok egyöntetűen megírták, hogy már a Nobel-díj átadása alkalmából is az ünnepeltek közül a közönség legnagyobb rokonszenve Szent-Györgyi professzor felé fordult, és hogy a legmelegebb hangja annak az üdvözlő beszédnek volt, amelyben az ő érdemeit méltatták. E népszerűség kifejezett jele volt, hogy őt kérték fel a „Lucia nemtő" megkoronázására. Régi svéd népszokás, hogy december 13-án, Luca napján a község legszebb szőke hajú lányát megválasztják „Lucának (Luciának), az éj nemtőjének". Régi hagyomány az is, hogy a Nobel-díjak kiosztásával rendszerint egybeeső Luca-ünnepen mindig a legnépszerűbb, és a svéd közönség előtt legrokonszenvesebb Nobel-díjas tudóst kérik fel egy értékes nyakék átnyújtására. A korábbiakban Pirandellót és Mme Curie-t érte ez a megtiszteltetés, 1937-ben Szent-Györgyi professzorra esett a svéd közönség választása. Az ünnepséget a Berns-vendéglőben tartották meg neves vendégek jelenlétében. Szent-Györgyi megérkezésekor a Rákóczi-induló csendült fel, majd Nordenfeld rendező magyar nyelven köszöntötte a professzort. Tizenegy órakor bevonult Stockholm szépe, hölgyek kíséretében, és Szent-Györgyi átnyújtotta neki a Stockholms Tidningen részéről adományozott ékszert. A közönség nagy örömére svéd nyelven, kitűnő kiejtéssel mondta el kísérő szavait.

A meghívások, ünneplések során a svédországi magyaroké volt a legmelegebb. Az előzőleg létesült svédországi magyar követség ebédet és ünnepséget rendezett tiszteletére. A göteborgi ünnepségeken Szent-Györgyi a következőket mondta:

„...a Nobel-díj egyik kihatása, hogy közelebb hozza a távoli országokban élőket. Az egyes emberek között kötött rengeteg sok apró barátságból állnak elő azok a a kövek, amelyeken az egész emberiség kölcsönös megértésének és a világbékének föl kell épülnie."[57]

[56] Lásd a 143—144. sz. dokumentumot.
[57] Négyszemközt Szent-Györgyi Albert professzorral. — *Magyar Nemzet 1941. február 25.*

A magyar városok közül Szeged mellett elsősorban Budapest főváros tekintette magáénak a Nobel-díjjal járó dicsőséget. Budapesten született, ott végezte tanulmányait Szent-Györgyi Albert az egyetemig bezárólag. Első tudományos cikkei már itt, egyetemi hallgató korában jelezték a későbbi eredményeket.

Így természetes, hogy a főváros közgyűlése, a budapesti egyetem orvoskara üdvözlése mellett jelentkezett a régi középiskola, a Lónyay utcai Református Gimnázium tantestülete, és sok növendéktársa is. Szent-Györgyi 1903-tól 1911-ig volt az iskola növendéke.

Ványi Ferenc a Budapesti Református Gimnázium (Szent-Györgyi idejében még Főgimnázium) igazgatója a kitüntetés hírére már 1937. október 29-én az alábbi szövegű gratuláló levelet küldte volt növendékének:

„...A Budapesti Református Gimnázium tanári testülete legnagyobb örömmel és jogos büszkeséggel értesült a mai napon arról, hogy igen tisztelt Professzor Úr tudományos működéséért az igazi tudást érhető legmagasabb kitüntetésben részesült azzal, hogy a folyó évben a Nobel-díjat megkapta.

A jóleső érzésen kívül, hogy magyar embert és éppen kálvinista tudóst ért a világnak ez a legmagasabb elismerése, különös dicsekvésünk tárgya ez azért, mert Professzor Úr a mi iskolánk növendéke volt és így intézetünk aranybetűkkel jegyezheti fel történetében ezt a sikert..."

Az intézet hivatalos gratulációját sorra követték a volt osztálytársak és iskolatársak levelei. Loessl Dezső leveléből:

„...Amikor 25 évvel ezelőtt a Ráday utcai lakásotok diákszobájában mindennapos voltam, együtt tanulgattunk, szórakoztunk, bizony nem gondoltam, hogy a mindenki által szeretett és nekem különösen kedves kis Berci barátomból ilyen világhírű tudós lesz. Emlékemben van szépséges Édes Anyád képe, amint mosolygósan hozta be az uzsonnát a tanulószobába, valamint testvérbátyád képe is, amikor egyszer új biciklijén éppen az óbudai árvizet ment megnézni..."

Mihály Sándor, volt osztálytársa, egy érdekes emléket elevenít fel levelében:

„...Nem mulaszthatom el az alkalmat, hogy rámutassak arra az időre, mikor még kis-gimnazisták voltunk, s Te az osztályban antialkoholista mozgalmat indítottál közöttünk. Az ügynek én is harcosa lettem s Neked tett fogadalmat mindmáig megtartottam. Köszönöm Neked, kedves Barátom, hogy a zsengekorban elvetetted közöttünk az eszmét. Neked már akkor is égi missziód volt, s ez a magas és méltán megérdemelt kitüntetés megkoronázta hivatásodat..."

Stéger Béla ügyvéd az osztálytársak nevében találkozóra hívta meg Szent-Györgyit:

„...Az 1911. évben végzett református gimnáziumi növendékek, mikor az örvendetes hírt a lapokból olvasták, többen felhívtak s arra kértek, hogy együttesen üdvözöljünk és együttesen tolmácsoljuk szerencsés jókívánatainkat. Arra kérlek, volt osztálytársaid nevében, hogy szakíts egy szabad estét a december hónapban, ha Svéd-

országból visszajöttél, és tüntess ki minket azzal, hogy egy összejövetelen osztálytársaid körében Budapesten megjelenjél. A fiúkat elhívom, hogy Veled együtt örülhessünk és gratulálhassunk a nagy kitüntetéshez, melyet már réges-régen megérdemeltél..."

A Budapesti Református Gimnáziumi Diákszövetség minden hónap első hetében tartott összejövetelt a Váci utcai Sörözö különtermében (volt Tiszti Kaszinó épülete). Ezeken az összejöveteleken az öregdiákok tudományos előadásokat tartottak és vitaesteket rendeztek, mely után a fehér asztalnál emlékeztek vissza az ifjúság derűs napjaira.

Az 1938. március 2-i összejövetelen megjelentek közül csak kevesen tudták, mily felejthetetlen élménnyel gazdagodva térhetnek majd haza. Ezen a márciusi öregdiák összejövetelen az asztalfőn zöld gallyakból, szegedi paprikával díszített országcímer fogadta a megjelenteket. Szent-Györgyi Albertnek, öregdiák társuknak, a Nobel-díjas professzornak készítették ezt a meglepetést, ki ezen a napon megjelent közöttük. A patkó alakban elhelyezett asztalon évszám jelezte, hogy melyik évfolyam diákjai hova ülnek. Ezúttal Szent-Györgyi tiszteletére az 1911-es évszám került a főhelyre,

Halk éljenzés fogadta Szent-Györgyi Albertet, az őszes lobogó hajú öregdiákot. aki megjelent volt osztály- és iskolatársai között.

Vámossy Zoltán egyetemi tanár, a szövetség elnöke rövid beszédben üdvözölte az illusztris vendéget:

„Üdvözöllek Téged, Kedves Barátunk, kit szíve melege, az ifjúkori emlékek sokasága hozott vissza körünkbe. Útravalót a mi gimnáziumunktól kaptál, és erre világraszóló eredményeid eléréséhez szükséged volt. Észrevétlenül csepegtette Beléd az igazságszeretetet és szabad gondolkodást. Ez az iskola tanított meg arra, hogy tisztán láss, ne ernyedj és ne eresszed el, amit jól megláttál.

Mindnyájan boldogok vagyunk, hogy baráti körünkben üdvözölhetünk. Az egyenlőség érzése hozott ide és mi nem irigyen, hanem büszkén nézzük Benned az isteni szikrát, ami Téged a dicsőség ormára vezetett. Köszönjük Neked, amit idáig tettél, és arra kérünk, ne állj meg, haladj sikert sikerre halmozva tovább a hazáért, nemzetért és a tudományért."

Szent-Györgyi Albert állt fel ezután:

„Kedves Fiúk! Ne várjatok tőlem szónoklatot, szép beszédet. Talán azért adatott nekem a dicsőség, mert húsz évig nem beszéltem. Van pálya, ahol a szájával, van pálya, ahol a nyelvével halad előre az ember. Én nem ilyen pályán lépkedtem. Engem a munka, az erős akarásomon kívül, az a szellem segített, amit a gimnáziumunk falai között szívtam magamba.

Mindenki csak annyit adhat, amennyije van, és én meleg szeretetem adom, ami bennem él, amiben benne foglaltatnak az iskola tanárai, tanítványai, minden téglája (sőt túlfolyó vizeldéje is).

Gimnazista korunkban lekicsinylőleg emlékeztünk vissza az elemi iskola éveire. Az élet küzdései között a múlt is veszít egykori érdekességéből, kisebbnek látszik

az idők távlatában, csak egy marad töretlen, a régi szeretet. Ez hajtja az embert pályáján és a tudomány vágya, amit belém csepegtetett az egykori rettegett iskola.

Én sem mondhatom magamról, hogy valami kiváló diákja voltam a gimnáziumnak. Soha nem felejtem el, hogy egy németórán a Frauenzimmer szót szabadon női szobának fordítottam le. Egyik év közepén Török tanár úrnál, a természetrajz és kémia tanáránál négyest fogtam ki, és bizony több napon át lestem a kapu alatt szívszorongva a postást, hogy szüleim elől elcsenhessem a szégyenfoltos bizonyítványt.

Átértékel az élet mindent, csak a szeretetet nem tudja átértékelni. Ezzel a szeretettel köszöntelek Téged, Loessl Dezső osztálytársam.

Nem szégyenlem bevallani, hisz ti mindnyájan emlékeztek arra, hogy a negyedikben én voltam az osztály legnagyobb spiclije. (Zajos ellentmondás.) Varga Bálint osztályfőnök tanárunk megértette velem, hogy az ifjúság a végtelen romlás szélén zuhan lefelé. Amikor árulkodtam, csak azért tettem, hogy megmentselek benneteket a végromlástól.

Azután egy szép tavaszi napon, Dezső barátom, Te hívtál sétálni a Svábhegyre, hogy tűrhetetlen spicliskedésemből kigyógyíts azzal, hogy alaposan elhirigelsz. A hirig elmaradt ugyan, mert Te szépen elmagyaráztad nekem, hogy nem bajtársi erény az árulkodás, és néhány hét múltán Varga Bálint bácsi az osztály előtt jelentette ki, hogy a legmegbízhatatlanabb fráter köztetek én vagyok.

Hát így kerültem ki a végromlásból, az Isten áldjon érte. De most én szidlak össze, mert nem tudom megbocsátani neked, hogy legutóbbi kedves leveledben Méltóságos Úrnak szólítottál. Ha amikor olvasom, ott lettél volna, bizony meghirigellek érte nyomban.

Kedves Barátaim, szívem teljes melegével köszönöm nektek azt a kedves szeretetet, amivel engem itt fogadtatok és arra kérlek benneteket, fogadjatok ezután is épp olyan társatoknak és barátotoknak, mint a volt gimnazista években. Isten éltessen benneteket!"

A kitüntetett tudós családi ünneppé avatta az összejövetelt és közvetlenségével bizonyította be: minden dicsősége és nagysága mellett is mennyire ember maradt.[58]

A SZEGEDI EGYETEM DÍSZDOKTORA

A Nobel-díj odaítélésének hírére 1937. október 29-én tartott egyetemi tanácsülésen elhangzott javaslat alapján 1938. április 7-én a központi egyetem dísztermében avatták a természettudományi kar díszdoktorává Szent-Györgyi Albertet. Ünneplése már előző este megkezdődött. Az esti gyorssal Szegedre érkezett a kormány képviseletében Szily Kálmán államtitkár, a kultuszminisztérium egyetemi osztályának főnöke, aki Glattfelder Gyula megyéspüspöknél szállt meg. A megyéspüspök Szent-Györgyi Albert és Szily államtitkár tiszteletére este szűk körű vacsorát adott a püspöki palo-

[58] Részletesebben közölve: *Confessio* 1987. 1. sz. 78—83.

tában. Kilenc óra után néhány perccel felvonult a püspöki palota Gizella téri homlokzata elé az Egyetemi Énekkar, Kertész Lajos karnagy vezetésével, és lampionos szerenádot adott Szent-Györgyi Albert tiszteletére. A Nobel-díjas professzor a megyéspüspök és a kultuszállamtitkár társaságában megjelent a püspöki palota erkélyén és onnan intett köszönetet a szerenádért az Egyetemi Énekkarnak, amelynek tagjai és velük együtt a Gizella téren egybegyűlt nagyszámú közönség lelkesen megéljenezték Szent-Györgyi Albertet.

A díszdoktori avatási ünnepségen Frőhlich Pál dékán kifejtette, hogy a díszdoktorságnak három feltétele van. Az egyetem vagy a tudományok fejlesztése terén szerzett érdemeket, vagy az egyetem érdekében végzett kiváló szolgálatokat jutalmazza ezzel a kitüntetéssel, vagy pedig rendkívüli ünnepélyes alkalommal avat díszdoktorrá. Még eddig soha sem fordult elő, hogy valaki mind a három előfeltételnek megfeleljen. Szent-Györgyi Albert az első, aki mindhárom jogcímet megszerezte ehhez a kitüntetéshez.

Szent-Györgyi professzor a dísztoktori oklevél átvétele alkalmával tartott beszédében elsősorban a béke mellett tett hitet:

„...A professzor a szó értelménél fogva az, aki nyíltan tesz hitet legbensőbb meggyőződéséről, aki keresi a tudást, az igazságot, és ha azokat megtalálta, azokról félelem nélkül tesz nyíltan tanúbizonyságot, tekintet nélkül minden külső hatalomra... Nem adja el magát a nap divatos jelszavainak, pártnézeteket helyezve az örök igazságok helyébe... Az egyetem az emberiség legdrágább kincsének, a tudásnak őrzője és fáklyavivője... A tanításnak és tanulásnak tűzhelye, ahol nincs keresnivalója a tülekedő pártharcoknak és gyűlölködésnek... Nem állhatunk mindannyian egymás fölött, hanem egymás mellett kell, hogy éljünk, ha békességben akarunk élni és hogy nem az a lényeg, hogy a magunk nemzetiségét, faját vagy pártját helyezzük mindenki más fölé, hanem hogy a tudást helyezzük a tudatlanság fölé, a képességet és szaktudást, tehetséget. — A protekció és pártérdem fölé, a szeretetet a gyűlölet fölé, a megértést a marakodás, az építést a rombolás fölé... Hazaszeretetünk... nem merül ki a jelszavak kurjongatásában, a mások gyűlöletében."[59]

A díszes egyetemi ünnepség és a díszdiploma átvételénél talán még kedvesebb volt Szent-Györgyinek a baráti körben átadott „paprika-diploma", mely professzortársai barátságát és szeretetét fejezte ki.

ÚJABB KUTATÁSOK

A szegedi Orvosi Vegytani Intézet második hőskora a negyvenes évek elejére esik. Szent-Györgyi professzor úgy vélte, elegendő a tapasztalata ahhoz, hogy az eddiginél összetettebb biológiai folyamat tanulmányozásához kezdjen, amely közelebb visz az élet megértéséhez, az izomösszehúzódás biológiai és biokémiai mechanizmusához. Ennek izgalmas részleteire az egykori aktív kutatótárs Banga Ilona

[59] Lásd a 105. sz. dokumentumot.

emlékezik vissza az Orvosi Hetilap 1983. évi 40. számában. Idézi a nagy tudós megnyilatkozását az első mesterséges izomkontrakció megpillantásáról:

„Amikor először láttam őket (a két fehérjéből álló aktomiozint) összehúzódni — és az élet egyik legősibb jelét, a mozgást in vitro reprodukáltan — talán ez volt életem legizgalmasabb pillanata."[60]

Volt munkatársa, Erdős Tamás, aki Franciaországban egy enzymológiai laboratórium professzora lett, így ír az első élményekről:

„...Egy nap hosszan pepecselt a mikroszkóppal, majd odaszólított és kérte, hogy nézzek bele. A kis nagyítású lencse látóterében egy áttetsző hurka lebegett. Ekkor egy folyadékból rácseppentett a készítményre, és a hurka folyamatosan összezsugorodott. Húsz évvel később, mint élete legizgalmasabb pillanatára emlékszik vissza erre a kísérletre. Ma nem vitás, hogy ez a kísérlet — aktomiozinszál összehúzódása magnézium és kálium-ionok, valamint ATP jelenlétében — új korszakot nyitott meg az izomkutatásban."[61]

Szent-Györgyi Albert 1943. május 12-én húszperces rádióelőadásban számolt be a tudósok háborús szerepéről és legújabb kutatásairól. „Magyar tudós a háborúban" cím alatt előadása bevezető részében arról a testvéri kapcsolatról beszélt, amely a világ valamennyi igazi tudós elméjét összefűzi s egy szoros közösségbe állítja. Mindegy, hogy a tudomány kutatója ki és hol él, milyen nép, vagy nemzet tagja, beletartozik abba a nagy testvéri közösségbe, amely minden tudásával, akarásával az emberi haladást szolgálja. Természetesen történnek olyan dolgok is, amelyek más elbírálás alá kényszerítik néha a tudósokat is.

Így volt az első világháború után, amikor aszerint kezdték megítélni a kutatókat, és úgy kapott katedrát, hogy milyen nemzet, nép vagy közösség tagja. Szent-Györgyi professzor ezzel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy nem mind vérbeli tudós, aki valahol tanszéket kap és tanít. Gyakran a csöndben, visszavonultan munkálkodó kutatók viszik előbbre a tudomány nagy ügyét.

Érdekes és figyelemre méltó volt előadásának az a része is, amelyben a tudósok háborús szerepéről beszélt. Kiemelte, hogy sokszor kell a tudósnak olyan dolgokkal foglalkoznia, amelyek nem vágnak teljesen a szakmájába, pl. háborús időben háborús célokért kell dolgoznia. Ezt is kell vállalni, erre is fel kell készülnie, mert a kutatótól, a tudóstól néha nemzete, hazája érdeke ezt is megkívánja.

Az előadás további részében Szent-Györgyi professzor megemlékezett arról a nagyszerű kutatómunkáról, amit a szegedi Orvosi Vegytani Intézetben végeznek. Az izomösszehúzódás problémáját oldja meg jelenleg Szent-Györgyi Albert és munkatársainak kitűnő gárdája. Olyan kérdés ez, amellyel — mondotta a professzor — már száz esztendeje teoretikusan foglalkoznak. Ő is először teóriákkal próbálta megoldani a problémát, azonban rájött arra, hogy teóriákkal nem érhet el sikert, s ekkor vegytanilag tökéletesen kianalizálta az izomrostokat és a nagy jelentőségű kutatások

[60] [Banga Ilona]: A 90 éves Szent-Györgyi Albert köszöntése. — *Orvosi Hetilap* 124; 40. 2435—2436, 1983.

[61] Erdős Tamás: Prof, akinek nincs kora. — *Biokémia* 7; 3. 13—15, 1983.

eredményeként sikerült olyan mesterséges izomszálat előállítani, amelyet kémiailag izolálnak, s épp úgy viselkedik, mint maga az élő izom. Szent-Györgyi professzor előadása befejezéseként hangsúlyozta, hogy nem egyedül dolgozik ezen a nagy jelentőségű kérdésen, hanem kitűnő munkatársai vannak, s ezért sikerült elérnie ilyen szép eredményeket.[62]

Szent-Györgyi a nyilvánosság előtt először 1943 decemberében, a Debreceni Tisza István Tudományos Társaság ülésén számolt be három éves kutatásainak eredményeiről:

„Most először számolok be nyilvánosság előtt azokról a kutatásokról, amelyek három év óta minden erőmet, nappalomat, sőt éjszakámat is igénybe veszik. Miért szeretjük mi fiziológusok és biokémikusok az izmot? Minden biokémikus és fiziológus szerelmese az izomnak. Medikus koromban két dolgot utáltam: a vitaminokat és az izmokat. — Elsősorban arra van szükség, hogy legnagyobb odaadással, szerénységgel próbáljuk szétszedni ezt a masinát, és megismerni alkatrészeit, kimérni rajta mindent, megismerni fizikáját, kémiáját."

Hatalmas tudásával fordított arányú egyszerűséggel és érthetőséggel világította meg kutatásainak lényegét. Elmondta kutatásának egész történetét, útját, a sok próbálkozást, amelyek meghozták az eredményt. A már régebben ismert myosinról, az izom legfontosabb anyagáról mondott el, még eddig nem hallott dolgokat:

„A legnagyobb élményem volt tudományos kutatásaim alatt, hogy az izomból sikerült kikészíteni egy olyan szálat, amely bizonyos körülmények között összehúzódott és munkáját a mikroszkóp alatt meg lehetett figyelni. Ez volt az actomyosin."[63]

Nagyon sok érdekes és frappáns részletét mondta el munkatársaival folytatott kísérletsorozatának, amelyek eredménye az volt, hogy kémiai úton sikerült előállítani az izomrángás jelenségét. Kifejtette azt a meggyőződését, hogy az élet legprimitívebb jelenségeinél az ionok nagy szerepet visznek. Erre bizonyítékokat is tudtak szerezni. Az ion-reakciók különféle változásokat képesek előidézni. Hangoztatta, hogy a természetben lustaságot lehet tapasztalni, amely sohasem végez felesleges munkát. Különösen érdekesek a hullákon végzett kutatások. A legújabb kísérletek bebizonyították, hogy az itt feltárt érdekes jelenség nemcsak a kémcsövekben in-vitro folyik le, hanem ezek az ismeretek az élő szervezetekben lejátszódó izomösszehúzódásra is érvényesek.

Szent-Györgyi, híven önmagához, a közösen végzett kutatások eredményeit megosztotta munkatársaival. Az intézete kiadásában megjelenő, Studies from the Institute of Medical Chemistry 1942. évi kötetében Banga Ilona és Szent-Györgyi közös tanulmánya foglalkozik a kutatások eredményeivel. Az Egyetem Barátai Egyesületében Laki Kálmán és Straub F. Brunó által tartott előadásokkal kapcsolatosan hozzászólásában, kellően méltatta a fiatal tudósok kutatásainak eredményeit, és Straub F. Brúnó előadásához a következő gondolatokat fűzte:

„Dr. Straub F. Brúnó az izomnak fedezte fel egy igen fontos új építőkövét, Dr. Straub vizsgálatai fontos részét képezik azoknak az igen kiterjedt munkálatoknak, amelyek a szegedi orvosi vegytani intézetet évek óta foglalkoztatják. Ezeknek a vizsgálatoknak fő eredménye az, hogy sikerült az izmot vegyi alkatrészeire bontani és ezeket az alkatrészeket újra úgy összetenni, hogy azok ismét mozgásra képesek. Ily módon egyik legfontosabb és legalapvetőbb életjelenség, a mozgás megértéséhez jutottunk egész közel."[64]

Különösen jellemző a fiatal tudósok pártfogására az 1942. évben tett nyilatkozata:

„A háttérben az egyik ablak mellett két úr dolgozik, a professzor rámutat az egyikre: — ott a Straub doktor úr, az én neveltem. Szinte apai büszkeséget érzek, ha arra gondolok, hogy nevét már az egész világon ismerik. Tavaly Cambridge-ben tanult. Ugyanakkor én Kaliforniában jártam, és valósággal belepirultam a büszkeségbe, mikor egy tudományos előadást valaki azzal kezdett, hogy Straub Brunóról beszélt. Olyan érzés lehetett ez, mikor az apa legkedvesebb fiának fényképét csodálja egy társaság, azt a fényképet, amit véletlenül magával hozott."[65]

Szent-Györgyi Albert az izomműködéssel kapcsolatos vizsgálatait Budapesten, majd az USA-ban folytatta. A szegedi kutatások körülményeiről és eredményeiről többször tesz említést későbbi írásaiban.

A RECTOR MAGNIFICUS

A nemzetközileg elismert Nobel-díjas tudós pozitív tulajdondonságai közül talán legjellemzőbbek: az ifjúság szeretete, és a közéletiség vonásai, amelyek 1940—41-ben, rektorsága idején bontakoztak ki legteljesebben.

A fasizmus nyílt előretörésének időszakában, konzervatív tanártársainak ellenállása és a jobboldali sajtó éles támadásaival szemben is vallotta, hogy mint az újonnan alapított Horthy Miklós Tudományegyetem első rektora, megvalósítja mindazon elgondolásait, amelyek humanista beállítottságából, demokratikus szelleméből, angliai tapasztalataiból, fasizmus-ellenességéből fakadtak. Új szellemet kívánt megvalósítani a szegedi egyetemen, és személyes tekintélyével olyan eredményeket érhetett el, amelyre más tudós professzor nem gondolhatott.

Az egyetemi ifjúság területi hovatartozandóság, vallási különbségek és politikai irányzatok szerint forgácsolódott szét a számos ifjúsági szervezetben. A hallgató egyszerre három ifjúsági szervezet tagja lehetett: a lakóhely szerintinek (DEFHE, SZEFHE), a vallás szerintinek, és ezenfelül a karok szerint megkülönböztetett leg-

[62] Szent-Györgyi professzor érdekes rádióelőadása a tudósok háborús szerepéről és legújabb kutatásairól. — *Délmagyarország* 1943. május 13., 5.

[63] Szent-Györgyi Albert előadása Debrecenben az izommal kapcsolatos kutatásainak eredményéről. — *Délmagyarország* 1943. december 17., 4.

[64] Szent-Györgyi Albert munkatársainak nagyjelentőségű beszámolója az orvosi szakülésen. — *Délmagyarország* 1944. február 16., 3.

[65] Konkoly Kálmán: Magyar alkotók. Budapest, 1942. Singer és Wolfner, 193—212.

agresszívebb, a fasizmus előretörését szolgáló Turul Bajtársi Szövetségnek. A bécsi döntések után a területi szervezetek (erdélyi, felvidéki, délvidéki) elvesztették létjogosultsági alapjukat, a vallási szervezetek a bigott vallási elkülönülés révén mindinkább befelé fordultak. A „szakállasok" (öregek) vezette Turul volt az egyetlen dinamikus szervezet, amely a korszak fasiszta ideológiájára, sovinizmusra, antiszemitizmusra nevelte az egyetemi ifjúság jelentős tömegeit. Szent-Györgyi olyan ifjúsági egyesületet akart létrehozni, mely a jobboldali szervezetektől függetleníti az egyetemi ifjúságot, és az egyetem egységes diákszervezete lesz.

Olyan egyetemet kívánt, amely a tudás átadásán túl a jövő értelmiségének demokratikus nevelő intézménye is legyen.

Gondolatainak első nyilvános megfogalmazását 1938. augusztus 7-én, a szegedi egyetem díszdoktorává való avatása alkalmából tartott ünnepségen elhangzott beszédében fejtette ki. Ekkor az egyetem hivatását fogalmazta meg, élesen elhárítva attól a tülekedő pártharcokat és az antiszemita gyűlölködést.

Elgondolásainak, demokratikus és humanista szellemének megvalósítására 1940-ben rektorrá választása révén volt lehetősége. A Kolozsvárra visszatért Ferenc József Tudományegyetem kiválása, és a Horthy Miklós Tudományegyetem indulása számos gondot okozott az első rektornak. Nem elégedett meg az egyetem „hivatali" irányításával, amely tudományos kutató- és oktatómunkája mellett önmagában sem volt kis feladat. Az egyetem megnyitási ünnepségén tartott székfoglalójában nem a hagyományos formák szerint, saját tudományos munkásságáról, hanem a számára legkedvesebbről, az egyetem új szelleméről, és az ifjúságról tartott előadást.[66]

„Az új egyetem rektorának — mondta a Délmagyarországnak adott nyilatkozatában — kötelessége, hogy az egyetemet megszervezze, annak működését megindítsa, és zavartalan munkáját biztosítsa. Az én igyekezetem az lesz, hogy a nyugtalan idők ellenére, az egyetem nyugodtan szentelhesse minden idejét hivatásának: a tudás terjesztésének... Ez az egyetem most már ízig-vérig saját egyeteme Szegednek, s így szeretném azt a viszonyt, amely a város és az egyetem között fennáll, még bensőségesebbé tenni... A másik változás a jogi kar szüneteltetéséből adódik. Hallgatóságunk csökkent, viszont az egyetem kebelén belül helyiségek szabadultak fel, s így megnyílik a lehetősége annak, hogy az ifjúság számára az egyetem valóságos otthont nyújtson. Szándékom az ifjúságnak az egyetem épületében helyiségeket juttatni, ahol jól és otthon érezheti magát, s azt szeretném, ha ezáltal az egyetem minden hallgatójának igazi otthonává válnék..."[67]

Szent-Györgyi sokat töprengett a diákegység gondolatán, az egyetem új szellemének kialakításán. Abból indult ki, hogy a professzornak együtt kell munkálkodnia, együtt kell élnie az ifjúsággal. Módot kell adni arra, hogy a diák az egyetemen otthont találjon, ott ne csak tanuljon, hanem szórakozzék is. Önálló társadalmat alkosson, amelyben megtanulja az emberi együttélés szabályait, a bajtársi szellemet, a fe-

[66] Lásd a 175. sz. dokumentumot.

[67] Nyilatkozik Szent-Györgyi Albert, a szegedi egyetem első rektora. — *Délmagyarország* 1940. november 3., 3.

gyelmet és az önzetlen együttműködést. Ehhez az kell, hogy az egyetem ne csak rideg tantermek, könyvtárak és laboratóriumok sora legyen, hanem a diákság a professzorokkal együtt baráti közösséggé, nagy családdá forrjon össze.

A Fiatalok című lapban nyilakozott a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége (a továbbiakban: MEFHOSZ) szegedi csoportelnökének:

„...Akarom, hogy az ifjúság mentalitása megváltozzék, akarom, hogy ne alázkodó embereket lássak magam körül, hanem öntudatos fiatalokat, akik tisztában vannak azzal, hogy kik, milyen hely illeti meg őket az élet és a társadalom bármely vonalán. Támogatok minden olyan törekvést, amely az ifjúság minél teljesebb öntudatosítását, egységesítését és összhangját szolgálja..."[68]

„Mielőtt én a diákegységet létrehoztam — mondta később — azt a kérdést tettem fel, hogy megérett-e a diák egy ilyen egység létrehozására. Ha meg is érett, a különféle bajtársi szövetségek széthúzó tendenciája mellett nem lehetett várni, hogy azt a diákság a maga erejéből megvalósíthatja. Valami külső segítségre, lökésre volt szükség és az új rektor hivatása volt, hogy az iniciatívát megtegye."[69]

Bizonyos kísérletek az egyetemi hallgatóság egyesítésére már korábban történtek (pl. MEFHOSZ 1928-ban), különböző politikai szervezetek és érdekeltségek igyekeztek az egész diákságot a maguk körébe vonni. Egyetemen kívül álló tényezők vezetése alatt álló szervezetek azonban nem adhatják meg a diáknak, amire szüksége van, mert lényegüknél fogva elvonják a diákságot a maga természetes talajától, az egyetemtől."

„...Én első hazafias kötelességemnek mindig azt tartottam — mondta Szent-Györgyi — hogy a rám bízott feladatot jól elvégezzem. Mikor 12 évvel ezelőtt professzor lettem, a feladatom az volt, hogy jó professzor legyek. Amikor tavaly rektor lettem, a feladat az volt, hogy jó rektor legyek. Az egyetemet többé nem csupán a kiválasztottak kis csoportja keresi fel, az egyetemnek kötelessége hasznos polgárokat nevelni az idesereglő fiatalokból. Ennek a célnak érdekében át kell formálódnia egész oktatási rendszerünknek. ...Egy tágabb vízió él a lelkemben: egyszer eljön majd az idő, amikor vége lesz a pusztító nemzeti gyűlölködésnek, amikor mi emberek összefogunk egy közös, nagy, jobb emberi jövő kiépítésében..."[70]

Szent-Györgyi eszmei irányításával Szegeden indult el a diákegység gondolatának megvalósítása, amelyet nem nézhetett jó szemmel a nyilas politika, amely a divide et impera elve alapján inkább az egyetemi ifjúság széttagoltságát tartotta jónak, hogy így egyéni politikai célok szolgálatába állítsa az ifjúságot. Szöllősi (Naszluhácz) Jenő nyilas képviselő, makói gyógyszerész, parlamenti interpellációjában óva intette az illetékeseket a rektor befolyásának káros hatásától. A nyílt támadás élénk feltűnést és nagy felháborodást keltett a szegedi egyetemi hallgatóság körében. Küldött-

[68] Új szellem a szegedi egyetemen. — *Fiatalok* 14; 11. 1—2, 1940. november.

[69] Nyilatkozik Szent-Györgyi Albert, a szegedi egyetem első rektora. — *Délmagyarország* 1940. november 3., 3.

[70] Négyszemközt Szent-Györgyi Albert professzorral. — *Magyar Nemzet* 1941. február 26.

ség kereste fel a rektort, és kérte, hogy azonnal tegye meg az intézkedéseket a diákegység megteremtésére.

Az egyetem új ifjúsági szervezete 1940. december 12-én alakult meg az egyetemi hallgatók gyűlésén, ahol az előadó rektoron kívül tekintélyes professzorok is jelen voltak: Sík Sándor, Banner János, Greguss Pál, Veress Elemér, Batizfalvy János, Kramár Jenő és mások. A tanárok jelenléte ösztönzően hatott a szervezet megalakítására.

Az alakuló ülésen a rektor elsősorban az új szellem kialakulásáról beszélt, amely már nem választja el a tanárt és diákot, a katedrát és a padot, s a professzorok jelenlétét is a diákokkal való együttműködés kifejezésének nyilvánította. A Szervezet megteremtésével kapcsolatban ismételten hangsúlyozta, hogy a diákság részére az egyetemen kell olyan otthont teremteni, amely alkalmas arra, hogy az ifjúság öntudatos, felelősségteljes emberré tudja nevelni önmagát, olyanná váljék, hogy már diákként is helyet kaphasson az egyetem vezetésében.

„Öntudatos diákságot szeretnék, amely helyet kaphat az egyetem vezetésében, amely felelősségteljes emberré tudja nevelni magát, amely egyéniséggé válik... Művelt, gerinces, egész ember legyen, mert a korok hibája, hogy nem embert, hanem tömeget nevel, amelyet egy jelszóval bármilyen irányba el lehet téríteni és fel lehet használni... Ennek a közös eszmének távol kell állnia a napi politikától... Az egység érdekében ki kell zárni a napi politikát és minden jelszót ...A diákság önmaga is beleszólhasson az önmaga ügyeinek intézésébe... elsősorban a diákszociális kérdésekbe."[71]

Azonnal szűkebb körű tanácsot alakítottak az alapszabályok kidolgozására. A megindult munkához lelkesen csatlakoztak a professzorok, az Egyetem Tanácsa pedig elhatározta, hogy a Tanács ezentúl hivatalos ornátusához az egyetemi diákegység jelvényét, a diáksapkát fogja hordani.

Az alakuló ülés után Szent-Györgyi nemsokára vitadélutánra hívta össze az egyetemi hallgatóságot. A vitadélutánon az egyetemi oktatás és nevelés legfőbb problémáiról vitatkoztak. A hallgatóság először csodálkozott, hogy neki is szabad szót emelnie az egyetemen a saját ügyében. Azután úgy belejöttek, hogy az este nagyon rövidnek bizonyult a kérdések megvitatására.

Közvetlenül az alakuló ülés után a Turul Szövetség küldöttsége felkereste Szent-Györgyi rektort, és kérte, hogy tekintélyével és jóakaratával támogassa a Turul mozgalmát. Szent-Györgyi önmagához hűen kijelentette, hogy nem támogatja a Turul Szövetséget, mert a megoszthatatlan diákegységet akarja megteremteni. Mikor a küldöttség elbúcsúzott a rektortól, „Hajrá Turul!" felkiáltással vonult ki a teremből. Ezzel a kiáltással a Turul Szövetség vezetősége bejelentette a harcot, amely a rektor magatartása és mozgalmi elgondolása ellen felveszi a küzdelmet. Szent-Györgyi felvette a kesztyűt és vállalta a harcot a jobboldali szervezetek (Turul,

[71] Szent-Györgyi Albert beszéde a diáksághoz a diákegység megteremtéséről. — *Délmagyarország* 1940. december 14., 3.

Americana) ellen, mert mint december 1-jén a diákgyűlésen mondta: „meggyőződésem, hogy az egyetem hallgatója elsősorban diák, és csak azután turulista."

A diákegység-mozgalom szegedi megvalósulása óriási hatást keltett a többi egyetem hallgatóinak egységtörekvésének kibontakozásában is. Szent-Györgyi a pécsi egyetem meghívására 600 hallgató lelkes tapsa mellett fejtette ki a diákegység gondolatát:

„Öntudatra kell ébreszteni az ifjúságot, hogy kiharcolhassa a maga helyét a társadalomban, véget kell vetni az áltekintélytiszteletnek, mert nem meghunyászkodó magyarra, hanem öntudatos, bátor, nagy építőmunkára kész új magyarra van szüksége ennek a hazának."[72]

Szegeden az Egyetembarátok Egyesületének rendezésében, a város társadalmának legkülönbözőbb rétegét képviselő felnőtt hallgatóságnak tartott előadást az egységmozgalomról. Sokan kifogásolták, hogy az új diákszervezkedés nem hangoztatja eléggé „magyarságát" és „keresztségét".

A Szegedi Egyetemi Ifjúság (a továbbiakban: SZEI) szervezésének kezdetétől a jobboldali lapok is elsősorban a „magyar és keresztény" szemszögéből bírálták az új szervezetet és alapítóját, Szent-Györgyi Albertet. A Függetlenség c. lap nyíltan meg is írta: »Aki nem a Rotary Clubban tanulta meg a szavak helyes értelmezését, az tudja, hogy abban a vonatkozásban, amelyben Szent-Györgyi professzor gondolja, a „magyar" nem gyűlöletet jelent, a „keresztény" nem vallási türelmetlenséget, hanem csak annyit: hogy nem zsidó!... A szegedi Rotary Clubban... még sem szabadna ilyen feltűnő zsidósan fogalmazni bizonyos kijelentéseket.«[73].

Szent-Györgyi a Szegedi Egyetembarátok Egyesületében vezető értelmiségiek számára tartott előadásában adta meg a választ: „Aki faji, vagy nemzeti gyűlöletet hirdet, ellensége hazájának."

Elhangzott, hogy olyan ember, mint Szent-Györgyi, aki az egész kultúrvilágot bejárta, több, mint egy évtizedig élt idegenben, igaz hazafi már nem is lehet. Szent-Györgyi válasza:

„Aki a világot csak a maga telkéről nézte, az nem is értheti át a maga teljes egészében a haza, a nemzet fogalmának teljes súlyát és gazdagságát... Talán bizonyságot is az tehet leginkább hazafiságról, aki előtt a világ nyitva áll, és mégis minden anyagi és más előny ellenére itthon marad."[74]

A jobboldali támadások sorozata a SZEI megalakulása utáni hónapokban, különösen a diákklub kialakításával indult meg. Az „idegeiglenesen szünetelő" jogi karnak a Központi Egyetem épületében kiürült helyiségeit Szent-Györgyi rektor az egyetem és az ifjúság érdekében kívánta felhasználni. A második emeleten, ahol a jogi kar előadótermei voltak, néhány fal húzásával, átjárók bontásával, egy helyen a körbe

[72] Szent-Györgyi professzor előadása a diákegységről — Pécsett. — *Magyar Nemzet* 1941. március 24.

[73] Magyar és keresztény. — *Függetlenség* 1941. március 6.

[74] Négyszemközt Szent-Györgyi Albert professzorral. — *Magyar Nemzet* 1941. február 26.

futó folyosó elzárásával készültek el a diákklub helyiségei. A tágas termekből olvasóterem, társalgó, játékterem, asztali tenisz szoba, büffé készült, ahol a diákok egymás között zavartalanul élhették diákéletüket, szórakozhattak, vitákat rendezhettek, készülhettek és olvashattak, meghitt és meleg közösség fejlődhetett ki közöttük. A felszabaduló helyiségekben a rektor a könyvtárnak raktárhelyiséget is biztosított, a Jogi Kar volt Dékáni Irodájában helyezte el a Diákvédő Irodát és a menza irodáját, mellette az Egyetemi Énekkar kapott állandó helyet, de helyiséget kapott a SZEFHE és az egyetemi cserkészcsapat is. A Turul Szövetségnek nem jutott hely.

A diákklub megfelelő felszerelésére az egyetemnek nem volt anyagi fedezete, így adódott, hogy a város 5 ezer pengője mellett Back Bernát felsőházi tag kétezer pengővel járult hozzá a feíszereléshez. „Bernát bácsit" sokat támadták liberális beállítottságáért és zsidó származásáért. 1941. március 15-én volt a diákklub ünnepélyes megnyitása, melyen Back Bernát is a meghívottak között vett részt, sőt az egyetemi énekkar közreműködésével késő este más adományozókkal együtt Back Bernát is szerenádot kapott a hálás ifjúságtól. A megnyitón egyébként több zsidó hallgató is megjelent.

A jobboldali lapok éles támadást indítottak a „szegedi diákbár", a „vitaminbár" és a rektor ellen, ki nemcsak otthont adott az ifjúságnak, de ő maga is gyakran látogatta a klubot leányával együtt, beszélgetett, együtt játszott a hallgatókkal. „Megnyílt Szegeden az első magyar diákbár liberális támogatással és amerikai társasjátékokkal" — harsogta a Nemzetőr, ezt a hangot ütötte meg a Függetlenség és a többi jobboldali lap, és minden cikk Szent-Györgyi angol-amerikai irányzatára, és Back Bernáton keresztül a zsidóságra lövellte fullánkját.

»Back Bernát bácsi áldozatkészségéből a magyar újjászületés városában kitűzték a liberális megújulás büszke lobogóját. Keresztény, magyar ifjúnak mi más eszménye lehetne ma 1941-ben, mint az, hogy felüljön egy karcsú, magas, amerikai stílusú bárszékre és a kék lakkfényben ragyogó bárpult előtt belekóstoljon abba az új „gyűlöletmentes" — keresztény-nemzetiségbe, amelyet Back Bernát, Traub B. és Társa, no meg a Rotary Club finanszíroz. Hello boy! — int alá a világnézeti különbség nélkül egyesülő zsidó és magyar ifjúságnak. Látjátok! itt a Bernát bácsi jóvoltából mi ülünk a világnézeti egység csúcsán.«[75]

A hódmezővásárhelyi Új Hírek szerint nagyon különös „a magyar ifjúság önzetlenül jelentkező zsidó pártfogása, még ha ezt egy Nóbel-díjas tudós neve jelzi is".[76] Természetesen a baloldali lapok védelmükbe vették a kezdeményezést, így a Délmagyarország is. A Független Magyarország c. lap Ne bántsd a magyart! c. cikkében Bartók Béla, Kodály Zoltán, Dohnányi Ernő és Móricz Zsigmond üldözéséhez hasonlítja a jobboldali lapok keresztes—háborúját.[77]

A jobboldali vádakkal szemben 1941 júniusában az ifjúság már saját lapjában

[75] M. L.: Vitamin-bár. — *Függetlenség* 1941. március 23.
[76] SZATHMÁRY JÁNOS, IFJ.: Fogalomzavar. — *Új Hírek* 1941. március 30., 1.
[77] B. G.: Ne bántsd a magyart! — *Független Magyarország* 1941. március 2.

választott. Szegedi Híd címmel indított lapot Szent-Györgyi ifjúsága, és mint az egyik cikk írja: a Szegedi Híd szimbólum. A híd embereket, közösségeket, felekezeteket, társadalmi osztályokat, népeket köt össze. A híd a maga lábán álló, magától akarja az embereket szolgálni, nem ugródeszkája, vagy szekérhez kötött lova senkinek. A diákszervezetről ugyanott Szent-Györgyi írt hosszabb cikket: »...megvolt az én jutalmam is: ma a diákarcon több a mosolygás és a hallgatók többé nem „alázatos tisztelettel", hanem szeretettel köszöntenek.«[78]

Az Esti Kurir örömmel állapítja meg, „hogy a szegedi egyetem ifjúsága végre önmagára talált, megtalálta azt a helyet, amelyről az elmúlt húsz év alatt különböző politikai mesterkedésekkel rángatták le".[79]

Nem múlt el nap a magyar sajtóban, hogy Szent-Györgyi rektor és diákjai valamilyen formában ne szerepeltek volna. Talán országosan a legnagyobb visszhangot a szegedi egyetem diákjaiból alakult Színjátszó Társaság Hamlet előadása eredményezte. „A mi Hamlet előadásunk nem egyszerű műkedvelősdi játék — nyilatkozta Szent-Györgyi rektor az Új Idők riporterének. Itt arról van szó, hogy egy csoport fiatalember összeáll, megtanul önzetlenül, önként vállalt fegyelemmel működni. A saját felelősségére végzett közös munka a legjobb nevelője a fiatal léleknek. Az ilyen munka neveli Emberré az embert... Nemcsak önzetlenül, de őszinte lelkesedéssel álltam az ifjúság mellé, minden segítséget megadtam nekik, hogy ezt a munkát minél jobban, frissebben, lelkesebben végezhessék... A Hamlet előadásában résztvevő diákok lelkükben olyan értékeket fognak az egyetemről magukkal vinni, amilyeneket semmiféle katedrai előadás nem tud nekik nyújtani..."[80]

Szent-Györgyi és leánya, Sík Sándor professzorral együtt, napról napra ott voltak a próbákon, közvetlen emberi kapcsolatot teremtettek professzor, rektor és hallgató között. Az előadás napján 1941. április 1-én a Nobel-díjas rektor olyan izgatott volt, mintha estére neki kellett volna játszania a Hamlet valamelyik vezető szerepét. Nem is beszélt másról, csak az előadásról, lelkes diákjairól, akik hosszú hónapok óta készültek lázas buzgalommal erre az estére. Minduntalan nyílt az ajtó, jöttek a szereplők, és mindegyiknek volt valami kérdése, valami külön kérnivalója. A rektor pedig akkor mindennél fontosabbnak tartotta ezeknek a színházi ügyeknek az elintézését. Szász Károly, az előadás Hamletje attól félt, hogy bereked a nagyobb jelenetek után, és azt kérte, hogy szükség esetén egy orvos megecsetelné a torkát. Szent-Györgyi azonnal felhívta telefonon Treer József tanárt, a gégespecialistát, aki személyesen ecsetelte az előadás alatt a dán királyfi torkát. Szent-Györgyi arra is gondolt, hogy a szereplők megéhezhetnek, ezért saját számlájára tormás virslit és narancsot is beszereztetett.

A fiatal Horváth István rendezésében a szegedi városi színházban előadott művészi Hamlet nagy sikert aratott. A hangulatot az sem zavarta meg, hogy az állam

[78] *Szegedi Híd* 1941., 1. szám (június).
[79] *Esti Kurir* 1941. június 4.
[80] SZEGEDI PÁL: A szegedi diákok Hamlet előadása. — *Új Idők* 47; 15. 456—457, 1941. Húsvét.

hivatalos képviselőjének, Tukats Sándor főispánnak a páholya üresen tátongott, majd Pálfy polgármester ment át a hivatalos páholyba, hogy a várost képviselje.

Az előadáson teljes számban ott voltak az egyetem tanárai, élükön Szent-Györgyi Albert rektorral, akik Sík Sándorral, a költőprofesszorral, az ifjúság kulturális mozgalmainak egyik irányítójával együtt a díszpáholyból nézte végig a diákszínészek nagyszerű produkcióját. Ott voltak a város közéletének vezetői, a karzatokat zsúfolásig megtöltötte a diákság. Felvonultak az egyetemi hallgatók és a középiskolák magasabb évfolyamainak növendékei is.

A közönség egy része tagadhatatlanul azzal az érzéssel foglalta el helyét a nézőtéren, hogy műkedvelő előadást fog látni. De amint leperegtek a színpadon az első jelenetek, ez az érzés teljesen eltűnt, és igen gyakran feldübörgött a taps, amely végül már nem is a diákoknak szólt, hanem a szinte tökéletes művészi előadásnak. A közönség az utolsó jelenet után is a helyén maradt és a vasfüggöny elé tapsolta a szereplőket, később a díszpáholy felé fordulva, hosszasan ünnepelte Szent-Györgyi Albertet, aki mosolyogva és megilletődve nézte a lelkes közönséget.

A Szegedi Színjátszó Társaság ismertető füzetébe, mely a Hamlet előadása alkalmából jelent meg, ezt írta Szent-Györgyi:

„Aki látta a diákokat, az előkészítő munkánál, a próbákon, melyekre a nap súlyos fáradalmai után összegyűltek, aki látta azt a kedves, derűs, de komoly szellemet, odaadást, türelmet, szeretetet, szakértelmet, amivel egy-egy kis töredékjelenetet egymásután a tökéletességig tízszer is megismételtek, az nem kételkedik abban, hogy a mi ifjúságunkban megvannak azok a jellembeli tulajdonságok, amelyekre egy jobb, derűsebb, igazabb jövőt fel lehet építeni..."

Országos sikere lett a szegedi Hamletnek, különösen, miután a Nemzeti Színházban és Kolozsvárott is bemutatták a diákszereplők. A jobboldali támadások csak akkor indultak, midőn 1941. október 18-án a rendező Horváth István és a Gertrúd királynő szerepét játszó Tóth Kata kettős öngyilkosságot követett el. A támadások az egyetem új szelleme ellen irányultak, a tragédia alapja azonban a fasizmus szelleme volt. A két szerelmes házassága elé az 1941. évi zsidótörvény elháríthatatlan akadályt gördített, és így nem találtak más megoldást, mint az öngyilkosságot.

Szent-Györgyinek a rektori székből való távozása után hozta meg az Egyetem Tanácsa Szent-Györgyi előző javaslatára azt a határozatát, hogy a szegedi egyetemen tilos a „Méltóságos Uram" megszólítás. Az egyetem tanárait egyszerűen „Professzor Úrnak", a dékánokat „Dékán úrnak", a rektort pedig a régi hagyományos latinsággal „Magnifice Rector"-nak kell szólítani. A szegedi egyetem ezzel példát mutatott, hogy a közéletben szűnjék meg végre az indokolatlan és visszatetsző, de mindjobban elharapódzó cimkórság.

Szent-Györgyit már lelépése másnapján megtámadta a Szegedi Új Nemzedék c. lap, szemére vetve, hogy az előző tanév eseményeit méltató beszédéből kihagyta a Délvidék visszatérését. Utóda a rektori székben Kogutowicz Károly, a SZEI tanár-

elnöki székében pedig Koch Sándor lett. A diákvezetőség újraválasztása 1941. október 26-án történt, de a tényleges irányítás már 1941. május végétől az új vezetőség kezébe került.[81]

AZ 50 ÉVES TUDÓS ÜNNEPLÉSE

Szegedi tartózkodásának utolsó kedves emléke volt ötvenedik születésnapjának megünneplése. Szerényen most is ki akart térni az ünneplés elől, és a legnagyobb csendben és visszavonultságban akarta eltölteni ezt a minden ember életében jelentős évfordulót.

„Nem nyilatkozom és nem szerepelek, dolgozni akarok. Egyetlen kívánságom, hogy csöndben és nyugodtan dolgozhassak," — jelentette ki.[82]

Környezete, közvetlen munkatársai azonban fel akarták köszönteni a szeretett professzort, akivel kapcsolatban hónapok óta az a hír járta, hogy elhagyja Szegedet és a tihanyi Biológiai Intézet igazgatója lesz. A Délmagyarország munkatársa júniusban feltett kérdése elől még kitért, mert addig hivatalos értesítést még nem kapott, de befejezett tényként tárgyalták Szegeden, hogy legjobb esetben az történik, hogy nem hagyja el Szegedet, és mindkét intézet vezetője lesz. Ezért az augusztusban megrendezett tihanyi Symposiumon nagyon sok szegedi vett részt, köztük legbelsőbb munkatársai, Banga Ilona, Straub F. Brunó és Gerendás Mihály. Érthető, hogy az 50 éves évfordulóról való megemlékezés magában hordozta a lehetséges búcsúzás aggodalmát is.

A sajtó napokkal előbb ünnepi cikkekben méltatta Szent-Györgyi munkásságát, ragyogó tudományos pályafutását és emberi értékeit. Az ország minden részéből a táviratok, gratuláló levelek tömege érkezett Szegedre. Társadalmi vezető személyiségek és a tudományos világ kiválóságai köszöntötték a távolból Szent-Györgyi professzort.

A szegedi egyetem ifjúsága sem feledkezett meg professzoráról, gyönyörű vörös rózsákkal és szegfűkkel megrakott kosarat küldték neki.

Az Orvosi Vegytani Intézet munkatermeiben már kora reggel készülődtek. Virágokkal díszítették fel Szent-Györgyi munkaasztalát. A lombikok, fiolák és műszerek köré hófehér rózsakoszorút fontak szerető kezek, és a munkaasztal közepére vörös szegfűkből hatalmas 50-es számot rakott ki Banga Ilona magántanár.

A professzor tíz óra előtt kanyarodott be kocsijával a Dóm tér irányába. Tagjaiban még a reggeli sportolás adta frissességgel indult az árkádok alatt, intézete felé. Meghatva vette tudomásul a számára oly nagy szeretettel és tisztelettel előkészített ünneplést. Azután munkához látott és zöld szemellenzővel a homlokán, elmaradhatatlan pipájával a szájában, egyszerű, szürke munkaruhájában éppen úgy dolgozott, mint máskor.

[81] CsmL SZEI iratai 1940—1943.

[82] Meleg szeretettel, családias hangulatú ünnepségen köszöntötték munkatársai az 50 éves Szent-Györgyi Albertet. — *Délmagyarország* 1943. szeptember 17., 5.

Délután öt órakor fél órára szünetelt a munka, megvendégelte munkatársait. Az ünnepi uzsonnán részt vett leánya, Nelli is. Jegeskávét és tortákat szolgáltak fel. Az ünnepeltet Straub F. Brunó magántanár köszöntötte a munkatársak nevében, majd átnyújtották az alkalomra készített tréfás ajándékukat.[83]

Az Orvostudományi Kar szeptember 24-i ülésén köszöntötte az 50 éves professzort. A Kar nevében Rávnay Tamás dékán üdvözölte abból az alkalomból, hogy ötvenedik évét egészségben és teljes munkaerőben megérte, és megelégedéssel tekinthet vissza fontos munkájára, mely az egész világon a legteljesebb elismerést vívta ki. A Kar köszönetét és háláját fejezte ki azért is, hogy a külföldről érkező meghívások ellenére hű maradt Egyetemükhöz.

Szent-Györgyi meleg szavakkal köszönte meg a megemlékezést, a szeretetet, amely életének jó és viszontagságos idejében állandóan körülvette. Ez a szeretet tartotta őt itthon, és ez tette lehetővé, hogy kutatómunkáját végezhesse.

JOBBOLDALI TÁMADÁSOK PERGŐTÜZÉBEN

Az 1940/41. tanévben indult sajtótámadások és a következő tanévben az új rektor Szent-Györgyi-ellenes akciói idegileg megviselték a tudóst, és a klasszikus pszichiátriai értelemben „betegségbe menekült", 1942-ben és 1943-ban két izben is hosszabb időre felmentést kapott az előadások tartása alól, és csak kutató munkával foglalkozott. Az antifasiszta ellenállási mozgalomba való bekapcsolódása, különösen isztambuli küldetése után a személye elleni támadások fokozódtak. Az ország német megszállása személyi szabadságát, életét veszélyeztette.

Az új rektor, Kogutowicz Károly, erélyesen kezdett a „rendcsináláshoz", s ebben az igen jóindulatú és Szent-Györgyivel rokonszenvező Koch Sándor nem tudta hatékonyan megakadályozni. A SZEI egy éves eredményei jóformán napok alatt omlottak össze. Az október 18-i kettős öngyilkosság kapcsán 19-én a rektor levelet intézett a SZEI vezetőségéhez, melyben a színjátszó társaság működését megszüntette. A SZEI új vezetősége sietett kinyilvánítani, hogy „a szegedi gondolat és hivatásrendiség alapján áll, és magasabb magyar célokért küzd".

Nyikos Gyula ifjúsági elnök követelte a zsidó és szerb hallgatók kizárását az egyetemről. Az „új szellemet" jelezte az 1942. március 17-i diáktüntetés, három délvidéki zsidószármazású orvostanhallgató felvétele miatt. A tüntetéshez csatlakozott a SZEI elnöke is. A rektornak átadott 12 pontos memorandumot az egyetem valamenynyi bajtársi egyesülete és a SZEI elnöke is aláírta, így a SZEI lényegében az egész antiszemita mozgalom élére állt. A Szegedi Híd júniusi számában büszkén közölte, hogy a SZEI kiharcolta a numerus nullus iudeorumot a szegedi egyetemen.

Kogutowicz rektor 1942-ben ifjúsági nagygyűlésen már nyíltan is fellépett a Szent-Györgyi idejében működött SZEI szelleme, és a professzor ellen. A hallgatóság előtt

[83] *Délmagyarország* 1943. szeptember 17., 5.

nyíltan támadta a Nobel-díjas tudóst, rektorságában a helyettesét, a prorektort. Más vonatkozásokban is a Tanács ellenérzését váltotta ki önkényes vezetésével.

Bár Szent-Györgyi professzortársai világnézeti állásfoglalásukban korántsem voltak egységesek, dícséretükre szolgál, hogy a jobboldali irányzatot képviselő új rektorral szemben egységesen foglaltak állást. Kogutowicz súlyos ellentétbe került az Egyetemi Tanáccsal, amelynek következtében lemondott rektori tisztségéről. Az 1942. június 28-án kelt lemondó iratra Hóman Bálint kultuszminiszter már június 30-án válaszolt. Szembehelyezkedett az Egyetemi Tanáccsal, és nem fogadta el a rektor lemondását. Kogutowicz július 6-án kelt levelében megküldte a karoknak a miniszteri leirat másolatát és egy levelet, melyben közölte, hogy a rektori teendők ellátását július 6-tól kezdődőleg ismét átvette. Ennek következménye a magyar egyetemek történetében egyedülálló esemény volt. A jelenlevő tanácstagok már július 7-én ülésre jöttek össze és bejelentették tisztségükről lemondásukat. A nyári szabadság miatt másutt tartózkodó orvos- és bölcsészkari dékánt és matematikai prodékánt táviratilag értesítették elhatározásukról, és ehhez csatlakozó döntésükről távirati választ kértek. Július 8-án újra tanácskozásra ültek össze a tanácstagok, s egyhangúlag elhatározták, hogy viselt egyetemi tisztségükről lemondanak. Lemondásukat írásban megküldötték a kultuszminiszternek és a rektornak:

„Nagyméltóságú Miniszter Úr! Kegyelmes Urunk!

Egyetemünk tanácsának június hó 23-án tartott X. rendes ülésén a Rector Magnificus, mivel a tanáccsal való együttműködése lehetetlenné vált, lemondott és lemondását a tanács tagjai egyhangúlag elfogadták.

Nagyméltóságod hivatali elődje 90 306/1942. IV. 1. sz. alatt a Rector Magnificus lemondását nem fogadta el.[84] Ily módon a tanács tagjai mindnyájan úgy érzik, hogy az egyetemmel, illetve a megbízó karokkal szemben az egyetemi ügyek további viseléséért felelősséget nem vállalhatnak, ezért tisztelettel bejelentik tisztségükről való lemondásukat.

Fogadja Nagyméltóságod őszinte tiszteletünket és nagyrabecsülésünk kifejezését.

1942. évi július hó 8-án, dr. Szent-Györgyi Albert sk. prorektor, dr. Baló József sk. az orvostudományi kar dékánja, dr. Banner János sk. a bölcsészeti kar prodékánja, dr. Kiss Árpád sk. a math. term. tud. kar dékánja. Csatlakozásukat táviratilag jelentették be: Halassy Nagy József a bölcsészeti kar dékánja, Veress Elemér az orvostudományi kar prodékánja, Frőhlich Pál a math. term. tud. kar prodékánja."

Így következett be az a rendkívüli eset, hogy a rektor a választott testület teljes mellőzésével egyedül volt kénytelen irányítani az egyetemet.

Szent-Györgyi ellen a legerősebb sajtótámadás az Egyedül Vagyunk című fasiszta

[84] Hóman Bálint 1939. február 16-tól 1942. július 3-ig volt vallás- és közoktatásügyi miniszter. Utódja Szinyei Merse Jenő 1942. július 3-tól 1944. március 22-ig.

lapban jelent meg. „Bemutatjuk a Nobel-díjas Szent-Györgyi professzor igazi arcát. Nemzetnevelés a szovjet-orosz tanulmányúttól a rotaryanus Hamletig" címmel.[85]

A cikk bevezető része Szent-Györgyi népszerűségét bizonyította minden egyéb szándéka ellenére.

A támadás egy valóban titkolt eseményt is „leleplezett":

»...1935-ben Szovjet-Oroszországban tett tanulmányutat, melyet a moszkvai „Intourist" szervezett meg „válogatott" európai tudósok számára. Hazatérve szovjet-oroszországi útjáról, a szegedi Rotary Klubban lelkes beszámolót tartott«.

Szent-Györgyi valóban tartott beszámolót leningrádi útjáról[86] és 1947-ben megjelent tanulmányában is megerősítette, hogy részt vett 1935-ben a Nemzetközi Élettani Unió leningrádi világkongresszusán, amelyen a Nobel-díjas Pavlov professzor elnökölt.

„Először 1935-ben jötten közvetlen érintkezésbe a Szovjet tudománnyal, résztvéve a leningrádi nemzetközi élettani kongresszuson. Mikor Pavlov 1935-ben a Szovjetunió nevében összehívta a kongresszust, mindannyiunkat meglepett, hogy a Szovjetunió ilyen rövid idővel a forradalom után magát máris képesnek érzi ilyen nagyméretű tudományos vállalkozásra, melyhez nemcsak szállodák és üléstermek, de nagy laboratóriumok, jó tudományos felszerelés és önálló eredmények kellenek. Kíváncsian léptük át a határt. Mindenütt a leggondosabb vendégszeretet fogadott bennünket és meglepetéssel láttuk azt a nagyszabású tudományos szervezetet, mellyel az Unió természettudományát kiépítette. Az experimentális biológiai intézetnek, mely a biológiai kutatókat fogja össze, már akkor több mint 10 000 tagja volt, és a tudományos akadémia a központok egész sorában működött.

Másodszor 1945-ben léptem az Unió földjére a moszkvai akadémia jubileumi kongresszusának alkalmából..."[87]

A Szovjetunióval kapcsolatos pozitív állásfoglalása is innen eredhet, ami később Malinovszkij marsall vendéglátása, 1945-ös moszkvai útja és a tapasztalt hazai változások révén erősödött. Később így nyilatkozik erről:[88]

„Én a nácizmus ellen sokat küzdöttem, életveszély árán is. Kínos dolgokon kellett keresztülmennem, azzal a reménnyel, hogy valami jobb jön utána. Nagyon őszinte oroszbarát lettem, teljes lélekkel abba bocsátkoztam bele, hogy hangulatot teremtsek mellettük. Hogy miért? Egyszerű a válasz. Láttam, hogy ha állandóan veszekszünk, akkor ebből nem lesz országépítés. Már pedig a tudomány embere a békét akarja. Ezért is vállaltam elnökséget a Magyar—Szovjet Baráti Társaságban."[89]

[85] *Egyedül Vagyunk* 1944. április 21.

[86] Dénes Leó: Emlékeim a nagy jelentőségű sorsfordulóról. — Tiszatáj 6; 35, 1970. május.

[87] Szent-Györgyi Albert: Élményeim a szovjet természettudománnyal kapcsolatban. = A harmincéves Szovjetunió 1917—1947. Sajtó alá rendezte Rudas László. Budapest, 1947. Corvina K., a 164—167. lapon.

[88] „A barátság, a jobb megértés érdekében." Interjú Szent-Györgyi Alberttel. — *Népszabadság* 47; 204. 15, 1985. augusztus 31.

[89] Akkori neve még Magyar—Szovjet Művelődési Társaság volt.

A Nobel-díj elnyerésével kapcsolatban az újság okosabb akart lenni a Nobel-díj bizottságnál, vitatta Szent-Györgyi prioritását és a fölfedezés értékét. Hangsúlyozta, hogy a „Nobel-díjjal való kitüntetés az utolsó időben bizonyos hallgatólagos világnézeti elkötelezettséget is jelent". Kifogásolta, hogy Szent-Györgyi Nobel-díjas beszéde „szinte szabadkőműves beszéd volt. Lépten-nyomon a „szeretetet" hangsúlyozta. A pacifizmust dicsőítette... Szent-Györgyi beszéde tulajdonképpen nagy humanista szólamaival szinte vádbeszéd volt a hitleri Németország ellen, tüntetés a német nép felé."

A közlemény ezután rektorsága idejét vette célba. Megismételte az egykori vádakat Back Bernát, a „vitamin-bár" és a diákklub szelleme ellen:

„Rektori hatalmával fedezve ténykedéseit, most már nyíltan a baloldali eszmék harcosa és agitátoraként jelentkezett. Céljául tűzte ki, hogy ebben az esztendőben letöri és szétporlasztja a jobboldali nacionalista ifjúsági szervezeteket, elsősorban a Turul Szövetséget. Ezért alapította meg a hírhedt Szegedi Egyetemi Ifjúságot, a SZEI-t ...1941. március 15-én a nagy nemzeti ünnep délutánján a szegedi egyetemen megnyitotta az új egyesület, a SZEI diákotthonát... A bár joggal kelhetett versenyre a legelőkelőbb budapesti mondain helyekkel... A liberális sajtó termékei is ott díszelegtek az új egyesület célkitűzéseinek megfelelően... Az új otthont a zsidó hallgatók is szép számmal lepték el... A SZEI diákotthon és vitaminbár helyiségei liberális támogatással a zsidó Back Bernát szegedi malomtulajdonos kétezer pengős, a Weiss Manfréd gyár ötezer pengős, a Traub B. és Társa szegedi nagy zsidó papírkereskedés és hasonló nem is homályos származású adományokból rendezte be a professzor úr, a rektori hatalommal kitelepített szegedi Verbőczy Bajtársi Egyesület helyiségeiben. Itt aztán nap-nap mellett folytak a dőzsölések, a kártyacsaták, az éjszakába nyúló billiárdpartik és mindez a rektori hatalom égisze alatt..."

A cikk a szegedi egyetem professzorait is támadta és az egyetem életében bekövetkezett változásokat rosszindulatúan tárgyalta:

»Az egyetemi tanácsot, melynek hét tagja közül a többség az ő világnézeti kalózlobogója alatt hajózott — a szegedi egyetemen tizenegy olyan professzor van, aki zsidó, vagy zsidószármazású, vagy zsidófeleséges — olyan nevetséges határozatra bírta... Kimondatta · a SZEI általa kreált diáksapkáját viseli az egyetemi tanács is... Demagóg fogásokkal igyekezett a professzori kar tekintélyét is aláásni. fellazítani. Nagy lelkesedéssel magyarázta a SZEI gyűléseken, hogy professzor és tanítvány között megszűnt minden különbség. Bevezette a kosárlabda játékokat, ő maga is személyesen beállt játszani... A SZEI és általa elnevezett „rongyosbálakat" rendezett, melyeken bohémül apacsnak, csavargónak öltözve ropta a hölgyhallgatókkal a Lambeth-Walkot. Az amerikai infantilizmusba oltott szovjet pedagógia az ő rektorsága alatt ezáltal szinte idilli otthont kapott a szegedi egyetemen, amelyből diákszerelmek és diáktragédiák virágoztak ki... A Szegedi Egyetemi Ifjúság Színjátszó Társasága, a bolsevista zsidó Hont Ferenccel a háttérben...

Igen jellemző Szent-Györgyi világnézeti állásfoglalására, hogy a világirodalom mű-

vei közül éppen a Hamletet választották... A beteges dekadencia szimbóluma, az elhatározó tettre képtelen, férfiatlan ifjú típusa...«

A mai olvasónak szinte magasztalásnak érzett bírálatok mellett az utolsó fejezetben dicsér a cikk. Kogutowicz Károly professzort dicséri, „aki letörte 1942-ben a Szent-Györgyiék által megszervezett baloldali egyetemi ifjúsági mozgalmat".

„Nem szívesen nyilatkozom Szent-Györgyi kollegám viselt dolgairól, sok kellemetlenségem volt vele kapcsolatban... Diametrálisan ellentétes állásponton állottam vele szemben. Legnehezebb feladatom volt... hogy az egyetemen olyan légkört teremtsek, amely az aggódó keresztény szülőket és az egyre jobban felfigyelő jóérzésű nacionalista társadalmat megnyugtathatja a szegedi egyetemmel kapcsolatban. Sikerült is az egyetemi ifjúság túlnyomó részét Szent-Györgyi professzor szellemi irányítása alól felszabadítani és újból nemzeti irányba terelni. A SZEI-ből kisepertettem a liberális elemeket és újra a nemzet jobboldali céljainak szolgálatába állítottam...

Amikor az egyetemi tanács azt a javaslatot tárgyalta elnökletem alatt 1942 elején, hogy a Horthy Miklós Tudományegyetem tisztelje meg Mannerheim marsallt a tiszteletbeli doktori címmel, amit előzetesen Bárdossy László miniszterelnökkel tárgyaltam le, kellemetlen incidens történt. Szent-Györgyi valósággal magából kikelve, felháborodottan kijelentette, hogy nem szereti az ilyen politikai ízű javaslatokat..."

Szent-Györgyi 1944. április 26-án levelet írt Kramár Jenőnek, az egyetem rektorának:

„Magnifice Rector!"

Tudomásomra jutott, hogy Kogutowicz Károly professzor úr rendszeres egyetemi előadásán politikai támadást intézett és súlyos vádakat emelt ellenem... Cikk jelent meg A Nobel-díjas Szent-Györgyi igazi arca címen. Ennek a cikknek igen lényeges része Kogutowicz professzor úr nyilatkozata, melyben hivatali esküjével ellentétben a sajtó előtt a tanács titkait, részletesen és egyoldalú beállításban közölve a tanácsi titkok tárgyát képező felszólalásaim..."[90]

Az újságban megjelent közlemény már a Szent-Györgyi levél beérkezése előtt foglalkoztatta az Egyetemi Tanácsot:

„...Valótlannál valótlanabb adatokat tartalmaz... Az Egyetem egyik tanáráról van szó és ez pedagógiai szempontból is figyelembe veendő, mivel a cikk a tanári tekintély megalázását jelenti. A Tanács rosszallását fejezi ki Kogutowicz Károlynak, hogy nyilatkozatában a tanácsülésen történt, nyilvánvalóan hivatali titkot képező ügyet a nyilvánosságra hozott...[91]

A rektor az 1944. április 29-i ülésen közölte az Egyetemi Tanáccsal, hogy szóbelileg felkérte Kogutovicz professzort, levélben közölje, hogy megfelel-e a valóságnak az ifjúság előtt tartott beszéde, és az újságcikk az ő adatszolgáltatása alapján

[90] Lásd a 196. sz. dokumentumot.
[91] Lásd a 195. sz. dokumentumot.

készült-e. Kogutowicz bizalmas levélben válaszolt a rektornak, amely levél „az Egyetemi Tanáccsal nem közölhető".[92]

A SZEI is választ küldött az Egyedül Vagyunk szerkesztőjének, melyben egyetlen szóval se veszi védelmébe Szent-Györgyi professzort, csupán a SZEI-t ért vádakra tért ki.[93]

A MAGYAR ELLENÁLLÁSI MOZGALOMBAN

A politizáló tudós Magyarországon a harmincas-negyvenes években ritka jelenség volt. A korabeli közvélemény szerint a politika és a tudomány nem egyeztethető össze, ezért a tudósnak sem ildomos politizálni. Szent-Györgyi nem volt igazi politikus alkat, a politikusokról sem volt jó véleménye. A körülötte zajló események azonban őt is cselekvésre késztették.

„...Nem én kezdtem el politikával foglalkozni — írja 1963-ban megjelent önéletrajzában —. A politika behatolt az életembe, és amikor könyveket égettek, és üldözték zsidó barátaimat, nekem igent vagy nemet kellett mondanom. Én nemet mondtam."[94]

Nem az volt a fontos, amit ő maga tett. Ennél jelentősebb volt, hogy neve vonzott másokat is, nem egyszer a baloldaliságtól igen távol álló hazafiakat, a náciellenes küzdelem táborába. 1938-ban két könyvet, egy német nyelvűt és egy franciát írt a háború ellen, az utóbbit a Nobel-díjas Martin du Garddal közösen. Intézetében üldözötteknek adott helyet. Demokratikus elvei következtében korán szembekerült a fasizmussal. Magatartásából következett, hogy a polgári ellenálló mozgalom egyik vezetője lett.

Nemzetközi tekintélye és fasizmus-ellenes magatartása miatt a KMP már 1942 februárjában kapcsolatot keresett Szent-Györgyivel, hogy bevonja a Magyar Történelmi Emlékbizottságba. Erre akkor még nem vállalkozott. 1942 őszén Kállai Gyula részletes interjút készített a tudóssal, aki antifasiszta nézeteinek adott hangot. Az interjút a „Népszava" 1942-es karácsonyi száma közölte. Szent-Györgyi ekkor már politikai szervezet vonatkozásában elkötelezett volt. 1941 decemberében vagy 1942 elején, Fráter István kereste fel egy akkor még kiforratlan programmal. A politikai mozgalom megindítója Alpáry Imre volt, aki Fráter Iván és Székely Miklós belügyminisztériumi tanácsosokkal, Erdődy Harrach Tihamér és Szladits Károly egyetemi tanárokkal, továbbá Andorka Rudolffal, olyan pártot kívánt szervezni, mely a háború utáni demokratikus államrend megteremtését tűzte ki célul. Szent-Györgyi politikai állásfoglalásai, valamint tekintélye alapján az ellenzéki párt vezetésére alkalmasnak látszott. A professzor elfogadta Alpáryék ajánlatát, és megkezdték a szervezést. 1942 első negyedében érintkezésbe léptek Peyer Károllyal, Tildy Zoltánnal, Varga

[92] Lásd a 196. sz. dokumentumot.
[93] Lásd a 197. sz. dokumentumot.
[94] SZENT-GYÖRGYI ALBERT: Lost in the Twentieth Century. — *Annual Review of Biochemistry* 32; 1—14, 1963.

Bélával, Kovács Imrével, Sigray Antallal, Czettler Jenővel, Rassay Károllyal, Baranyai Lipóttal, Supka Gézával, Schrecker Rudolffal, Nagy Vilmossal, Karácsony Sándorral, Kabók Lajossal, Szakasits Árpáddal, Szeder Ferenccel és Chorin Ferenccel. A szervezést a Kereskedelmi Minisztériumban, a Rendőrségen, és Budapest város hivatali apparátusában folytatták. A Nemzeti Demokrata Párt Vázsonyi Jánossal és Bródy Ernővel az élén, beletagolódott a Szent-Györgyi Szervezetbe.[95]

Nem volt titok a kormánykörök előtt, hogy Alpáry és Fráter Szent-Györgyi nevében szervezkednek és politikai erőt kívánnak létrehozni, mely 1944. március 19-ig végig a „rendszeren belül" maradt.

Hazánk német megszállásáig legfontosabb akciójuk Szent-Györgyi törökországi utazása volt. Titkos tárgyalásai hiteles történetének megírására akkor nyílt mód, amikor az angol külügyminisztérium, a Foreign Office, diplomáciai iratai hozzáférhetővé váltak a kutatók számára. Ekkor derült fény arra, mennyire nagyobb jelentősége volt Szent-Györgyi Albert isztambuli tárgyalásainak, mint azt korábban hitték. Az előzményeket Andorka Rudolf naplójából ismerjük:

„1943. I. 20. Délben Szent-Györgyi jött hozzám. Alpáry beugratta, hogy ő a jövő miniszterelnöke, s erről egészen nyíltan beszélt... Arról beszélt, hogy Ankarába utazna, s ott az angol és amerikai követekkel lépne nexusba..."

„I. 22. Délben Alpáry jött, s beszélte, hogy Kállay nagy örömmel fogadta Szent-Györgyi ankarai útjának tervét. Meglepett, mert azt hittem, hogy a gyáva Kállay el fog zárkózni..."

„II. 2. ...Szent-Györgyi jött hozzám. Holnap utazik Ankarába, s ott Steinhardot felkeresi. Kállay örömmel üdvözölte a tervet, s arra kérte, hogy adja elő az ő ismert érveit. Ulleinhez küldte tovább, aki már sokkal messzebb ment, s katonai kollaborációt is emlegetett, valamint azt, hogy Szent-Györgyi egyengesse az ő kiküldendő emisszáriusának az útját... Szent-Györgyit eltanácsoltam arról, hogy Ullein kéréseinek eleget tegyen. Nagy eredményt nem várok Szent-Györgyi útjától, de talán egy, s másra hasznos lesz."[96]

Kállay Miklós visszaemlékezéseiben azt állítja, hogy a kormány s ő maga nem bízta meg Szent-Györgyit a törökországi úttal, lévén a professzor ragyogó tudós, de bizalmas diplomáciai munkára alkalmatlan.

Tény az, hogy a Kállayval való találkozás megtörtént, de Szent-Györgyi nem a kormány, hanem a polgári demokratikus ellenzék nevében tárgyalt Isztambulban. Ezért küldetésével kapcsolatban nem is lehetett arra az álláspontra helyezkedni, hogy missziójának célja a megváltozott nemzetközi helyzetben a rendszer biztosítása a szövetségeseknél. S éppen ez volt az egyik lényeges ok, ami Magyarország kérdésében új megfontolásra késztette az angol kormányt. A brit külügyminisztérium úgy ítélte meg a magyarországi helyzetet, hogy a demokratikus ellenzék, konkrétan egy

[95] M. Kiss Sándor: A politizálgatástól az ellenállásig. A Szent-Györgyi Albert vezette politikai mozgalom és ellenállási csoport történetéből. — *Mozgó Világ* 9; 11. 113—128. 1983.

[96] Andorka Rudolf: A madridi követségtől Mauthausenig. Budapest, 1978. Kossuth K.

Szent-Györgyi vezette kormány, hatalomképes alternatívája lehet a Kállay-kormánynak, amelynek közeledési kísérleteit visszautasították.

Szent-Györgyi professzor 1943. február 6-án az isztambuli egyetem meghívására az egyetem előadótermében Az élet kémiája címmel tartott nagy érdeklődést keltő előadást. Bár még félévi szünet volt az egyetemen, valamennyi fakultás hallgatói, sőt a katonai főiskola sok hallgatója és az egyetemi tanárok többsége megjelent. Az ötszáz hallgatóra berendezett teremben ezernél többen zsúfolódtak össze. Az egyetem rektora meleghangú bevezető szavai után Szent-Györgyi Albert előadásában foglalkozott kutatásaival, a C-vitamin rendeltetésével és hatásaival. A hallgatóság nagy érdeklődéssel kísérte a tartalmas, de könnyed előadásmódú értekezést.

A következő nap titkos tárgyalásait Juhász Gyula történész az angol diplomáciai iratok alapján ismerteti:[97]

»1943. február 7-én érkezett Szent-Györgyi Albert Isztambulba, ahol a magyar Népfront nevében felvette a kapcsolatot az angol megbízottakkal. Közölte velük, hogy elutazása előtt Budapesten tárgyalt a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Kisgazda Párt, a Nemzeti Demokrata Párt és a legitimisták vezetőivel. (Név szerint megemlítette Peyer Károlyt, Szakasits Árpádot, Kállai Gyulát, mint a Népszava szerkesztőjét, Kovács Imrét, Varga Bélát, Vázsonyi Jánost, Sigray Antalt.) Elmondta, hogy kapcsolatot teremtett Nagybaczoni Nagy Vilmossal, az akkori honvédelmi miniszterrel, és utazásáról értesítette Kállay Miklós miniszterelnököt, valamint Ullein-Reviczky Antalt, a külügyminisztérium sajtóosztályának vezetőjét... Felajánlotta szolgálatait a szövetségeseknek, ha „szándékuk van helyreállítani egy olyan Magyarországot, amely képes lenne eredményesen részt venni Európa újjáépítésében".«

Ugyancsak Juhász Gyula történész lelte fel a Public Record Office-ban a C. 2652/155/13. számú ügyiratot, melyben Antony Eden feljegyzése szerepel:

„1943. február 7-én Szent-Györgyi professzor kapcsolatot teremtett megbízottainkkal, és közölte, hogy számos magyar reprezentatív személyiség nevében beszél, beleértve a miniszterelnököt is. Kijelentette, hogy minden politikai és más szervezet, kivéve a fasisztákat, hajlandó lenne egy általa megalakítandó kormányt elfogadni — a német hadsereg összeomlása előtt vagy alatt. Felajánlotta szolgálatait, ha a szövetségeseknek szándékukban áll helyreállítani egy olyan Magyarországot, amely eredményesen vehetne részt Európa újjáépítésében. Kijelentette azt is, hogy az általa vezetendő kormány a hatalom átvétele esetén képes lenne megtisztítani a vezérkart a németbarát elemektől, továbbá felajánlotta a magyar hadsereg szolgálatait — Németország ellen."[98]

Két nappal Szent-Györgyi isztambuli jelentkezése után F. Roberts, a Central Department vezetőjével a Foreign Office-ban a következőket jegyezte fel:

„...Még mi továbbra is kétkedéssel fogadjuk ezeket a közeledéseket, minthogy

[97] Juhász Gyula: A Szent-Györgyi misszió. I. — *Magyar Hírek* 1977. szeptember 10.

[98] Zöldi László: Szegedtől Szegedig. — *Magyar Ifjúság* 1973. november 30., 28—29.

azokat nyilvánvalóan a magyar kormány szorgalmazza. Az utóbbi időben néhány megnyugtató fejlemény következett be Magyarország belpolitikai helyzetében. Egy viszonylag erős, demokratikus ellenzék alakult ki a paraszt- és szocialista pártokból, a munkásság és az értelmiség képviselőiből."

Február 12-én Eden a feljegyzésekhez hozzáfűzte:

„Beállhat olyan fordulat, hogy magatartásunkon némileg változtatnunk kell; ha ez bekövetkeznék, úgy csak az Egyesült Államokkal és a Szovjetunióval egyetértésben járhatunk el. Talán beszélni kellene velük erről a problémáról, amely nagyjából csak taktika kérdése."

Ez volt az a néhány sor, ami új irányt adott a magyar béketapogatódzásokkal kapcsolatos angol magatartásnak. 1943. február végén egy emlékirat készült erről a témáról, amelyet az angol kormány álláspontként március 10-én Washingtonba és Moszkvába küldtek, kérve a szövetségesek hozzájárulását. A feljegyzés részletesen foglalkozott Szent-Györgyi tárgyalásaival, külön kiemelve az előző próbálkozásoktól eltérő voltát:

„...Az előző kísérleteket láthatóan a magyar kormány ösztönözte, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy viszontbiztosítsa saját helyzetét, és Őfelsége kormánya továbbra sem látja előnyösnek, ha előzékenyebb magatartással fogadják azokat. Másfelől viszont Szent-Györgyi professzor bizonyos függetlenséget élvez, és sok szempontból olyan személyiségnek látszik, akivel megfelelő földalatti csatornákon hasznos lehetne a diszkrét kapcsolat fenntartása."[99]

A titkos diplomáciában tájékozatlan professzor — mint 1963-as önéletrajzában kifejtette — nem volt biztos abban, hogy angol megbízottak helyett nem került-e a Gestapo embereinek hálójába. Ezért tervezett ankarai útját elhalasztva, megbízható közvetítő révén csupán memorandumot küldött az amerikai követségnek.

Hogy a küldetés eredményes volt, arra Andorka Rudolf további feljegyzései tanúskodnak:

„II. 23. ...Délben váratlanul beállított Szent-Györgyi. Előadásából szomorúan állapítottam meg, hogy

1. Konstantinápolyban[100] beleakadt az angol spionázs hálójába. Ezek kívánják:
   a) rádiókapcsolat felvételét,
   b) szabotázsakciókra való angol készülődés lehetőségét magyar földön.
2. Szent-Györgyi a maga személyéről mint biztos magyar miniszterelnökről beszélt az angolok előtt is. Határozottan ajánlottam, hogy mindent teljes mértékben mondjon el Kállaynak. Ha az veszi a felelősséget, akkor lehet a továbbiakra gondolni, de maga semmit ne csináljon. Holnap megy Kállayhoz...

[99] JUHÁSZ GYULA: A Szent-Györgyi misszió. II. — *Magyar Hírek* 1977. szeptember 14.
[100] Isztambul.

II. 25. ...Szent-Györgyi jött. Tegnap Kállaynak mindent előadott. A „szabotázs" szóra felugrott, hogy magyar miniszterelnök, hogyan lehet ilyenre gondolni. A rádióra nézve azt felelte, hogy egy hét múlva ad választ. Ullein felkapta a rádióügyet, s hajlandó azt támogatni. Szent-Györgyi Bethlennek is előadta, aki lát a dologban fantáziát...

III. 2. Este Alpáry jött. Beszélte, hogy Kállay és Ullein közölték Szent-Györgyivel, hogy nem vesznek részt a török ügyben. Később Ullein Orosz—Alpáry útján azt üzente, hogy Szent-Györgyi mégiscsak csinálja. A leghatározottabban tanácsoltam Szent-Györgyinek, hogy semmit ne csináljon, mert különben a Hadikba[101] kerül."[102]

Midőn 1943. április 17-én megkezdődtek a tárgyalások a Salzburg közelében levő klessheimi kastélyban Hitler és Horthy között, Hitler felsorolta értesüléseit a kormány kiugrási kísérleteiről, valamint Szent-Györgyi küldetéséről is. E tárgyalás részleteiről számolt be 1981-ben Ránki György történész Vonakodó csatlós vagy az utolsó csatlós? címmel a bloomingtoni Indiana Egyetem konferenciáján német diplomáciai feljegyzések[103] alapján:

„...A szemrehányás, melyet Hitler Horthyval folytatott beszélgetése során Magyarország béketapogatózásaival és különösen Szent-Györgyi professzor által folytatott tárgyalásokkal kapcsolatban tett, meglehetősen pontos és megbízható forrásokon alapult és így lehetővé tette Hitlernek, hogy a panaszok hosszú sorát adja elő."[104]

Az isztambuli küldetés Szegeden is nyilvánosságra került, részben a szóbeszéd, részben a már tárgyalt Kogutowicz-beszéd következtében. Minthogy Hitler a professzor kiadatását követelte Horthytól, Szeged város vezető körei, elsősorban Pálfy polgármester a háziőrizetbe vételt határozta el. Szeged nem fordult szembe világhírű fiával; a háziőrizet arra szolgált, hogy megmentse a Gestapo intézkedéseitől. Szabadságát annyiban korlátozták, hogy bejelentés nélkül nem hagyhatta el Szegedet. Újszegedi házát látványosan ellenőrizte a magyar rendőrség, titokban figyelte a Gestapo. Minthogy személyes biztonsága egyre fenyegetettebbé vált, 1944 tavaszán megkezdődött a bujkálás, az illegalitás korszaka.

1944 húsvétján ment el hazulról, csak a legszükségesebb dolgokat vitte magával. Nem sokkal ezután házkutatást tartottak villájában, majd egy német tiszt a tisztiszolgájával költözött be a lakásba. Két-három hónapig laktak ott. Szent-Györgyi szabadkai származású feleségének rokonaihoz menekült, akik a horgosi határtól egy kilométer távolságra fekvő birtokukon bujtatták el. A professzor itt több hónapon át tartózkodott, együtt élt, együtt dolgozott a mezei munkásokkal. Különösen jó kapcsolatba került a gazdaság gépkocsivezetőjével. Jó nyelvérzéke alapján a többségé-

[101] A Katonai elhárító börtönbe.
[102] ANDORKA RUDOLF i. m. Közli: M. KISS SÁNDOR: i. m.
[103] Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Frankfurt, 1970. Hillgruber.
[104] SOÓS PÉTER JÁNOS: Szent-Györgyi Albertről és a Magyar Hírek hiteléről. — *Magyar Hírek* 1984. március 15.

ben szerb-horvát dolgozókkal egy-két hónap után már jól megértették egymást. Felesége két ízben látogatta meg a birtokon, ő valószínűleg Budapestre költözött leányához. Szent-Györgyi professzor után többször érdeklődött a rendőrség szabadkai rokonainál.

Azt nem tudjuk pontosan, hol lakott a nyári hónapokban. A villája melléképületében lakott család szerint csak július 2-án, Szeged bombázása napján tért vissza titokban, és valamit keresett a lakásban. Banga Ilona is utal arra, hogy a bombázást együtt élték át az intézetben. A professzor gyakran bejárt intézetébe a nyár folyamán, az izomkutatással kapcsolatos kiadványának nyomdai előkészítésére.[105] Augusztus elején ment fel Budapestre, Banga Ilonára hagyva intézetét. Címének megadása nélkül írta leveleit Banga Ilonának, az utolsóban a nyomdába leadott kézirat kefelenyomatát kérte, de azt már nem küldhették el neki.[106]

Önéletrajzából, és a családját 1945-ben Szegedre költöztető szovjet tiszti járőr beszámolójából tudjuk, hogy Szent-Györgyi a Vörösmarty utcában talált egy lakást, ahol mint „halálosan beteg öregúr, ápolónőjével", feleségével lakott. Ismét bekapcsolódhatott a németellenes politikai mozgalomba. Érintkezésbe lépett Horthy Miklós kormányzóval, aki akkor még ura volt a helyzetnek. Felajánlotta szolgálatait, mint diplomáciai követ, hogy előkészítsék Magyarország csatlakozását a szövetségesekhez. Tárgyalásai — mint írta — azért nem voltak eredményesek, mert ő a szovjetek irányába teendő lépéseket szorgalmazta, Horthy azonban „gyűlölte Oroszországot, rettegett tőle."

A „kiugrási iroda" és a Szent-Györgyi csoport között Lázár testőrtábornokon keresztül augusztustól rendszeres kapcsolat alakult ki. A „kiugrási iroda" Szent-Györgyit, az „indiferens embert" szerette volna összekötő kapocsként használni a kormány és a különböző illegális szervezetek és pártok között. A tudós személye tette a körülötte szerveződő csoportot jelentős vonzási központtá. Kapcsolatba léptek a szervezett munkássággal, néhány szakszervezeti vezetővel, más illegális csoportosulásokkal, elsősorban a Várnai-csoporttal. A Nagymező utcai Taurusz üzem raktárhelyiségében szeptemberben már 60—80 személy rendszeres politikai és katonai felkészítése folyt. A Szent-Györgyi- és a Várnai-csoport közösen adta ki a Márciusi Magyarország című illegális lapot, és röpiratokat is készítettek.[107]

A Szálasi-puccs után az illegális csoportok közül sok embert letartóztattak, és szinte teljesen felszámolták a Szent-Györgyi csoportot, s annak a folyamőrséggel szoros kapcsolatban álló katonai részlegét is.[108]

Szent-Györgyi a svéd követségre menekült feleségével együtt, és mint a Nobel-díj

[105] A kézirat 1944. augusztus 1-jén került a nyomdába, és megjelent 1945-ben a Szegedi Városi Nyomdában. Studies on muscle címmel.

[106] Csányi Piroska: Szent-Györgyi Albert intézete működik. — *Délmagyarország* 1944. december 17., 5.

[107] Pintér István: A Magyar Front és az ellenállás. Budapest, 1970. Kossuth K., 117—118.

[108] Párttörténeti Intézet archívum. Dezsényi Miklós visszaemlékezése. Közli: Pintér István i. m. 182.

alapján kettős (magyar és svéd) állampolgár, Mr. Svensson és Mrs. Svensson néven svéd útlevelet kaptak. Svéd barátjának, Hugo Theorellnek elküldte az izommal kapcsolatos munkájának kéziratát az Acta Scandinavicaban történő közlésre.[109] Mivel címét nem közölte, a svéd barát az átvételt „Szent-Györgyinek, Svéd követség címén, Budapest" című táviratban igazolta. A Gestapo így jött rá tartózkodási helyére. Megszervezték a csőcseléket, akik másnap betörtek a követségre. Szent-Györgyit már nem találták ott, mert egy német diplomata előre jelezte a svéd követnek, hogy tudnak Szent-Györgyi tartózkodási helyéről. Ezért éjjel a követ, Per Anger! kocsijának csomagtartójában kicsempészte a professzort.

Különböző rejtekhelyeken bujkált hosszú szakállal, bajusszal, hamis papírokkal, mint Dunai László magántisztviselő. Még Bay Zoltán barátjának, és az illegalitásban társának, se árulta el tartózkodási helyét.

November második felében alakult meg a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága. A Bizottságban helyet foglaltak a baloldali pártok, minden számottevő illegális csoport, a szakszervezetek képviselőinek elnökei, valamint „egy ismert németellenes politikus, aki nem szocialista ugyan, de személyét és működését Moszkvában is nagyra értékelik". A Bizottság tagjai találkozóhelyeként szolgált Szőnyei Tamás ügyvéd Bertalan u. 26. szám alatti lakása is, ahol Szent-Györgyi bujkált. Itt találkozott Kállai Gyulával, Kovács Imrével, Nagy Jenővel, Bajcsy-Zsilinszky Endrével és másokkal. A nyilas Nemzeti Számonkérő Szék nyomozói figyelték a házat és a ki-be járókat lefényképezték. Nem sejtették, hogy az egyik szemüveges-szakállas férfi Szent-Györgyi volt.[110]

A Felszabadító Bizottság kiáltvánnyal fordult a magyar társadalomhoz, amelyben ellenállásra szólította fel a társadalom minden rétegét. November közepén levelet írtak Malinovszkij marsallhoz és Molotov külügyminiszterhez, kiválasztották a küldöttség tagjait. A Katonai Vezérkar a küldöttségbe Radványi Imre őrnagyot delegálta, a másik tag Pénzes Géza a SZUMBE (Szovjet Unio Barátainak Magyarországi Egyesülete) vezetője lett. A küldöttség elnökének Bajcsy-Zsilinszky először Csürös Zoltán egyetemi tanárt javasolta, a Szent-Györgyivel való kapcsolatteremtés után azonban elállt tervétől, így a küldöttség vezetője Szent-Györgyi professzor lett.[111]

A Malinovszkij marsallnak szóló megbízólevél:

„Marsall Úr! A magyar nemzet demokratikus többségét, pártjait és szervezeteit képviselő Magyar Front és a német leigázók ellen szervezett nemzeti felkelés felszabadító bizottsága megbízásából dr. Szentgyörgyi Albert egy. tanár vezetése alatt küldöttséget menesztek Moszkvába, amelynek tagjai Pénzes Géza akadémiai r. k. tanár és Radványi Imre hadmérnök őrnagy, a Szovjetunióval a politikai és katonai összeköttetés és együttműködés előkészítésére.

[109] A Studies on muscle című tanulmány a szegedi kiadással egyidőben megjelent az Acta physiologica Scandinavica 9. Suppl. 25. 116 p., 1945. kötetben, a szegedi kiadvánnyal azonos szöveggel.

[110] S[oós] P[éter] J[ános]: Utóirat 1944-ből. — *Képes 7*, 1987. május 9., 37.

[111] Pintér István i. m. 222—223.

Nagyon kérem Nagyméltóságodat, hogy szándékainkról a küldöttség irataiból tájékozódni és sürgős útját hathatósan elősegíteni, egyben a küldöttség útján a felszabadító bizottság és a II. ukrán hadsereg között a közvetlen kapcsolatot is megteremteni méltóztassék. Fogadja Nagyméltóságod legőszintébb tiszteletem megnyilvánulását.

Budapest, 1944. november 19.

Bajcsy-Zsilinszky Endre s. k. a magyar nemzeti felkelés felszabadító bizottságának elnöke."[112]

Úgy határoztak, hogy a küldöttség az orosz és francia nyelvre lefordított és aláírt leveleket a székesfehérvári repülőtérről november 23-án katonai gép fedélzetén viszi át a fronton.[113] A Katonai Vezérkar és a bizottság számos tagjának, köztük Bajcsy-Zsilinszky Endrének november 22-én este és éjjel történt letartóztatása azonban megakadályozta a küldöttség elindulását.

A bujkáló Szent-Györgyi népszerűségét a nyilas kormány fel akarta használni céljai érdekében. November végén a Műegyetem teljes németországi kitelepítésével szembefordultak a tanárok. Csilléry kormánybiztos, miután az oroszok legkülönbözőbb „kegyetlenségeit" ecsetelve sem tudta megváltoztatni a hangulatot, Szent-Györgyire hivatkozott. Mint mondta, Szent-Györgyit az oroszok Szeged parancsnokává tették, s ebben a minőségben együtt kegyetlenkedett velük. Rengeteg embert végeztetett ki, válogatott kínzásokkal, később azonban az ő idegrendszere sem bírta a kegyetlenkedést, és megutálta az oroszokat. Elmenekült Szegedről, megadta magát a nyilaskeresztes kormánynak. A nyilasok nagylelkűen megbocsátottak neki, s most a belügyminiszter vendége.[114]

Eközben Szent-Györgyi, aki egyáltalán nem szeretett volna a belügyminiszter „vendége" lenni, sorra változtatta búvóhelyét. Legutolsó állomása a Városliget szélén Esterházy grófnő villájának pincéje volt. Az út túloldalán már a szovjet csapatok voltak, így oda a Gestapo ügynökei és a nyilasok nem tudtak kimenni. Veszélyes hely volt, mert ágyúval lőttek, de kevésbé volt veszélyes, mint a német titkosrendőrség. Felesége a Vörösmarty utcában maradt, egész családjával. Mikor az utca felszabadult, Szent-Györgyi visszatért feleségéhez. „Alig értem oda — mondta — jelentkezett nálam egy orosz őrnagy... Megbízatása volt Molotovtól, hogy biztonságba helyezzen..." A 12 tagú családot levitték Szegedre, Szent-Györgyit és feleségét pedig Enyingre, a Malinovszkij főhadiszállásra. Egy szép házat adtak nekik és egy tisztiszolgát. „Életre táplálták", majd Moszkvába vitték, ahol egy nagy akadémiai ünnepség volt. A legszebb szállodában helyezték el és úgy bántak vele, mint a legmagasabb rangú diplomatákkal.

[112] Fenyő Miksa: Az elsodort ország. Budapest, 1946. Révai K., 399—401. — Idézi: Kállai Gyula—Pintér István—Sipos Attila (összeállította): A Magyar Front. Budapest, 1984. Kossuth K., 291—292. — A Molotovnak küldött iratot lásd a 200. sz. dokumentumban.

[113] Párttörténeti Intézet archívum. 291—I—18—I.—Idézi: — *Új Magyarország* 1946. január 23. — valamint: Pintér István i. m. 223.

[114] Bay Zoltán: Emlékeim Szent-Györgyi Albertről. — *Valóság* 1983. 11. sz., november, 32—39.

Ugyanezt az epizódot mondja el az az orosz tolmács, aki az említett őrnaggyal találta meg a Szent-Györgyi családot. Az alkalmi tolmács visszaemlékezése szerint a Szent-Györgyi felkutatására és megmentésére indított akció 1945. január 10-én volt. A Nagykörúton még állt a harc.

„Az Andrássy út sarkán kiszálltam a gépkocsiból, futva, kúszva elértünk a Vörösmarty utcáig... Rákosszentmihályon meleg lakásba, emberi körülmények között helyeztük el a családot. Még aznap este vacsoraasztalt ültünk körül, magas rangú szovjet tisztekkel, koccintottunk a közeli békére, és beszélgettünk sok mindenről. A professzor derűs volt, tele bizakodással... Végül abban állapodtunk meg, hogy másnap délelőtt bemegyünk Zuglóba és a professzor a frontrádión keresztül beszél Budapest népéhez. S valóban másnap a zuglói frontstúdióban Szent-Györgyi Albert szólt az oly sokáig rettegő, fázó, éhező pesti néphez, hogy nemsokára vége a szenvedésnek, hogy hozzá kell látni, hogy érdemes hozzálátni a munkához."[115]

A FELSZABADULT ORSZÁGBAN

Nagy szenzáció volt Szegeden 1945. február 11-én délután a színházban Lehár Ferenc népszerű dalművének, a Mosoly országának előadásán. Az egyik első emeleti páholyban megjelent Szent-Györgyi professzor, akiről hónapok óta semmi bizonyosat sem tudtak Szegeden, és akinek sorsáról a legfantasztikusabb hírek keltek szárnyra. A professzor Nelli leánya és annak férje, Libik György gépészmérnök, és egy fiatal orosz tiszt társaságában foglalt helyet a páholyban. A színházat zsúfolásig megtöltő közönség nem fedezte föl rögtön az érdekes vendéget, aki a páholy homályában szerényen meghúzódott. Az előadás megkezdése előtt Baranyi János igazgató jelent meg a színpadon. Meleg szavakkal üdvözölte Szent-Györgyi professzort és a mellette ülő szovjet kapitányt, akit Malinovszkij marsall adott kísérőül a professzor mellé. A színház közönsége az igazgató bejelentésére óriási lelkesedéssel ünnepelte a világhírű tudóst. Az emberek felugráltak helyükről, és feléje fordulva szűnni nem akaró éljenzéssel fejezték ki szeretetüket és tiszteletüket. Szent-Györgyi Albert mélyen megilletődve integetett köszönetet a közönségnek.

A szünetben felkereste páholyában a Délmagyarország munkatársa, akinek a következőket mondta:

„Tegnapelőtt érkeztem Szegedre. Annak idején nem azért hagytam el ezt a várost, mintha az oroszok elől akartam volna menekülni, ezt különösen a szegedi nép tudja legjobban. Nyári pihenőn voltam, és a Gestapo üldözött. Ezért nem jöhettem vissza Szegedre. Hosszú hetekig bujkáltam Budapesten, egészen az orosz csapatok bevonu-

[115] Csatári Imre: (Az ostrom napjai). Találkozásom Szent-Györgyi Alberttel. (Földes Jenő, a „kedves tolmács" emlékezik). — *Magyar Hírek* 1970. március 7., 7—9.

lásáig. Rejtekhelyemen ért az a rendkívül jóleső megtiszteltetés, hogy Malinovszkij marsall küldöttsége felkutatott és tolmácsolta a marsall meghívását. Így kerültem a főhadiszállásra igen megviselt egészségi állapotban. Egész mostanáig Malinovszkij marsall vendége voltam, és most, hogy rendbejött az egészségem, hazalátogattam Szegedre."[116]

Volt intézete meglátogatása mellett részt vett a február 11-i egyetemi tanácsülésen is, ahol melegen üdvözölték. Ígéretet tett az Egyetem Tanácsának, hogy a Budapesten tartózkodó szegedi egyetemi tanárok visszaköltöztetése érdekében Malinovszkij marsallnál közbe fog járni. Az értekezlet átiratban fordult a marsallhoz, hogy két alkalommal 2-2 csukott katonai tehergépkocsit adjon a visszaköltöztetés lebonyolításához.[117]

Szent-Györgyi 1945. február 10-i keltezéssel az Orvostudományi Kar útján a VKM-től fizetéstelen szabadságot kért, majd az 1945. április 27-i egyetemi tanácsülésen bejelentette, hogy a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemhez nevezték ki ny. r. tanárrá, és ő ezt a kinevezést elfogadta. A kinevezésről Teleki Béla kultuszminiszter 1945. június 19-én értesítette a szegedi egyetemet:

„Értesítem a Tanácsot, hogy a magyar miniszterelnök dr. Szent-Györgyi Albertet a szegedi tudományegyetem nyilvános rendes tanárát előterjesztésemre Budapesten 1945. évi június hó 16. napján kinevezte a Pázmány Péter Tudományegyetem orvosvegytani tanszékére egyetemi nyilvános rendes tanárrá. Felkérem a Tanácsot, hogy nevezettet a Szegedi tudományegyetemen viselt szolgálata alól mielőbb felmenteni szíveskedjék."[118]

A természettudományi kar III. rendes ülésén, 1945. május 29-i beadványával Bruckner Győző ny. r. tanár bejelentette, hogy dr. Szent-Györgyi Albert ny. r. tanár szegedi egyetemi tanári állásáról való lemondása és Szegedről való távozása folytán igényt tart azokra a helyiségekre, amelyeket az Orvosi Vegytani Intézet a Szerves és Gyógyszerészi Vegytani intézetben 1935 szeptembere óta ideiglenesen igénybe vett.

„Dr. Szent-Györgyi Albert professzor úr távozásával egészen új helyzet állott elő, már csak azért is, mivel a professzor úr az irányú kérését, hogy a Rockefeller-alap és a Szegedi Természettudományi Kutatóbizottság anyagi támogatásával beszerzett intézeti felszerelést, amely az Orvosi Vegytani Intézet tudományos felszerelésének scaknem teljes egészét magában foglalja, kölcsönképpen magával vihesse, a Szegedi Természettudományi Kutatóbizottság természetszerűleg készséggel teljesítette."[119]

Szent-Györgyi következő szegedi látogatása április 28-án igen rövid volt. A déli órákban részt vett az Egyetemi Tanács ülésén, kora délután meglátogatta a Dóm téren a régi intézetét, családját, leányát, majd öt órakor robogott vissza autójával Budapestre.

[116] Szent-Györgyi Albert visszaérkezett Szegedre. — *Délmagyarország* 1945. február 13., 3.
[117] Lásd a 203. sz. dokumentumot.
[118] Lásd a 204. sz. dokumentumot.
[119] Lásd a 205. sz. dokumentumot.

Az Egyetemi Tanácsban tett bejelentéséről Purjesz Béla orvoskari dékán tájékoztatta a sajtóban Szeged közönségét is:

„Örömhírt kell bejelentenem, habár ezt Szeged szempontjából egyúttal veszteséget is jelent, ugyanis el kell ezáltal esnie attól, hogy Szent-Györgyi itt dolgozhasson tovább. Szent-Györgyi professzort Budapestre hívták meg egyetemi tanárnak, a meghívást el is fogadta, és ő lesz az Orvosvegytani Intézet igazgatója. Egyúttal nagyszabású kutatóintézetet is berendeznek ott számára. Bizony nagy probléma most itt nekünk, hogy hozzá hasonló megfelelő utódot találjunk.

Budapesten kell tartózkodnia azért is, mert ő lett az Országos Nevelésügyi Tanács elnöke..."[120]

Tóth László, az egyetem rektora, 1946. december 24-én a szegedi évekre hivatkozva köszöntötte Szent-Györgyi Albertet, a magyar ellenállási mozgalomban való részvételéért kapott magas kitüntetése alkalmából.[121]

Az, hogy Szent-Györgyi elfogadta a budapesti kinevezést, különböző okokból természetes volt. Talán nem is elsősorban a nagyobb kutatási lehetőségek döntöttek elhatározásában. A fasizmus által üldözött, az antifasiszta ellenálló mozgalomban résztvett tudósra országos feladatok vártak. Tudománypolitikai szerepe nagyobb lett annál, mint hogy továbbra is a szegedi egyetem még oly tisztelt és megbecsült professzora maradjon. A szovjetek részéről történt felszabadítás, Malinovszkij marsall magatartása, a számára nagy élményt jelentő hosszabb moszkvai tartózkodás és az országban bekövetkezett változások hatására teljes szívvel a szellemi újjáépítés szolgálatába állt. 1945—1947-ig tartó budapesti tartózkodása külön kötetet érdemelne. A Magyar Természettudományi Akadémia elnöke, a Magyar—Szovjet Művelődési Társaság alapító elnöke, az Országos Köznevelési Tanács elnöke, a Népi Kollégiumokat Építő Mozgalom Elnöki Tanácsának és a Pápai Pariz Ferenc Népi Kollégium Pártoló Testületének tagja, sok más megmozdulás résztvevője, nem egyszer kezdeményezője.

A Magyar—Szovjet Művelődési Társaság alapításáról így nyilatkozott 90 éves korában:

„Éreztük, hogy az Új Magyarországot csak úgy lehet felépíteni, ha az oroszokkal megértjük egymást. Abból indultunk ki, hogy a háború alatt a magyar gazdaság tönkrement, a tudományos és a kulturális élet szétesett... Az újrakezdés, a talpra állás elképzelhetetlen lett volna úgy, hogy folytatódik a gyűlölködés s a szembenállás a szovjetekkel. Ezért — a barátság, a jobb megértés érdekében — hoztuk létre a Magyar—Szovjet Művelődési Társaságot..."[122]

„A szellemi életben is sürgős és mélyreható birtokreformra van szükség" — nyilatkozta a Szabad Népben. A fasizmus szellemi rombolásának megszüntetését, a „szellemi jóvátételt" éveken át Szent-Györgyi és Rusznyák István fémjelezte a magyar tudósok között. A feladatot bonyolulttá tette az, hogy az akkori értelmiség nagy

[120] Szegeden járt tegnap Szent-Györgyi professzor. — *Délmagyarország* 1945. április 29., 2.
[121] Lásd a 212. sz. dokumentumot.
[122] „A barátság, a jobb megértés érdekében." — *Népszabadság* 1985. augusztus 31.

része még távol állt a munkásosztálytól, annak vezető pártjától, s politikailag meglehetősen passzív volt. A kommunisták látták, hogy az új Magyarország értelmiség nélkül vagy ellene nem építhető fel, ezért meg is tettek mindent, hogy e fontos réteget megnyerjék és bevonják az újjáépítés munkájába. Ezt a célt szolgálta a „Munkások a tudományért — tudósok a munkásokért" akció is. Budapest VIII. kerületéből indult ki, ahol az ostrom következtében viszonylag sok tudományos intézmény, egyetem és könyvtár rongálódott meg a harcok során. Az akció intézőbizottsága felhívással fordult Nagy-Budapest dolgozóihoz, tudományos intézeteihez és üzemi bizottságaihoz:

„...A mozgalom lényege az lenne, hogy nagyüzemek védnökséget vállalnának tudományos intézetek felett... A tudományos élet képviselői pedig előadásokat tartanának a munkástovábbképző iskolákban... technikai szaktanácsokkal látnák el az üzemeket, laboratóriumokat..."

A felhívást az intézőbizottság tagjain kívül Szent-Györgyi Albert, Buzágh Aladár és Rusznyák István egyetemi tanárok, Györke János, a Nemzeti Múzeum, és Hajdu Henrik, a Fővárosi Könyvtár igazgatója írta alá.[123]

A Magyar Kommunista Párt 1946. évi III. kongresszusán a díszelnökségben meghívottként jelen levő Szent-Györgyi Albert számolt be nagysikerű felszólalásában az akkor már széles körű mozgalommá terebélyesedett akcióról, és hitet tett a munkásosztály mellett:

„...Tudomány csak ott tud virágozni, ahol az egy széles, népi alapon nyugszik... A mi helyünk, a tudósok helye mindenképpen ott van a demokrácia oldalán..."[124]

„Először fordult elő a magyar történelemben — nyilatkozta a Szabad Népnek az akcióról — hogy tudós és munkás ilyen szorosan fognak össze a jobb, új világ felépítéséért."[125]

A párt indította széles körű tömegakció a munkások felajánlásaival a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarának és az Üllői úti klinikáknak az újjáépítése, a Műegyetem épületének és gépeinek helyreállítása és számos más segítség révén a munkások a tudományért akció jelentős eredményeket hozott.

A tudósok nyújtotta segítségben az új magyar oktatáspolitika csírái is megjelentek: 1946 őszén a Műegyetemen és a Tudományegyetemen megindult a Vegyipari Dolgozók Iskolája, a Jogi Karon 350 hallgató részére munkástanfolyam indult, a Bölcsészkar a MÁVAG-ban esti tanfolyamot indított. Széles körben megkezdődött a tudományos ismeretterjesztés is, melynek nagy szerepe volt az Élet és Tudomány c. folyóirat létrejöttében is.

[123] MOLNÁR ISTVÁN: Adalékok a munkások a tudományért, tudósok a munkásokért akció történetéhez. — *Párttörténeti Közlemények* 9; 4. 148—164, 1963.

[124] Szent-Györgyi Albert felszólalása a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusán. = A népi demokrácia útja. Budapest, 1946. Szikra, a 288—289. lapon.

[125] Tudós és munkás szorosan fognak össze az új világ felépítésére. Szent-Györgyi Albert professzor nyilatkozik a Szabad Népnek. — *Szabad Nép* 1946. június 9., 4.

A budapesti akcióhoz Straub F. Brunó professzorral, Szent-Györgyi szegedi utódjával az élen, csatlakozott a Szegedi Tudományegyetem is.[126]

A háború következményei: a termelőerők pusztulása, az infláció, az élelemhiány, súlyos akadályokat gördített a kutatómunka újraindítása elé. Szent-Györgyi tudta, hogy munkatársainak kutatási eredményei nem függetlenek mindennapos gondjaiktól. Az elméleti tudós Szent-Györgyinek e nehéz körülmények között megnyilatkozott jó gyakorlati érzéke. Az általa létesített Természettudományi Akadémia mintegy 50—60 tagját és azok családtagjait Vorosilov marsall támogatásával rendszeresen ellátta ebéddel, ami igen nagy dolog volt abban az időben.

A budapesti intézetében megindult kutatómunka és a sok közéleti elfoglaltság következtében a professzor szegedi kapcsolatait levelezéssel tartotta fenn.

ÜZENET A TÁVOLBÓL

Az 1947 őszén Svájcban tartózkodó Szent-Györgyit váratlanul érte legjobb barátjának, az antifasiszta ellenállásban és a felszabadulás utáni szellemi újjáépítésben segítőjének, a Magyar—Szovjet Művelődési Társaságban elnöktársának, Zilahy Lajos író letartóztatásának híre. Ekkor már nyilvánvalóvá vált, hogy a II. világháború antifasiszta szövetséges hatalmai között végleges a szakítás. A két tömb egymáshoz való viszonyát a hidegháború jellemezte, aki tehát a győzelem előtt a nyugati hatalmakkal olyan kapcsolatot tartott fenn, amilyent Szent-Györgyi is, könnyen keveredhetett gyanúba, hogy valamelyik imperialista hatalom kémszolgálatának ügynöke azóta is. Olyan jelzéseket is kapott, hogy a kezdődő bizalmatlansági légkör az ő személyes szabadságát is veszélyezteti. Ezért nem tért haza, és az Egyesült Államokban kívánt letelepedni. 1948-ban a pesti egyetemhez írt levelei, szabadságkérése kutatásainak folytatásához, arra utalnak, hogy bízott visszatérésében. Véglegessé akkor vált amerikai tartózkodása, midőn Woods Hole-ban a Tengerbiológiai Laboratórium Izomkutató Intézete (Laboratory of the Institute for Muscle Research) igazgatójaként folytathatta kutatásait. Újabb éveket szentelt a Szegeden megkezdett kutatásainak, az izomösszehúzódás biokémiájának felderítésére, majd fokozatosan az életfolyamatok szubmolekuláris alapjai kerültek érdeklődésének homlokterébe. Munkája nyomán két új tudományág, a szubmolekuláris biológia és a bioenergetika megalapítói között emlegetik. Korszakalkotó kötete volt az 1957-ben kiadott Bioenergetics.[127]

1960-ban a thymus (csecsemőmirigy) tanulmányozásába kezdett, kutatásai a sejtműködés szabályrendszerének megismerését, a sejtosztódás szabályozásának, ellenőrzésének lehetőségeit célozták. Így jutott el a rákkutatáshoz, aminek személyes indítékai is voltak: a számára két legkedvesebbet, feleségét és leányát is rákbetegség vitte el, hátrahagyva a tudóst és a három unokát.

[126] A tudomány a munkásokért, a munkások a tudományért. Dr. Straub Ferenc Brunó elvtárs egyetemi tanár a Szent-Györgyi Albert vezetésével kezdeményezett mozgalomról. — *Délmagyarország* 1946. június 9., 4.

[127] SZENT-GYÖRGYI, ALBERT: Bioenergetics. New York, 1957. Akad. Press, 143 p.

Másfél évtizedig „oroszbarát" minősítése miatt sem kapcsolódhatott be a politikai életbe. Korunk nagy veszedelme, az atom- és hidrogénbomba feltalálása a hatvanas években újabb háborúval fenyegette a világot, megindultak az atomháború elleni akciók. Nem volt egyetlen olyan atomháború ellenes megnyilvánulása az ottani tudósoknak, melynek részese ne lett volna. Tudóstársaival is szembeszállt, ha azok háborús nézeteket vallottak. 1962-ben jelent meg világszerte nagy feltűnést keltett cikke a Scientific American-ban, mely bírálja a szintén magyar származású Ellen Tellernek, a hidrogénbomba feltalálójának The Legacy of Hiroshima (Hirosima hagyatéka) című, az atomháború jogosságát igazoló könyvét.

1962. január 13-án nagyhatású beszédet tartott a Harward Egyetemen a tudomány társadalmi felelősségéről, ugyancsak 1962 januárjában Falmouth lakóinak tartott előadást az atombombáról, mely Nehézségeim az atommal címen magyarul először a Látóhatárban jelent meg.

Közben munkatársaival — köztük Együd Lászlóval — sikerült borjúmájkivonatból olyan anyagot előállítaniok, amely — legalább állatkísérletekben — a rák megelőzésének és gyógyításának jelentős százalékban eredményes hatóanyagnak bizonyult. Az amerikai Tudományos Akadémia 1972-ben úgy számolt be az eredményekről, mint olyan lehetőségről, amely megállapíthatja a sejtek rákos szaporodását. A sikeresnek mutatkozó kísérletek folytatását ekkor már komoly anyagi problémák gátolták.

„Sajnos, a vietnami háború — mondotta 1970. május 30-án magnószalagon küldött levelében —[128] nem csak az egész emberiségnek csapás, az elsősorban csapás Amerikának, amelyik kénytelen anyagi eszközeinek egy nagy részét erre a pusztító és értelmetlen háborúra fordítani, és így kénytelen megvonni a pénzt a komoly nemzeti érdekektől, mint amilyen a tudományos kutatás. Így a tudományos kutatói nagy ösztöndíjakat nagyon megnyirbálták, és ennek a csökkentésnek én is áldozata lettem. Az az alapítvány amelyik engem eddig nagyon bőségesen támogatott, úgy döntött, hogy csak egy részét adja ki az ösztöndíjaknak. Úgy látszik, hogy az én nevem az sz-betűvel nagyon messze van hátul az abc-ben, és én abba a csoportba estem, amelyiknek az ösztöndíját teljesen megvonták. Erre egy másik állami alaphoz fordultam, amelyik szintén sokkal szegényebb eszközökkel kénytelen most működni, és ők sem tudták a kérésemet teljesíteni, csak annyit tudtak nyújtani, hogy tovább tudjak dolgozni. Arra azonban már nem tellett, hogy ilyen nagyszabású kutatásokat, mint a rákkutatás, folytathassam."

A vietnami háború kitörése után az amerikai tudósok között Szent-Györgyi Albert volt az, aki legtöbbször felemelte szavát írásaiban a háború ellen. Kisebb megrázó hírlapi cikkei mellett 1964-ben hanglemezre mondta Békehimnuszát, melyet megküldött a világ vezető politikusainak, tiltakozva az embertelen háború ellen. Egy példány hazánkba is eljutott, Ferenczy Béni szobrászművész özvegye hozzájárult, hogy magnószalagra felvegyük gyűjteményünk számára.

[128] A három eredeti magnószalag a Szent-Györgyi Gyűjteményben.

Szent-Györgyi politikai, társadalmi, tudományos nézeteit összegzi a vietnami háború ellen megjelent trilógiája: 1970-ben a The Crazy Ape (Az őrült majom), 1971-ben a What Next?! (És most?!), majd 1972-ben a The Scientific Cytizien (A tudós polgár) című kötetei.

Szent-Györgyi életére, munkásságának folytatására döntő befolyású lett társadalombírálata, békeharcos műveinek megjelenése. Csökkentették, majd megvonták kutatómunkájának állami támogatását, amit nyilatkozatban ítélt el. Az APN szovjet sajtóügynökség New York-i jelentése ismertette a nyilatkozatot és a Magyar Távirati Iroda is átvette:

„Úgy látszik, ölni fontosabb, mint gyógyítani — kezdte nyilatkozatát, és az állami támogatás megvonását „botrányosan ostoba akciónak" minősítette.

A nyilatkozat után — sajátos amerikai szokás szerint — egy gazdag házaspár, Franklin és Tamara Salisbury, tíz dollárt küldött a tudósnak. Szent-Györgyi köszönőlevele és kutatási problémáinak feltárása arra ösztönözte a házaspárt, hogy tehetős emberek adományaiból létrehozza a Nemzeti Rákkutatási Alapot. Összeültek Szent-Györgyivel, és kidolgozták elképzelésüket, ami a „Falak nélküli laboratórium" hangzatos címet kapta, és a tudományos információk cseréjének rendszere lett. Az Alap által támogatott tudósok mind máshol dolgoztak egy-egy részterületen, eredményeiket Woods Hole-ban értékelték. A világ 14 országában, hatvan intézetben dolgoztak a szervezet tudósai, közöttük Muszbek László debreceni professzor is.

A magyarországi sajtó a Békehimnusztól, de különösen a hetvenes évektől kezdve mind gyakrabban foglalkozott munkásságával. Elsősorban mint Nixon vietnami politikájának elítélőjéről, az atomháború elleni harcáról emlékeztek meg, de megindult életének és munkásságának tudományos igényű feltárása is. Maga a professzor a hetvenes évekig csak volt munkatársaival és barátaival levelezett, mindenkor magyarnak, szegedinek vallva magát.

A szegedi egyetem 50 éves évfordulójának ünnepségére meghívta az egyetem rektora, és ekkor még csak megköszönte a meghívást:

Laboratory of the Institute for Muscle Research.
Július 22. 1971.

Magnifice Rector, mély hálával vettem Magnificenciád meghívását az Egyetem 50 éves évfordulójának ünneplésére. Nagyon jólesett tudnom, hogy az Egyetem még mindig számon tart, mint professzorát és doktorát. Én is odavalónak érzem magam. Sajnos 77 éves életkorom és rengeteg elfoglaltságom és kötelezettségem nem engedi meg, hogy a meghívásnak eleget tegyek. Kérem Magnificenciádat, hogy ne vegye ezt közöny jelének. Ha volna rá lehetőségem, nagy örömmel lennék én is az ünneplők sorában.

Mély tisztelettel: Szent-Györgyi Albert[129]

[129] SZOTE Rektori Hivatal iratai. — Szám nélküli irat. — Kézzel irott tisztázat, aláírással, pecsét nélkül.

Egyetlen komoly kapcsolata szegedi munkatársaival való levelezése. Ezekben szakmai kérdések mellett beszámolt amerikai munkásságáról, családjáról, terveiről, örömeiről és bánatáról. A hazalátogatás gondolata sokszor kicsengett ezen levelekből, „kár, hogy olyan messze van ez az Amerika!", de korának előrehaladásával egyre kevésbé gondolt a fárasztó utazásra. Negyven év alatt csak kétszer látogatott haza: 1973-ban, midőn a Szegedi Orvostudományi Egyetem díszdoktorává avatták, és 1978. január 7-én a magyar koronát hazahozó küldöttség tagjaként.

A SZEGEDI ORVOSTUDOMÁNYI EGYETEM DÍSZTOKTORA

A Szegedi Orvostudományi Egyetem Tanácsa 1973. október 5-i ülésén az általános orvosi kar javaslatára úgy határozott, hogy Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas professzort az orvostudományokban elért nemzetközileg is kiemelkedő eredményeinek elismeréséül, a szegedi egyetemhez fűződő kapcsolatainak erősítéséül, díszdoktorává fogadja.

A hazánkban tartózkodó Szent-Györgyi eredetileg az október 11-én az MTA új biológiai kutatóközpontjának avatási ünnepségére érkezett Szegedre, és volt munkatársánál, Huszák István professzornál, szállt meg. A Magyar Televízió riportot készített a professzorral.[130]

Az egyetemi díszdoktoravató ünnepségre október 12-én került sor. A világhírű tudós tiszteletére népes közönség sereglett egybe és már az épület előtt százak és százak köszöntötték, az aula pedig zsúfolásig megtelt tisztelőivel, a szegedi egyetemek és főiskolák tanáraival, a tudományos élet képviselőivel, egykori tanártársaival és tanítványaival. Eljöttek az ünnepségre a testvéregyetemek küldöttei, az Egészségügyi Minisztérium, a társadalmi és tömegszervezetek képviselői is.

Az avatásra érkező tudós Berencsi György, az Orvostudományi Egyetem oktatási rektorhelyettesének kíséretében az egyetemi hallgatók tapsoló sorfala között vonult be a feldíszített aulába. Az ünnepség ősi egyetemi tradíciók szerint zajlott le: bevonult az Egyetemi Tanács, majd felhangzott a Himnusz. Ezután Berencsi György rektorhelyettes üdvözölte a megjelenteket, és ismertette az Egyetemi Tanács határozatát. Beszédében összefoglalta Szent-Györgyi Albert tudományos és emberi érdemeit, melyekkel egyetemünknek is dicsőséget szerzett.

„Engedtessék meg, hogy az egész tudományos világ elismerése mellé magunk is letegyük szerény virágainkat, és mély tisztelettel meghajtsuk hódolatunk és büszkeségünk zászlaját. Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas, egyetemünk egykori nagyrabecsült és szeretett professzora itt van előttünk, és a sors kegyelméből részünkké lett az a megtisztelő szerencse, hogy egyetemünk díszpolgárává avathatjuk. Biokémiai kutatásaival, az élet alapvető problémáinak, a sejtlégzésnek, az izom mozgásának, a rákos

[130] KARDOS ISTVÁN (szerkesztőriporter): Szent-Györgyi Albert. Részlet a televízióban 1974. január 10—11-én elhangzott beszélgetésből. Magyar Hanglemezgyártó Vállalat LPX. 19 155.

daganatok mibenlétének tisztázásával és megértésével világra szóló eredményeket ért el, és ezzel önmagának, hazánknak és egyetemünknek hírnevet és dicsőséget szerzett..."

Az elnöklő oktatási rektorhelyettes ezután felkérte Guba Ferencet, az Általános Orvostudományi Kar dékánját, hogy részletesen ismertesse Szent-Györgyi Albert életrajzát, és méltassa tudományos pályafutását.

Az orvoskari dékán előterjesztése után az oktatási rektorhelyettes, az orvoskari dékán és a gyógyszerészkari dékán levonult Szent-Györgyi professzorhoz és Berencsi György „Doctorem honoris causa pronuntio" szavakkal átnyújtotta a bordóvörös bőrtokban elhelyezett díszdoktori oklevelet, majd a díszdoktorral a következő szavak kíséretében rázott kezet: „Honoris causa díszdoktorrá fogadom." Hasonló módon járt el a két dékán is. Egy férfi és egy nő hallgató vörös szegfűcsokorral köszöntötte az ünnepeltet, a jelenlevők lelkes és hosszú ideig tartó tapsa közepette.

Szent-Györgyi Albert meghatott szavakkal mondott köszönetet egykori egyetemének magas elismeréséért:

„Megilletődve és némi zavarral küzdve veszem át ezt a diplomát, mint a megbecsülés és a szeretet jelét. Nem tudom, mivel is szolgáltam rá erre a nagy megtiszteltetésre, hiszen én mint polgár sohasem tettem többet, mint hogy teljesítettem kötelességemet, mint kutató pedig kielégítettem saját kíváncsiságomat. Több egyetemnek vagyok díszdoktora, de ezt a mostani avatást, ezt a diplomát kettősen értékessé teszi számomra, hogy saját hazám, saját egyetemem adja.

Nekem most nincsen házam a Tisza partján. Az én házam egy másik nagy víz mellett áll, én ma egy másik országban dolgozom, igyekezetem az egész emberiségé, de megragadom ezt az alkalmat is annak a kijelentésére, hogy én magyar ember vagyok, és e hazához tartozónak érzem magam. Örömmel és azért jöttem hazámba, hogy újra meglátogassam azokat a helyeket, ahol éltem és dolgoztam. Találkozzam azokkal, akikkel valamikor együtt dolgoztam, meggyőződjem arról, mivé fejlődtek tanítványaim. Jövetelemnek volt azonban egy másik célja is. Ez a cél, hogy ismét feltöltsem érzelmi batériáimat. A tudós képtelen dolgozni, ha nem érzi az emberek, a társadalom érdeklődését, megbecsülését. Engem ez éltet és hajt 80 évesen is, munkám folytatására. Erősíteni kívánom azokat a szálakat, amelyek Magyarországhoz és a szegedi egyetemhez fűznek. Látom, tapasztalom, hogy ebben a kis országban olyan nagy a tudomány tisztelete, szeretete, a közös emberi kincsek megbecsülése oly erős, hogy ennek alapján joggal várhatom; a magyar tudomány hatalmassá fog növekedni. Szívből kívánom, hogy nagy eredményeket hozzon."[131]

A rektorhelyettes zárszavai után felcsendült a Gaudeamus igitur. Az új díszdoktor a közönség lelkes ünneplésétől kísérve vonult ki a teremből.

Szent-Györgyi az alábbiakat írta az egyetem vendégkönyvébe:

„Ami ezt az ünnepséget bearanyozta, az nem a fény és a pompa volt, hanem

[131] A díszdoktoravató ünnepség magnófelvétele a Szent-Györgyi Gyűjteményben.

a meleg szeretet, ami a legnagyobb emberi érték. Ez a díszdoktor-avatás az én hányatott életemnek egyik legkimagaslóbb eseménye, mert még soha ennyi szeretettel, becsüléssel és melegséggel nem találkoztam."

*

Szent-Györgyi Albertnek 1986. október 22-én bekövetkezett halála után a korábban felmerült gondolat, hogy a Szegedi Orvostudományi Egyetemet világhírű volt professzoráról nevezzék el megvalósult. 1987. december 10-11-én díszes ünnepségsorozat keretében szobrát avatta Szeged Város Tanácsa a nemzeti halhatatlanok Pantheonjában, az Egyetem pedig felvette a *Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem* nevet.[132]

[132] Az 1986. december 15-én tartott Szent-Györgyi Emlékülés teljes anyagát — a névfelvétel bejelentésével — az egyetem kiadta a Studia Medica Szegedinensia 11. köteteként 1987-ben — In commemoration of Albert Szent-Györgyi. In memoriam Albert Szent-Györgyi — címmel. Az egyetem névadásáról készülő kiadvány a sorozat 12. köteteként fog megjelenni.

IDŐREND

1893. szept. 16. Budapesten született, a keresztségben Albert Imre nevet kapta. Apja Miklós, anyja Lenhossék Jozefa. Gyermekkorát a Buják melletti Kis-kéren tölti.

1904—1911. A budapesti Lónyay utcai Református Főgimnázium tanulója.

1910 nyara. Elkíséri Pál fivérét olaszországi hangversenykörútra (Velence, Firenze, Róma, Nápoly).

1911. Érettségizik, beiratkozik a budapesti egyetem orvostudományi karára.

1914. Félbeszakítja egyetemi tanulmányait, katonának vonul be, a miskolci katonai kórházban teljesít szolgálatot.

1915. A miskolci 65. gyalogezred önkénteseként az orosz frontra kerül.

1917. Sebesülés (önkezével), kisezüst vitézségi érem, betegszabadság, befejezi tanulmányait, doktorál.

1917. szept. 19. Feleségül veszi Demény Kornéliát.

1918. Gyógyulása után az olasz frontra kerül, leszerel.
A pozsonyi egyetem tanársegéde Mansfeld Géza professzor mellett.
Nelli nevű gyermeke születése.

1919. febr. 28. Cikke jelenik meg az Esztergomi Népszavában.

1919. Rövid ideig Budapesten, majd pár hétig a prágai egyetemen A. Tsermak intézetében.

1919—1920. Berlinben L. Michaelis intézetében.

1921—1922. Hamburgban a Tropenhygienisches Institutban.

1922—1923. Leidenben a gyógyszertani intézet adjunktusa, Storm van Leuwen mellett.

1923—1926. Groningenben H. J. Hamburger mellett magántanár.

(1924) Kísérletei eldöntötték az O. Warburg és H. Wieland közötti tudományos vitát.

1926—1930. Cambridge-ben (Anglia) Rockefeller ösztöndíjjal, F. G. Hopkins laboratóriumában.

(1926—1927) Rochesterben (USA) a Mayo klinikán.

(1927) Cambridge-ben a kémia doktora lett.

(1928) A hexuronsav felfedezése.

1928. szept. 29. Megválasztják a szegedi egyetem ny. r. tanárává, hivatali esküt tesz.

1928. okt. 1. Kinevezik a szegedi egyetem ny. r. tanárává. Két év szabadságot kap kutatásai befejezésére.
1930. szept. 26. Elfoglalja szegedi katedráját, családjával Szegedre költözik.
1930. nov. 22. Az iskolai ifjúság nevelése c. előadása a szegedi Országos Testnevelési Kongresszuson.
1931. A Természettudományi Kutatási Bizottság elnöke.
Bejelenti C-vitamin találmányát.
Számos külföldi előadói meghívást kap.
1932. A párizsi Societé Philomatique levelező tagja.
Elnyeri a Budapesti Királyi Orvosegyesület előadói jutalomdíját.
Az orvosképzés reformja c. előadása és cikke.
1932. ápr. 10. Előadása Stockholmban.
1933. okt. 24. Tiltakozik a szegedi orvoskar megszüntetése ellen.
1934. A hallei Karl Ludvig Akadémia tagja.
A párizsi Societé de Biologie tagja.
Előadása a londoni vitamin-kongresszuson.
A Gyógyszerészmesteri Szigorlati Bizottság tagja.
1934/1935. Az Orvostudományi Kar dékánja.
Rusznyák Istvánnal és másokkal felfedezi, és a gyógyászatban alkalmazza a P-vitamint.
1934—1936. A Szerves- és Gyógyszerészvegytani Intézet mb. vezetését is ellátja.
1935. Intézete a Dóm térre kerül, ő a Rudolf tér 14. sz. alá költözik.
Részt vesz Leningrádban a Nemzetközi Élettani Kongresszuson.
1935. máj. 16. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.
1935/1936. Az Orvostudományi Kar prodékánja.
A Harvard egyetem (USA) vendégprofesszora.
1936. Az Országos Felsőoktatási Tanács,
a Magyar Biológiai Kutató Intézeti Tanács,
az Országos Természettudományi Tanács tagja.
A Magyar Élettani Társaság titkára.
A Biologische Gesellschaft,
a finn Duodecim Orvosi Társaság,
a Jugoszláv Orvosegylet tiszteletbeli tagja.
1937. február A Corvin-koszorúval tüntetik ki.
1937. okt. 28. Az orvosi Nobel-díj nyertese.
1937. nov. 5. Beszéde a Magyar Rádióban.
1937. nov. 16. A Rotary Club díszvacsorája a szegedi Hungária Szállóban.
1937. nov. 25. Corvin-lánc kitüntetés.
1937. dec. 1. Szeged város díszpolgára.
1937. dec. 10. A Nobel-díj átvétele Stockholmban, beszéde a svéd rádióban.
1937. dec. 11. Előadása Stockholmban.
1937. ded. 16. Előadás Göteborgban.

1938. A Chinoin gyár tizenkétezer pengős állást ajánl fel.
1938. január. Elkészült a Szent-Györgyi emlékplakett.
1938. márc. A Lónyay utcai öregdiák találkozón.
1938. ápr. 7. A szegedi egyetem dísztoktora.
1938. máj. 6. A Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.
1938. aug.—szept. Előadói körúton az USA-ban, felesége nem tér haza.
Nelli leánya Cambridge-ben, majd Svájcban végzi egyetemi tanulmányait.
1938. szept.—1939. febr. A liége-i egyetem vendégprofesszora.
1938. nov. 3. A párizsi Sorbonne dísztoktora.
1939. Az Országos Tanárvizsgáló Bizottság tagja.
Megkapja a Jugoszláv Szent Száva Rend II. osztályú érdemkeresztjét.
Új kutatási területe az izommozgások biokémiája.
1939—1943. A magyar felsőház tagja.
1940. A belga II. Lipót-rend középkeresztjével tüntetik ki.
Az Egyetemi Testnevelési Bizottság elnöke.
A Szegedi Egyetemi Atlétikai Club tanárelnöke.
Leánya hazatér. Villát vesz Újszegeden.
1940. aug. 1—14. A., B., C. vitorlázó repülő vizsgát tesz.
1940. nov. 12. A Horthy Miklós Tudományegyetem megnyitása.
1940. dec. 13. A Szegedi Egyetemi Ifjúság (SZEI) megalakulása.
1940/1941. A szegedi tudományegyetem rektora.
1941. márc. 15. Az egyetemi diákklub megnyitása.
1941. ápr. 2. Az egyetemi Hamlet bemutató.
1941. okt. 18. Második házassága. Felesége Borbiró Márta.
1941. dec. Motoros pilóta kiképzésben vesz részt.
1941. A Magyar Érdemrend Középkeresztjével tüntetik ki.
1941. Demokratikus reformjai és antifasizmusa miatt széles körű sajtótámadások.
1941/1942. Az egyetem prorektora.
1942. A sajtótámadások megviselik egészségét, felmentést kap az előadások tartása alól.
A Szent-Györgyi nevét viselő ellenállási mozgalom kezdete.
1942. máj. 31. A padovai egyetem díszdoktora.
1942. nov. 20. Motoros repülő vizsgát tesz.
1943. A Lausanne-i egyetem (Svájc) díszdoktora.
1943. febr. 13. Előadása az isztambuli egyetemen.
Az angolokkal tárgyal.
1943. máj. 12. Rádióelőadása a tudósok szerepéről a háborúban.
1943. jún. 21. Betörők jártak villájában.
1943. szept. 16. Ötvenéves születésnapjának ünneplése.
1943. dec. 16. A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság ülésén beszámol izomkutatásainak eredményéről.
1944. Rendőri felügyelet alá kerül, a Gestapo üldözi, bujkálni kényszerül.

1944. ápr. 26. Az „Egyedül Vagyunk" sajtótámadása.
1944. aug. Végleg elhagyja Szegedet, Budapesten bujkál.
1945. jan. 10. Szovjet raj megmenti a bujkálástól, Enyingre kerül a főhadiszállásra.
1945. febr. 9. Visszalátogat Szegedre.
1945. febr. 12. Lemond akadémiai tagságáról.
1945. ápr. 1. Cikke a Szabad Népben a fasizmus rombolásáról.
1945. ápr. 27. A budapesti egyetemre nevezik ki ny. r. tanárrá, az Orvosvegytani Intézet igazgatója.
1945. máj. 30. Az MTA tiszteletbeli tagja.
1945. máj.—jún. Részt vesz a moszkvai akadémiai ünnepségeken.
1945. szept. A Magyar Természettudományi Akadémia elnöke.
Az Országos Köznevelési Tanács elnöke.
Széles körű tudománypolitikai munkásságot fejt ki.
1946. A Magyar—Szovjet Művelődési Társaság elnöke.
Camaran díjat kap.
A budapesti Pápai Páriz Népi Kollégium PT tagja.
1946. jún. A „Tudomány a munkásokért, a munkásság a tudományért" akció megindítása.
1946. júl. 24.—dec. 18. Az MTA másodelnöke.
1946. nov. 17. A Délvidéki Sportrepülő Egyesület szegedi alakuló ülésének díszelnöke.
1946. dec. 19.—1948. ápr. 16. Az MTA osztályelnöke.
1946. dec. 22. A Magyar Szabadság Érdemrend ezüst fokozatával tüntetik ki.
1947. febr. 11. Az Országos Köznevelési Tanács ülésének elnöki megnyitójában az iskolai oktatásról tart előadást.
1948. márc. 15. Kossuth-díjat kap.
1948. Az USA-ba távozik.
A Boston melletti Tengerészeti Biológiai Laboratórium Izomkutató Intézetének (Laboratory of the Institute for Muscle Research, Woods Hole, Massachusetts) igazgatója lett. Kutatási területe az izomösszehúzódás vizsgálata. Később érdeklődése a sejtszintű szabályozásra és a rákbetegségre összpontosul.
1953. A Szent-Györgyi—Krebs-ciklus felfedezése.
1954. Az Amerikai Kardiológiai Társaság Albert Lasker-díját kapja.
1955. Amerikai állampolgárságot szerez.
1960. A csecsemőmirigy (thymus) tanulmányozásába kezd.
1963. Önéletrajza az Annual Review of Biochemistry-ben.
1965. febr. 2. A Psalmus Humanus a budapesti rádióban.
1967. Claude Bernard-érem.
Modern Orvostudomány (Modern Medicine Award) díja.
Aranydiplomáját a magyar követ adja át.
1970. Széles körű politikai tevékenységet fejt ki Nixon vietnami háborúja ellen.
A New York Timesban megjelenik a „tizenöt perc zéróig" a vietnami háború ellen.

Megjelenik a háborúellenes könyve: The Crazy Ape (Az őrült majom).
Magyarország felszabadulásának ünnepségén előadást tart a magyar követségen, fasiszta provokáció éri.
Megjelenik magyar nyelven: Egy biológus gondolatai.
1970. dec. 25. A magyar rádió „Szülőföldünk" műsorában Szent-Györgyiről.
1971. A What Next?! (És most?!) megjelenése.
1972. A The Scientific Cytizien (A tudós polgár) megjelenése.
1973. Magyar nyelven: „Az élő állapot" és „Az élet jellege" megjelenése.
A kormány megvonja anyagi támogatását kutatásaitól.
Létrehozza a „Laboratórium falak nélkül" szervezetet. Az anyagi igényeket az önkéntes adományokból szubvencionált National Foundation for Cancer Research bevételeiből fedezi.
1973. okt. 7. 26 év után először érkezik haza. Előadása az Eötvös Loránd Tudományegyetemen.
1973. okt. 11. Részt vesz azMTA Szegedi Biológiai Központjának avatóünnepségén.
1973. okt. 12. A Szegedi Orvostudományi Egyetem díszdoktora.
1973. okt. 16. Látogatása a Magyarok Világszövetségében, az elnökség tiszteletbeli tagja lesz.
1974. Kétórás riport a Magyar Televízióban. A szöveg életrajzi vonatkozású részét a Hungaroton lemezre vette.
1978. jan. 7. A magyar koronát hazahozó küldöttség tagjaként érkezik Budapestre.
1978. Megjelenik magyarul: „Az anyag élő állapota".
1983. A „Válogatott tanulmányok" megjelenése.
1983. szept. 20. A Magyar Népköztársaság rubinokkal ékesített Zászlórendjével tüntetik ki.
1985. ápr. 22. A Psalmus Humanus c., Szent-Györgyiről készült film ősbemutatója Szegeden.
1986. A Szegedi Orvostudományi Egyetem Egyetemtörténeti Múzeum létesítését határozza el.
1986. okt. 22. Meghalt Woods Holeban, temetése 25-én.
1986. dec. 15. Szeged város tanácsa, a Szegedi Akadémiai Bizottság, a József Attila Tudományegyetem és a Szegedi Orvostudományi Egyetem megemlékezése Szent-Györgyi Albertről, a SZOTE névadásának bejelentése.
1987. dec. 10. A Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem névadó ünnepsége.
1987. dec. 11. Szobrának leleplezése.

1. Vinkler László Szent-Györgyi portréja, tempera, 1944.

2. Szent-Györgyi Albert feleségével, Demény Kornéliával. 1930-as évek. Fotó: Liebmann Béla.

3. Leánya, felesége, (ismeretlen), édesanyja. 1930-as évek.

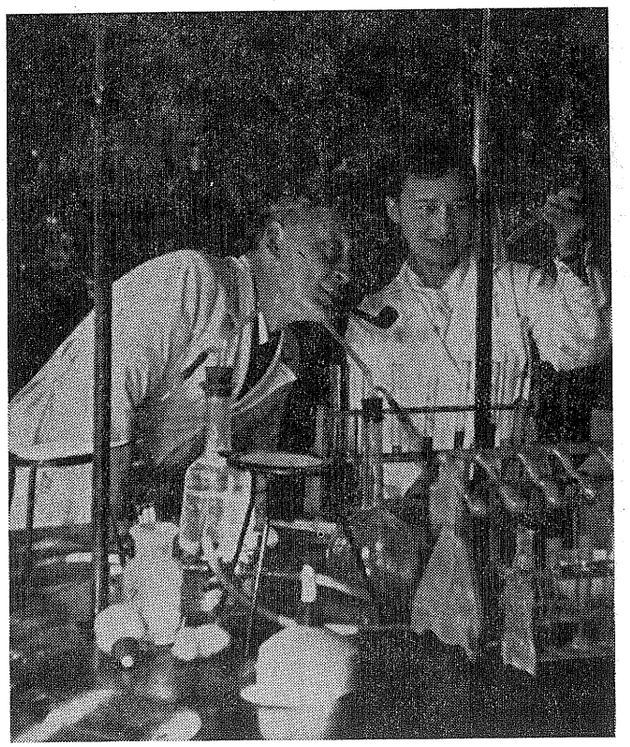

4. Laboratóriumában Banga Ilonával. 1930-as évek. Fotó: Liebmann Béla.

5. Jellegzetes Szent-Györgyi kép. 1930-as évek. Fotó: Ujj László.

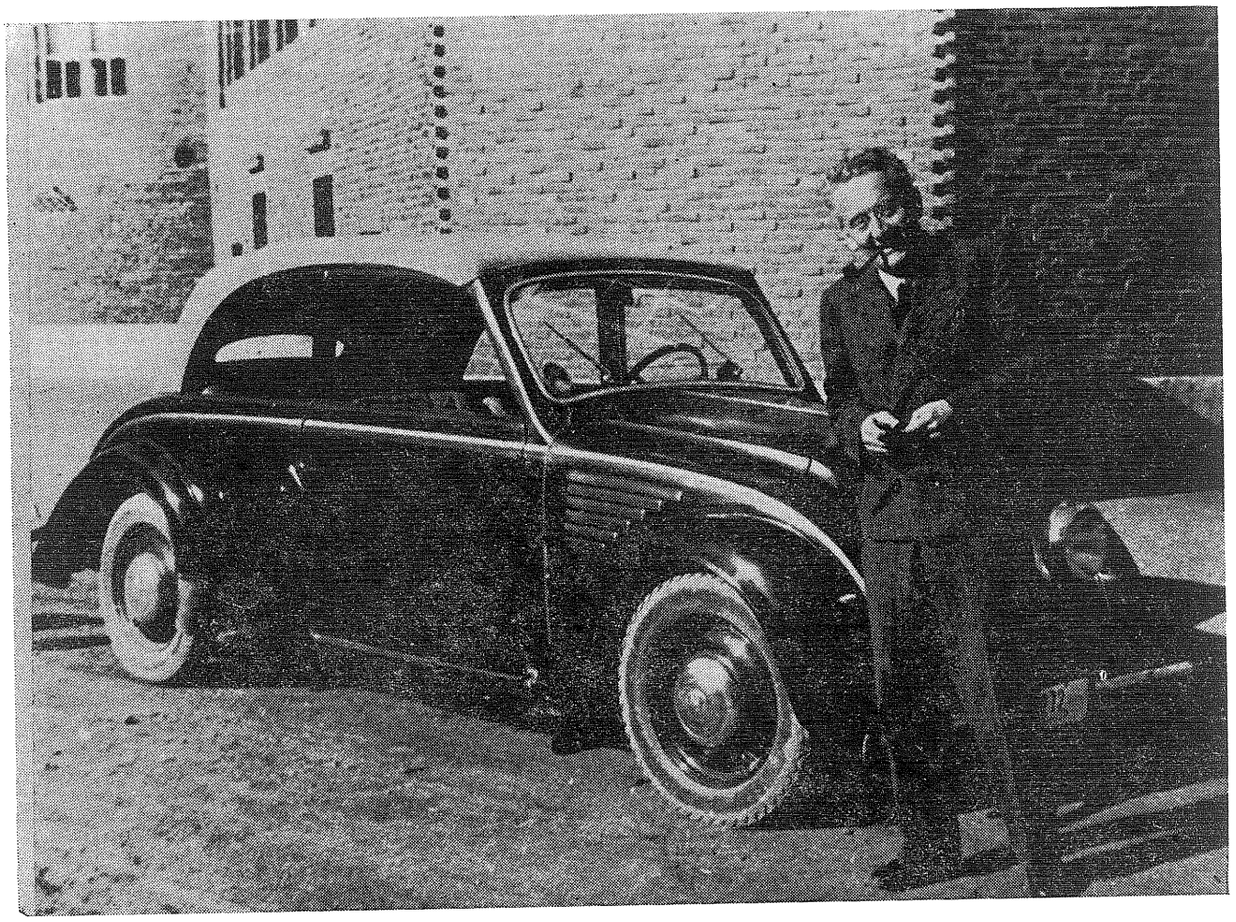

6. Szent-Györgyi Albert Buick-kocsijával. 1930-as évek. Fotó: Liebmann Béla.

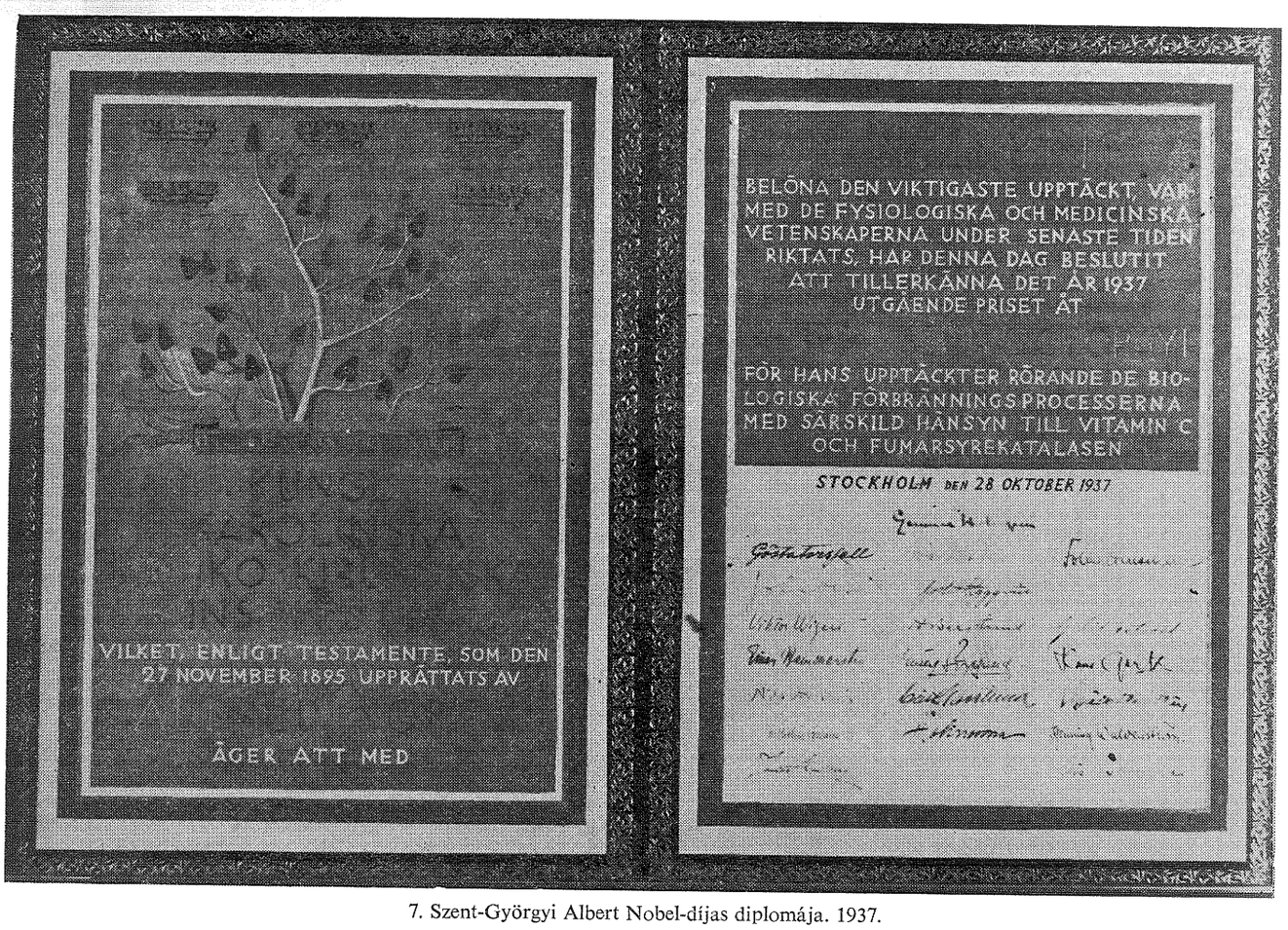

7. Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas diplomája. 1937.

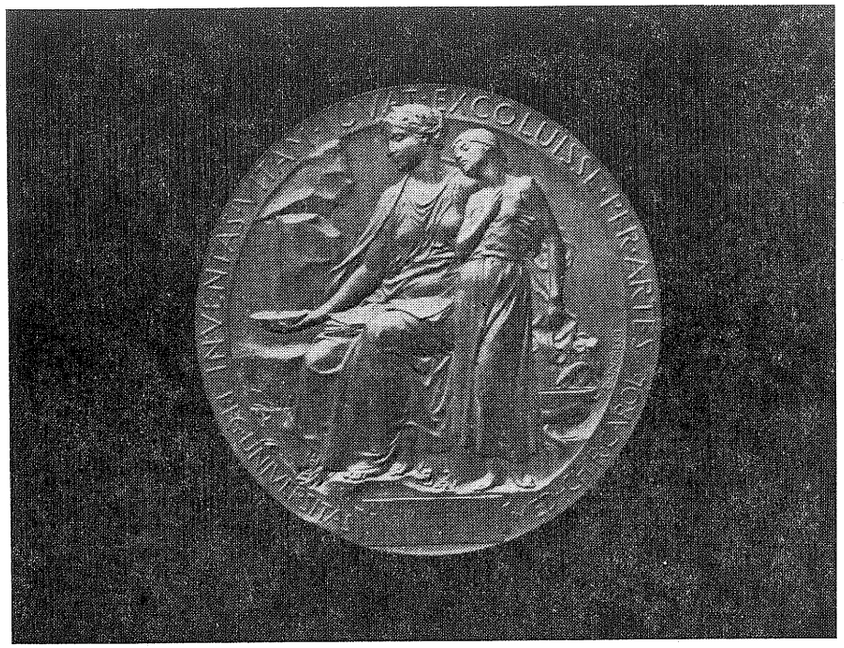

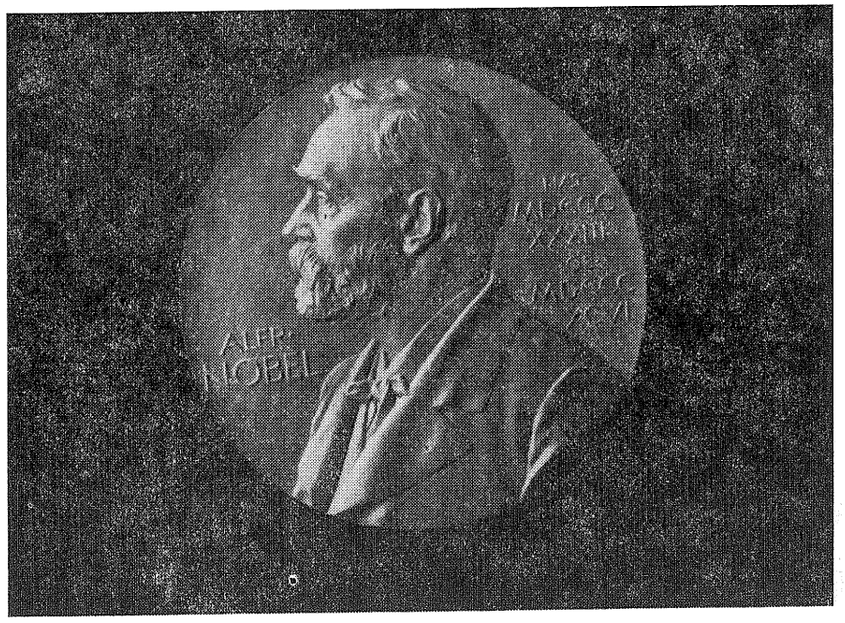

8. Szent-Györgyi Albert Nobel-érme a Magyar Nemzeti Múzeumban.

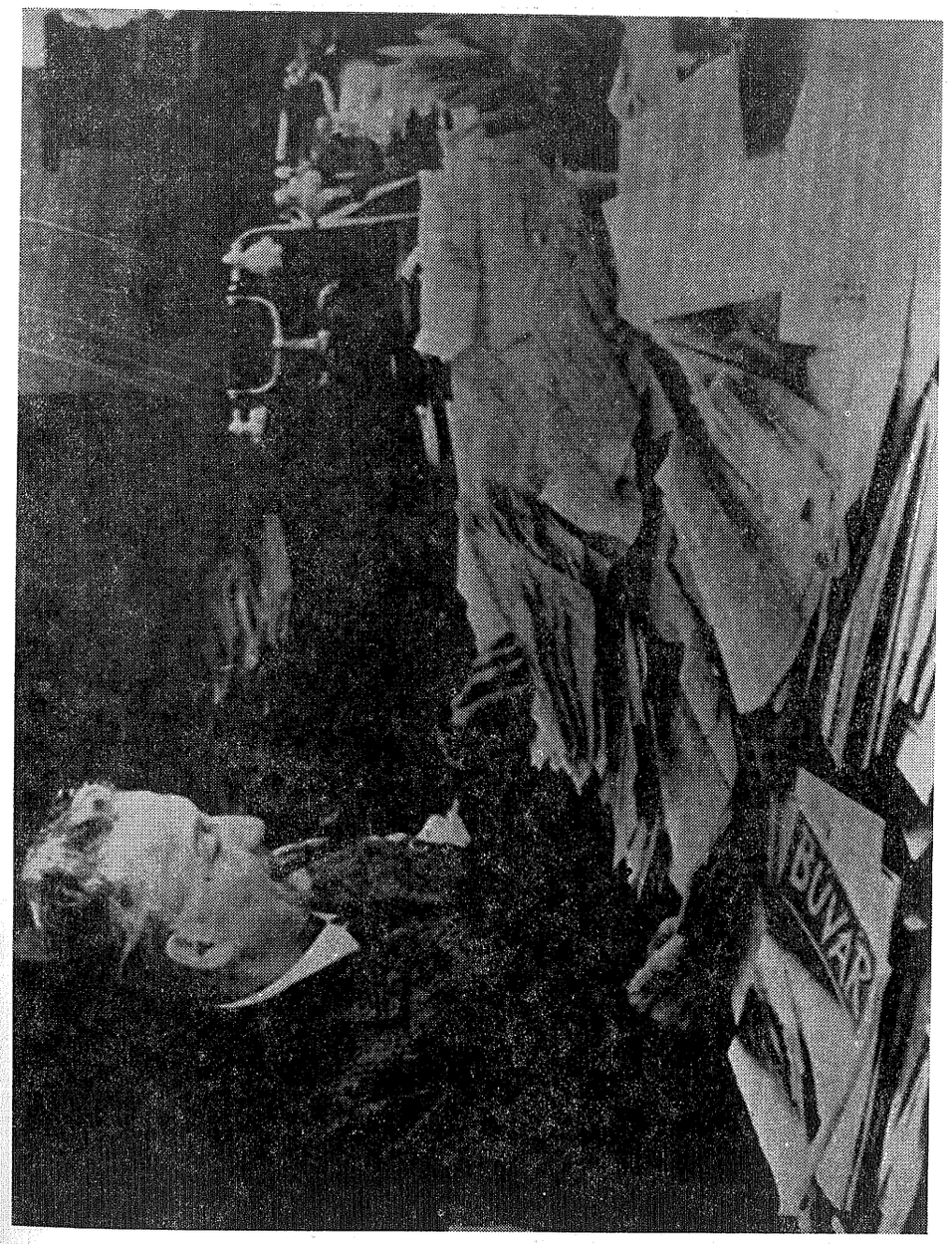

9. A köszöntő leveleket olvassa. 1937. Fotó: Liebmann Béla.

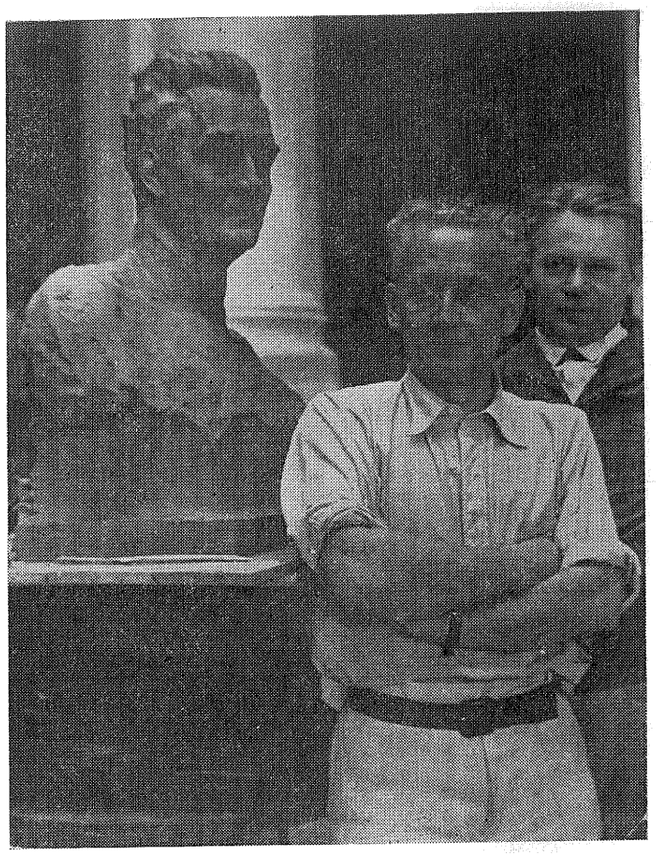

10. Vágó Gábor Szent-Györgyi szobra. 1938. Fotó: Liebmann Béla.

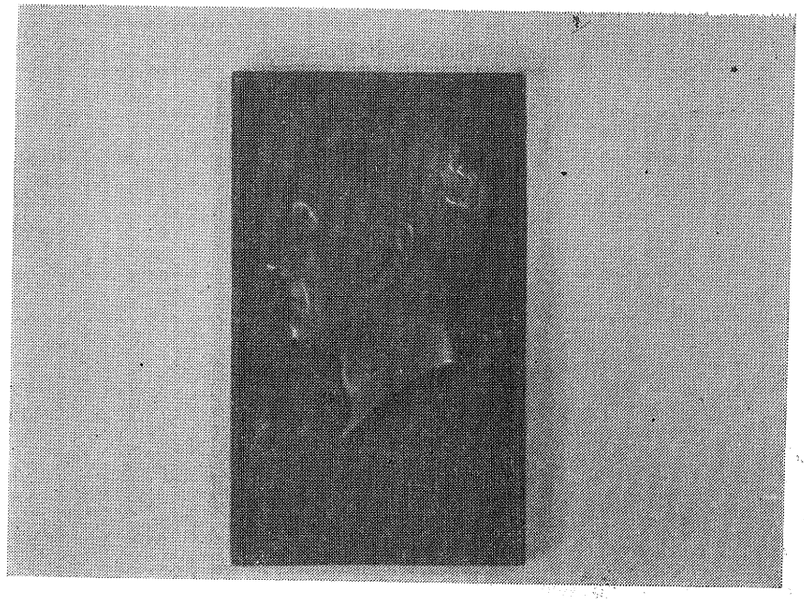

11. Szentgyörgyi István emlékplakettje. 1937.

12. Diákok üdvözlik a Nobel-díjas professzort. 1937. Sajtófotó.

13. Művésznők látogatása a laboratóriumban. 1937. Fotó: Liebmann Béla.
(Bulla Elma, Gombaszögi Frida, Fejes Teri, Laki Kálmán, Szent-Györgyi Albert)

14. Dékán 1934—1935. Sajtófotó.

15. Az újszegedi Szent-Györgyi villa. 1940—1945.

16. A Hamlet előadás szereplőivel. 1941.

17. Egyetemi bál. 1941.

18. Bujkálás után a felszabadítókkal. 1945. január 10. Sajtófotó.

19. Díszdoktor avatás. 1973. Fotó: Ruszkai Károly.

A SZENT-GYÖRGYI GYŰJTEMÉNY

A Szent-Györgyi Gyűjtemény a Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára egyetemtörténeti különgyűjteményének legértékesebb része. Kialakulása és létrejöttének előzményei szorosan kapcsolódnak az egyetem történetéhez, ezért csak történeti összefüggésében mutatható be.

A Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem létrejöttének történeti előzményei 1775-re nyúlnak vissza, midőn Mária Terézia a kolozsvári Báthory-egyetemen orvosi fakultást létesített. A fakultás az Orvos-sebészi Tanintézet, 1789-től Classis Chirurgica, 1808—1817-ig Facultas Medica, majd 1817-től Institutum Medico-Chirurgicum lett, és külön vált a főiskolától. Tanszékeinek száma 15-re emelkedett, és 1872-ig működött önállóan.

Báró Eötvös József 1870. április 7-én a képviselőház elé terjesztette az új kolozsvári egyetem létesítésének tervezetét, természetes alapjául a Báthory-egyetemből fennmaradt Jogakadémia és az Orvos-sebészi Tanintézet kínálkozott. Az 1872. évi XIX. és XX. törvénycikk hozta létre a négy fakultásos kolozsvári tudományegyetemet, amely 1881-ben vette fel a Ferenc József Tudományegyetem nevet.

A románok 1918. december 24-én szállták meg Kolozsvárt, és 1920. február 1-jén a román király megnyitotta a kolozsvári román egyetemet (Universitatea Regele Ferdinand I. din Cluj).

Az 1921. évi XXV. törvénycikk alapján Szegedre helyezett magyar kolozsvári egyetem nemcsak címében viselte a jogutódlást, de professzorai és tudományos személyzetének döntő többsége is a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem oktatója volt, s az egyetem hagyományait évtizedeken át folytatták. Az első években az egyetemi hallgatók jelentékeny része is a volt kolozsvári egyetem diákjaiból került ki.

Az egyetem történetével kapcsolatos dokumentáció összegyűjtésére és az egyetem történetének megírására számos esetben volt kezdeményezés. Annál inkább szükség volt erre, mert Kolozsvárról „csupaszon" került Szegedre az egyetem, semmit se hozott magával, még az anyakönyveket sem, holott erre a békeszerződés 178. §-a alapján legalább másolatban joga lett volna. 1940-ben Kolozsvárra visszatérve magával vitte az egyetem teljes irattárát. A későbbi időszakban — elsősorban az Orvostudományi Karon — a háború vihara miatt pusztult el a fontos iratok egy része.

Az egyetemtörténet feldolgozása megelőzte az egyetemtörténeti gyűjtemény, múzeum létesítését. 1922-ben jelent meg Márki Sándor: A M. kir. Ferenc József